

PERSPEKTIV
BØGERNE

*Jan Møller: BORGER I DET GAMLE KØBENHAVN
på Frederik den Sjettes og Christian den Ottendes tid*

Dagliglivet i København i første halvdel af 1800-tallet formede sig ganske anderledes end i dag. Gennem skildringer af bl.a. boligforhold, skolevæsen, sundhedstilstand, varer og priser, presse, teater- og forlystelseliv levendegøres den daglige tilværelse i hverdag og fest, og samtidig drages sammenligninger med forholdene i nutidens København. Et omfattende billedstof illustrerer den letlæste tekst og anskueliggør »De gode, gamle dage« i Voldenes København.

Både for den, der til daglig lever i København, og for den, der blot aflægger byen et besøg, indeholder bogen morsomme og interessante oplysninger, der ikke kræver forhåndskendskab til Københavns historie.

Perspektivbøgerne omfatter endvidere:

Stig Ericson: VEJEN VESTPÅ
Indianere, pelsjægere og nybyggere

Stig Ericson: PRÆRIENS PIONERER
Guldet og det store jernbanebyggeri

Bo Eriksson: SVERIGES HVIDE KUL
Fra vandhjul til turbine

Göran Nilsson:
HOLLAND KÆMPER MOD HAVET
Diger og kanaler

Knud Pedersen: CHURCHILL-KLUBBEN
Danske drenges kamp mod b
magten

Herbert Pundik: GHANA
20 stammer – én stat

Herbert Pundik: KYPERN
Et verdensbrændpunkt

Göran Schildt: REJSE PÅ NILEN
Fortid, nutid og fremtid

Johan Söderström: MAD TIL MILLIARDER
Kampen mod sulten

Under udarbejdelse:

591767984

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

on:

PERSPEKTIV
BØGERNE

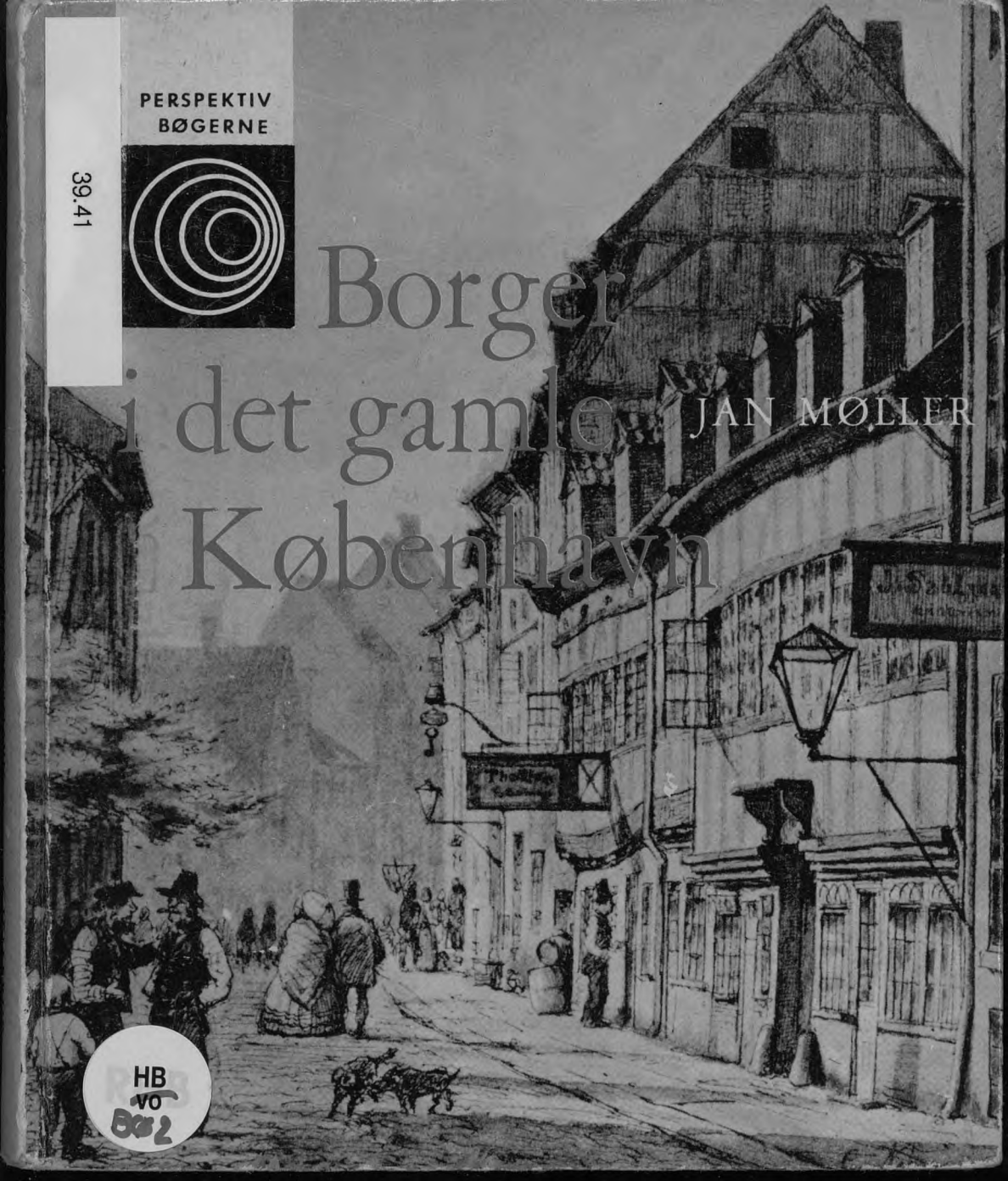

39.41

Borger i det gamle København

JAN MØLLER

HB
vo
B02

EX LIBRIS

KØBENHAVNS
RAADHUS-
BIBLIOTEK

EH

Mag

09. 3941

MØ

Ex. 2

JAN MØLLER

Borger i det
gamle København

*på Frederik den Sjettes og
Christian den Ottendes tid*

Perspektiv bøgerne
Gjellerup 1966

ll. 2

»BORGER I DET GAMLE KØBENHAVN«
ER SAT MED LINOTYPE GARAMOND
OG TRYKT I TH. LAURSENS BOGTRYKKERI, TØNDER.
MEKANISK, FOTOGRAFISK ELLER ANDEN GENGIVELSE
AF DENNE BOG ELLER DELE DERAFF ER IKKE TILLADT
I FØLGE GÆLDENDE DANSK LOV OM OPHAVSRET.
© JUL. GJELLERUPS FORLAG A-S 1966.

Forsidebillede:

Udsigt gennem Gammel Mønt mod Kristen Bernikows Stræde.

Tegnet af maleren Carl Neumann ca. 1850.

Illustrationer er bl. a. stillet til rådighed af Københavns
Bymuseum og Bakkehusmuseet.

REDAKTION
MAX IBSEN

448/66

Indholdsfortegnelse

- De gode, gamle dage 5
Inden for voldene 7
København, set fra oven 13
Hus og hjem 30
Fra morgen til aften 37
Kalvekrøs og krinoline 40
Det rene, friske drikkevand 44
Den snavsede stad 47
Byens render 50
De toppede brosten 53
Tranlamper og magistratmåneskin 55
Da der var køer i København 57
Den viise Magistrat 60
Hej, vægter! Klokken er slagen ni! 62
Ildløs 65
Sot og sygdom 68
Far i mag! 73
Med ferle og ris 76
Hvad der stod i avisen 80
Staden som garnisonsby 85
Familie og venner samles 91
Fatter går i klubben 94
Teatret 97
København i Guldalderen 101
»Må jeg få en halv okse!« 107
Spækhøker, hørkrømmer og kukkenbager 110
Hvad kostede det? 114
Aftenture og søndagsudflugter 118
Ud til Dyrehaven 123
Nogle årstal i Københavns historie 128
Register 129
Kort over København 1847 24–29

De gode gamle dage

Når den ældre generation taler om *de gode gamle dage*, er det ikke noget bestemt tidsrum, der omtales. Siden tidernes begyndelse, og så længe der er mennesker på jorden, vil ungdomstiden for de ældre altid stå som de gode gamle dage.

Nutidens unge vil høre *deres* forældre fortælle om *de gode gamle dage* før den frygteligste af alle krige: Den anden Verdenskrig. De, der dengang var ældre, mindedes de fredelige dage før Den første Verdenskrig. For hver generation, vi går tilbage, vil nøjagtigt det samme forekomme: De ældre mindes *de gode gamle dage!*

Lad os da standse op et sted – i første halvdel af 1800-tallet – og se, hvordan livet formede sig i rigets hovedstad i Frederik VI's og Christian VIII's tid.

Denne periode er fremfor mange andre tidsrum i historien blevet be-

tegnet som *de gode gamle dage*, da alle var glade og tilfredse, da København var præget af smukke of-fentlige bygninger og hyggelige borgerhuse, da byen lå omkranset af sine grønne volde tæt ved det friske Øresund. Ja, vist var det en yndig tid, men bag idyllen lurede sundhedsfarlige boligforhold, ufri politiske tilstande og dybtgående sociale skel.

Heldigvis er den menneskelige natur indrettet således, at det gode huskes, og det mindre gode fortoner sig. Således er det også gået vurderingen af livet i København for omkring 130 år siden.

På Frederik VI's tid var København ligesom det øvrige land svækket efter nederlaget i krigen mod

England, som kulminerede i 1807 med bombardementet af byen. En stor del af befolkningen var forarmet efter statsbankerotten i 1813, og riget var formindsket efter tabet af Norge i 1814. Den glimrende handelsperiode var forbi, og en række storkøbmænd var gået fallit.

Livremmen var spændt hårdt ind; alle måtte spare. Storhandelen gik i stå – søgte uden om København, der mere fremtrådte som en beskeden provinsby end som rigets hovedstad. Men livet gik videre, og befolkningen tilpassede sig de beskedne livsvilkår.

Lad os da betragte livet som borger i det gamle København på godt og ondt – og sammenligne det med tilværelsen i nutiden.

Inden for voldene

Da København var en fæstning

For at kunne sætte sig ind i, hvordan livet formede sig i København kort før midten af forrige århundrede,

må man gøre sig klart, at byen var en fæstning.

Hele vejen rundt om byen lå en vold, som skrånede ned i en bred voldgrav. Al adgang til og fra byen måtte derfor ske gennem en af de

Halmtorvet en vintermorgen omkring 1810. Omegnens bønder ankommer gennem Vesterport med forsyninger til byen på deres kaner og vogne. Foran porten ses vagtbygningen.

Det bebyggede område i »Voldenes København« omkring 1850. Rekonstrueret kort.

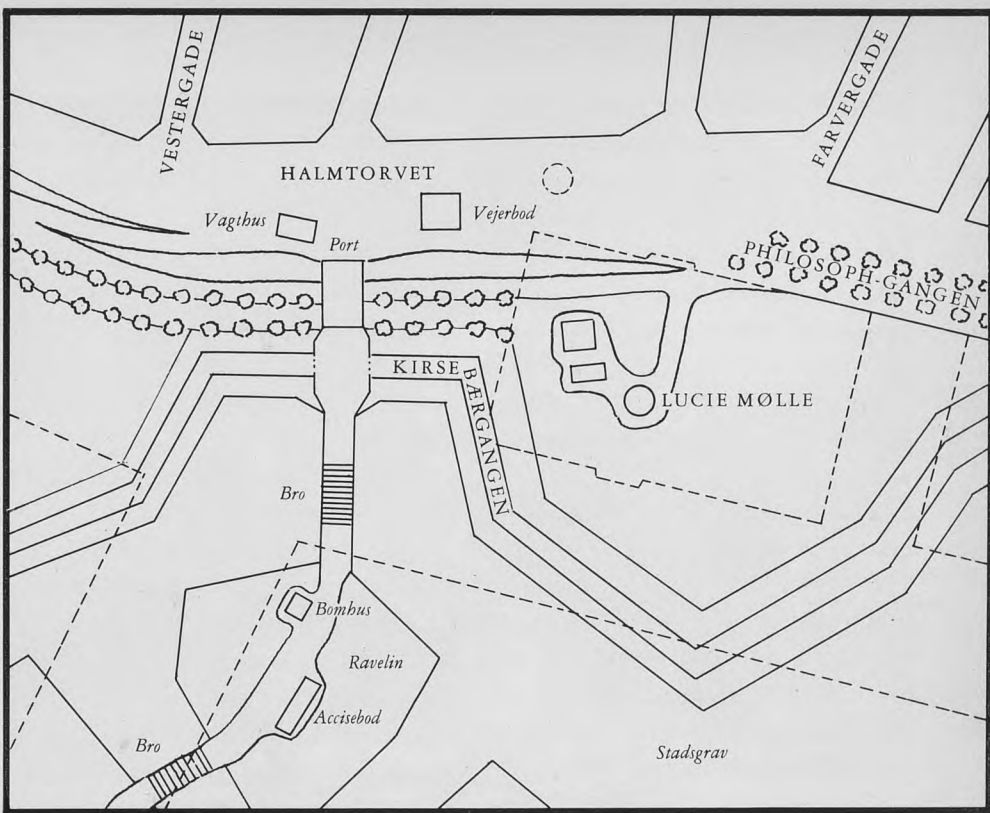
fire snævre porte: Østerport, Nørre-
port, Vesterport og Amagerport. Det
medførte, at hovedstaden nok var
beskyttet mod angreb udefra, men
samtidig afskåret fra omverdenen.

En by i udvikling må vokse. Ind-
byggerantallet vil stige og sammen
med erhvervslivets vækst kræve stad-
ig mere plads. Men Københavns
areal var fastlagt af Christian den
Fjerdes fæstningsanlæg. Han havde
dog været forudseende nok til at
regne med en rimelig udvikling, for
den nye voldlinie blev lagt uden om

tilkøbte arealer nord for byen, fra
det nuværende Gothersgade til Ka-
stellet. Herved blev den gamle stads
område fordoblet.

Gennem næsten to århundreder
gav den ny bygrænse tilstrækkelig
plads for byens udvikling, samtidig
med at København kunne oprethol-
des som fæstning. Det medførte
imidlertid, at byen ikke kunne brede
sig uden for voldene. De militære
myndigheder forlangte, at man op-
retholdt et bredt, ubebygget bælte
omkring byens volde, hvis det skulle
være muligt at forsvare byen i krigs-
tilfælde.

Kunne man ikke holde ud at bo
inden for voldene, måtte man derfor
flytte helt ud på »Broerne«; de
landsbyprægede områder med små-
huse, værksteder og gartnerier, der
fandtes uden for »Søerne« – Sct.
Jørgens sø, Peblingsø og Sortedams-
sø – som udgjorde byens ydre for-
varslinie, og som dannede grænse
for det område, hvor der ikke måtte
bygges. Efter beliggenheden kaldtes
disse steder Vesterbro, Nørrebro og
Østerbro, og mindede slet ikke om
de tæt bebyggede og fuldstændig

Kortet viser Vesterports omgivelser kort før midten af 1800-tallet – det samme område, hvor Rådhuspladsen ligger i vore dage. Nederst i venstre hjørne fører Vesterbros Allé – nuværende Vesterbrogade – over øen i Stadsgraven, gennem Vesterport ind på Halmtorvet. Midt i kortet ses Rådhusets placering i nutiden, omtrent hvor Lucie Mølle lå dengang. De nuværende brede færdselsårer, Vesterbrogade og H. C. Andersens Boulevard, ses også indtegnet på kortet med punkterede linier.

indkapslede boligkvarterer, der i vore dage bærer disse navne. Skulle man for eksempel »ligge på landet« i sommertiden, var Østerbro et meget

søgt sted, fordi der var fuldstændig landligt med muligheder for dejlige ture til stranden ved Øresund, samtidig med at det lå tæt ved byen.

Trods alt blev der opført bygninger inden for »demarkationslinien«, som man kaldte grænsen for det område, militæret forlangte ubebygget. Men det var kun træhuse, der måtte opføres. Ejerne skulle nemlig selv lade huset afbrænde eller jævne med jorden på anden måde, hvis det blev forlangt i tilfælde af krig eller en truende situation, der krævede militært beredskab.

Allerede før midten af 1800-tallet begyndte overbefolkningen at blive generende. Staden rummede efterhånden henved 120.000 indbyggere, og det var mange mennesker at stuve sammen inden for voldene. De var i bogstaveligste forstand låst inde – i hvert fald om natten. På slaget 12 midnat blev de tunge porte rullet i lås og nøglerne bragt til kongen på Amalienborg Slot. Først om morgenen klokken 7 – om sommeren dog 3 timer tidligere – blev portene atter åbnet.

Natteravne, der vendte hjem til byen efter midnat, havde kun én

chance for at komme inden for voldene, idet Nørreport kunne passeres i lukketiden mod en afgift på 2 skilling*) til portvagten. Beløbet var ikke stort, men dog en kilde til så stor ærgrelse, at mange borgere foretrak at bryde tidligt op fra et aftenselskab uden for voldene for at slippe ind før midnat og således spare afgiften.

Byens mange indbyggere skulle have mad hver dag. På torvedagene, onsdag og lørdag, kom derfor hundredvis af vogne fra nær og fjern til byens torve.

De første vogne, der om morgenen blev lukket ind gennem portene, havde allerede ventet i flere timer. De senest ankomne slap ikke ind, før den kilometerlange kø var afviklet i løbet af formiddagen. Det var dog ikke blot portenes snæverhed, der bar skylden for den langsomme fremrykning. Den måtte i lige så høj grad tilskrives afregningen af datidens OMS, »konsumtionsafgiften« eller »accisen«.

Inden man kom ind i staden, skulle man nemlig betale en afgift af de konsumvarer, der blev indført. Det

*) Se afsnittet »Hvad kostede det«, side 114.

En accise-undersøgelse. I forgrunden er en tolder ved at undersøge, om en pige har skjult afgiftspligtige varer. I baggrunden ses en posekigger i funktion.

gjaldt for eksempel smør, mælk, kød, mel og halm. For at undgå smuglerier skulle hver vogn undersøges for sit eventuelle indhold af afgiftsplig-

tige varer. En toldbetjent, der med en lang metalpind undersøgte læsset, kaldte man en »posekigger«; et udtryk, vi af og til bruger også i vore

dage. Yderligere skulle der udfærdiges en kvittering for, at afgiften var betalt.

Når konsumtionsskriveren omsider havde udfærdiget kvitteringen med snørklede sving, drysset sand på papiret og udleveret det, skulle man tro, at *nu* var der fri bane!

Men straks efter optrådte den næste forhindring. Man var nu nået til broen umiddelbart uden for porten. Her skulle man betale en afgift for at passere – de såkaldte »bropenge« – som blev opkrævet af »broman- den«, der løftede bommen i vejret for vognen, når der var betalt. Formålet med denne afgift var at betale for slidet på broplankerne, som skulle vedligeholdes.

At byen var en fæstning skabte ærgrelse og irritation på grund af den besværlige forbindelse med omverdenen. Det samlede sig efterhånden i et had til de snævre porte og spærrende volde. Det er forståeligt, at man, dengang portene – og senere

voldene – omsider faldt i årene efter 1850, lod næsten alt rydde væk uden at tænke på at give eftertiden et indtryk af den skønhed, der var ved de grønne volde og de smukke portbygninger.

*»Det er i Dag et deiligt Vær,
Vinden vifter i Voldens Træer,
Der er ei en Sky paa Himlen at see,
I Vinduet mine Blomster lee . . .«*

Med disse linjer indledes handlingen i Oehlschläger's »Sanct Hans-aften-Spil«. Byen var jo ikke hegnet af en barsk mur, men af en græsklædt vold med rækker af høje træer øverst oppe.

Endnu i vore dage er der levnet rester af voldenes udenværker i Østre Anlæg, Botanisk Have, Ørstedsparken og Tivoli. I Christianshavns stadig eksisterende voldanlæg er bevareret lidt af stemningen fra gamle dage. Den fri udsigt over omegnen er imidlertid forsvundet.

København, set fra oven

Hvor stor var København i gamle dage?

Ser vi på et nutidigt kort over København, er byen tæt bebygget i mange kilometers afstand fra centrum; så langt ud, at omegnskommunerne ligesom er ved at vokse sammen med storbyen ved tæt bebyggede villa-kvarterer.

På kortet side 8 ses København, endnu som fæstning, skærmet bag sine volde, fra Kastellet mod nord; syd om Christianshavn indtil ringen sluttes ved Nyholm.

Umiddelbart uden for voldene ses tydeligt det ubebyggede område; derefter søernes kendte omrids og endelig den spredte bebyggelse »Broerne« langs udfaldsvejene fra Østerport, Nørreport og Vesterport.

Militærets krav om stærk befæstning af byen var slækket en lille

smule. Blandt andet havde »Kjøbenhavns Sommer Tivoli« i 1843 fået tilladelse til at indrette en forlystelsespark på området uden for Vesterport. Der var endda truffet den ordning, at Vesterport holdt særligt længe åbent om aftenen i sommertiden, for at Tivolis gæster kunne nå at komme hjem uden at skulle bryde for tidligt op.

Tivoli blev anlagt langs bredden af den gamle voldgrav. Tivolisøen, som vi kender den i dag, er en rest heraf. På kortet ses en lille ø ude i graven; Tivoliøen blev den kaldt og var naturligvis et romantisk sted. I nutiden er den landfast med den øvrige del af parken. Det er her »Dansen« ligger.

Adgangen til København foregik gennem en af stadens fire porte, *Vesterport* blev fra gammel tid betragtet som hovedadgangen til byen. Hertil ankom rejsende både fra det

Udsigt fra Nicolai Tårn i 1837 over havneløbet, Holmens Kirke, Børsen, »Den røde Bygning«, Amager, Kallebod Strand og Kongens Enghave.

øvrige land og fra fremmede lande.

Fra Vesterbro med den spredte bebyggelse, der kun dannede sammenhængende husrækker ud til gaden, kom man til en opkørselsallé med dobbelte rækker af træer på hver side. Den tanke, at skabe en festlig og fornem indgang til byen,

var også bragt til udførelse uden for Nørre- og Østerport; på den nuværende Dag Hammarskjölds Allé står endda stadig mange af de gamle træer fra den oprindelige allé. Men tilbage til »Vesterbroes Allé«, hvor Frihedsstøtten dengang bedre kom til sin ret, idet den oprindelig stod

Christiansborg Slot, Gammel Strand og Højbro Plads. I baggrunden Christianshavn, det flade

på en lille »plads«, hvor trærækkerne dannede en bue.

På den sidste åbne strækning nåede man den første bro. Den førte ud til en ø i voldgraven, hvor den tidligere omtalte »toldbehandling« foregik. Fra denne ø gik en anden bro videre over resten af graven til plad-

sen foran porten. Herfra var der gennem gitterlåger adgang til en sti, der førte langs voldenes ydersider, den såkaldte »Kirsebærgang«.

Gennem portens mørke hvælving nåede man ud på en langstrakt, åben plads, *Halmtorvet*. Det første møde med rigets hovedstad var ikke sær-

ligt betagende. En række ganske almindelige, hyggelige borgerhuse lå på det sted, hvor man i vore dage ser de store bladhuse samt Absalons Gård og Palace Hotel. Efter voldenes fald valgte man at opføre byens nuværende rådhus på dette sted, og det gamle Halmtorv blev forvandlet til hovedstadens centrale plads, *Rådhuspladsen*.

Umiddelbart inden for porten stod et lille vagthus og et sprøjtehus. Halmtorvet, der havde navn efter den vare, der fortrinsvis forhandlede her, gik ved den sydøstlige ende over i en af byens søgte promenader, »Filosofgangen«, som var kantet af skyggefulde træer.

Denne promenade førte ned mod havnen og Langebro, og undervejs kunne man se en stubmølle, højt knejsende på den første af bastionerne syd for Vesterport, »Gyldenløves Bastion«. Møllen hed »Lucie Mølle«, men blev i daglig tale blot kaldt »Lusse Mølle«.

Efter at have passeret endnu en bastion, »Holcks Bastion«, kom man til *Langebro*, der dengang kun var en smal træbro for gående eller

ridende. Hvor i dag Sydhavnens livlige trafik og de mange fabrikker og virksomheder findes, så man dengang udover et uberørt naturområde, *Kallebod Strand*, hvor fuglene var de eneste levende væsener, man kunne få øje på. Ved Langebro fandtes en badeanstalt, hvorfra man kunne tage en svømmetur ud i det friske, klare vand. På dette sted lå også »Dronehuset«, en lille bygning, hvortil druknede blev indbragt til identifikation.

Modsat vore dage kunne man på dette sted fornemme at stå ved byens grænse. Hertil og ikke længere!

Den netop beskrevne vandring har kunnet følges med fingeren på bykortet. Men man kunne dengang også overskue byen i sin helhed blot ved at stige op i et hvilket som helst af stadens tårne. Lad os da i året 1837 bestige Nikolaj Tårn, som øverst havde en bekvem platform, idet det gamle, himmelstræbende spir brændte sammen med kirken under den store bybrand i 1795.

Først ser vi mod syd Holmens Kirke for enden af Admiralgade og længere tilbage Børsen. Længere til højre ses »Den Røde Bygning«, kan-

celliet, der ikke har skiftet udseende. Mellem Børsen og Slotsholmsgade ses en barokbygning med manzardtag, lige over rampens trækroner. Det er Nationalbanken, der dengang lå på dette sted, og var forbundet med børsbygningen ved en lukket bro – en såkaldt »løngang«.

Drejer vi blikket over mod det sted, hvor Nationalbanken ligger i vore dage, ser vi i stedet nogle lange bygninger. Det er den nærmeste del af *Gammelholm*. Nutidens gadenavn *Holmens Kanal* siger netop, at her lå en kanal, som skilte »Holmen« fra den øvrige by. Her havde flådens værksteder ligget siden middelalderen, da de blev anlagt på den lille ø *Bremerholm*; et stednavn, der er bevaret som gadenavn i vor tid. I sidste halvdel af 1800-tallet flyttede man disse værksteder over havneløbet til *Nyholm* og benyttede det gamle område til det ret kompakte byggeri, der i dag kaldes *Gammelholmkvarteret*.

Husblokkene i forgrunden står – med enkelte undtagelser – stort set uforandret i vore dage, og danner det kvarter, der i slutningen af for-

rige århundrede blev kaldt »Mayonnaise-kvarteret« på grund af navnene *Laksegade* og *Hummergade*. Den sidste forsvandt i øvrigt for få år siden i forbindelse med et større byggeri.

I baggrunden, bag Christianshavn, som er let kendelig på sine to kirketårne, Vor Frelzers og Christianskirken, ses det flade Amagerland med vejrmøller og levende hegn.

Prospektets højre halvdel – udsigten mod sydvest – domineres af Christiansborg Slot, således som det så ud i den korte tid, det fik lov at stå, fra indvielsen 1828 til branden 1884. Som det ses, var det et mere enkelt bygningsværk end det nuværende slot, det havde ikke noget tårn. Slotsbranden skånede kirken, som står tilbage og let genkendes på prospektet til højre for slottets hovedbygning.

Bag kirken ses den bygning, der senere blev afgivet til at huse den store skulptursamling, billedhuggeren Bertel Thorvaldsen skænkede sin fødeby, og som blev ombygget til det nuværende *Thorvaldsens Museum*.

Sammenligner man med den sam-

me udsigt i vore dage, lægger man mærke til, hvor tæt København lå ved vandet. Dengang var Sydhavnen med sine mange kilometer kaj og sine industrivirksomheder ikke anlagt.

I forgrunden til højre ses *Højbro Plads* og bagved ses den gamle bydel mellem »Stranden« og »Strøget«. Byen standsede ved Vestervold; bag denne begyndte det åbne land. Helt i baggrunden ses Frederiksberg Slot højt og frit beliggende.

Lader vi fra udsigtspunktet på Nikolaj Tårn øjnene glide længere mod vest ser vi Amagertorv til venstre og Købmagergades krumme forløb til højre. Af byens tårne genkendes let Vor Frue Kirkes og Petri Kirkes, der skjuler sig bag Helligåndskirkens spir i forgrunden. Det sidstnævnte blev i øvrigt siden ombygget til det nuværende smukke spir, der er en rekonstruktion af det middelalderlige. Efter et spring henover Nørre Kvarters husrækker ser vi Rundetårn og Trinitatis Kirke rage op blandt de lave borgerhuse.

Nederst til højre i forgrunden ses et renaissance-hus med svungen kvist-

gavl. Det er »Efterslægtsselskabets Skole«, der i en årrække havde til huse i denne smukke gamle gård fra Christian den Fjerdes tid. Bygnings nedrivning i begyndelsen af dette århundrede for at skaffe plads til udvidelsen af et stormagasin, vakte så megen harme, at det var medvirkende til, at en lov om bygningsfredning endelig blev vedtaget.

Også ved udsigten i denne retning bemærkes den bratte overgang fra by til land. Vi kan skimte voldkronens træækker, afbrudt af vindmøllerne på bastionerne; bag disse Søernes blanke flade, helt i baggrunden det flade agerland.

Kortet viser ikke alene selve København; det hedder *Kjøbenhavn med Forstæder*. Forstæderne er de husrækker og den spredte bebyggelse, der ligger omkring den første del af de tre udfaldsveje uden for Søerne.

Disse »forstæder« har udviklet sig voldsomt siden dengang, lad os derfor prøve at fornemme, hvordan der var derude før midten af forrige århundrede.

På side 22 ses et stemningsbillede

Badehusene ved Rysenstens Badeanstalt syd for Langebro. I baggrunden ses tårnene til Sct. Petri og Vor Frue Kirke. I gamle dage var badevandet godt på dette sted.

fra en sommermorgen på Østerbro i 1836. I vore dage er dette sted en stærkt trafikeret strækning, uendelig fjernt fra den fred og hygge, der

prægede stedet i 1836. Det fremgår af billedet, at trafikken var noget mindre dengang!

Længst til venstre ses den østlige

»Østerbro i Morgenbelysning«. Maleri af Christen Købke fra 1836

ende af Sortedamssøen med det sten-satte bolværk. Her er nogle »Skov-serkoner« standset op for en lille hvil. »Skovserkonerne« var fra Skovs-hoved og skulle afsætte fiskerlejts fangst i København. De gik den

lange vej, en god dansk mil – $7\frac{1}{2}$ km – med de friskfangede fisk i vidie-kurvene på ryggen.

Bag vandposten ses en bondevogn med unge mennesker i stadstøjet; bægved kommer en enlig bondemand

rullende med fødevarer til hovedstaden i sin tohjulede kærre.

I baggrunden ses en vogn med skovgæster på vej nordpå; måske til en glad dag på Dyrehavsbakken. Damerne har slået deres parasoller op til værn mod solens stråler. Det gjaldt dengang for kvinder af det såkaldte gode selskab om at bevare den sarte, blege hudfarve og ikke blive brune i ansigtet som bondepiger!

Bygningen midt i billedet er landstedet »Rosendal«. Det er forlængst borte, men navnet er bevaret i gadenavnet Rosendalsgade.

Yderst til højre ses nogle af landliggerne på spadseretur i det dejlige vejr og en embedsmand på vej mod Østerport til dagens gerning inden for voldene.

På planen over København genkendes let de omtalte steder. Man ser tydeligt, hvordan området mellem Blegdamsvej og Sortedamssøen er opdelt i en række grunde, der har husene liggende ud til vejen og have helt ned til søen. Mod nordøst ses lyste jendommene ud til Øresund og promenaden langs vandet mod sydøst til Kastellet.

Nørrebro var knap så romantisk som Østerbro. Ganske vist kunne idyllen trives omkring det store, gamle landsted »Blågård«, men ellers prægedes bygaden af de mange ligtog på vej ud mod *Assistens Kirkegård*, hvor talrige københavnere siden 1760 havde fundet deres sidste hvilested.

Vesterbro var lidt mere munter. Her fandtes en del beværtninger; teatre var der også – i beskedent omfang, naturligvis. Bydelen bar præg af naboskabet med det fornemme Frederiksberg, hvor kongefamilien residerede i sommerhalvåret.

På kortet ses netop den første del af *Frederiksberg Allé*, som var lukket med en gitterport – den findes i vore dage ved Søndermarken – bevogtet af en uniformeret Schweizer, der skulle sørge for, at kun kongelige personer og standsfolk benyttede slottets fornemme, private allé.

Efter denne hurtige præsentation af København i første halvdel af forrige århundrede, vil det være naturligt at se, hvorledes livet formede sig for de mennesker, der dengang boede i byen.

Kort over København 1847

Nordlige del

Adgangen til København fra nord var ad Nørrebrogade, der efter at have krydset Jagtvejen ved Nørrebros Runddel fortsatte mellem Assistens Kirkegård mod syd og reberbanen mod nord. Vejen, der var kantet med træer, førte videre gennem et tættere bebygget område, inden den nåede frem til Søerne. Sidegaderne Blågårds-gade, Solitudevej og Ravnsborggade er opkaldt efter de landsteder, der lå her. Nørre Allé og Blegdamsvej førte ud til Fælleden. Inden for Søerne blev vejen til Nørreport bredere og var kantet med to rækker træer, i vore dage kaldes denne strækning Frederiksborggade. Fra Nørreport var der ikke langt til Rosenborg Have – nu Kongens Have – med Rosenborg Slot.

Ad Østerbrogade kunne man også komme ind til byen. »Østerbroes Allé« førte mellem Holmens Kirkegård og Garnisons Kirkegård ind til voldene, på hvis høje bastioner møllerne stod. Inden for Østerport lå Nyboders lange, lave husrækker. Mellem Østerport og havnen lå den stærkest udbyggede del af Københavns befæstning: Kastellet. På den anden side af havnen lå Nyholm med Flådens leje, der stadig er havn for den danske orlogsflåde. Inden for voldene ses den del af byen, der kaldtes »Ny København«, hovedsagelig bygget i 1700-tallet og kendetegnet ved, at gaderne er lige og går vinkelret på hinanden. Her genkendes den ottekantede Amalienborg Plads. Nord for ses Frederiks Hospital, som nu er indrettet til kunstindustri-museum.

Se side 26-27

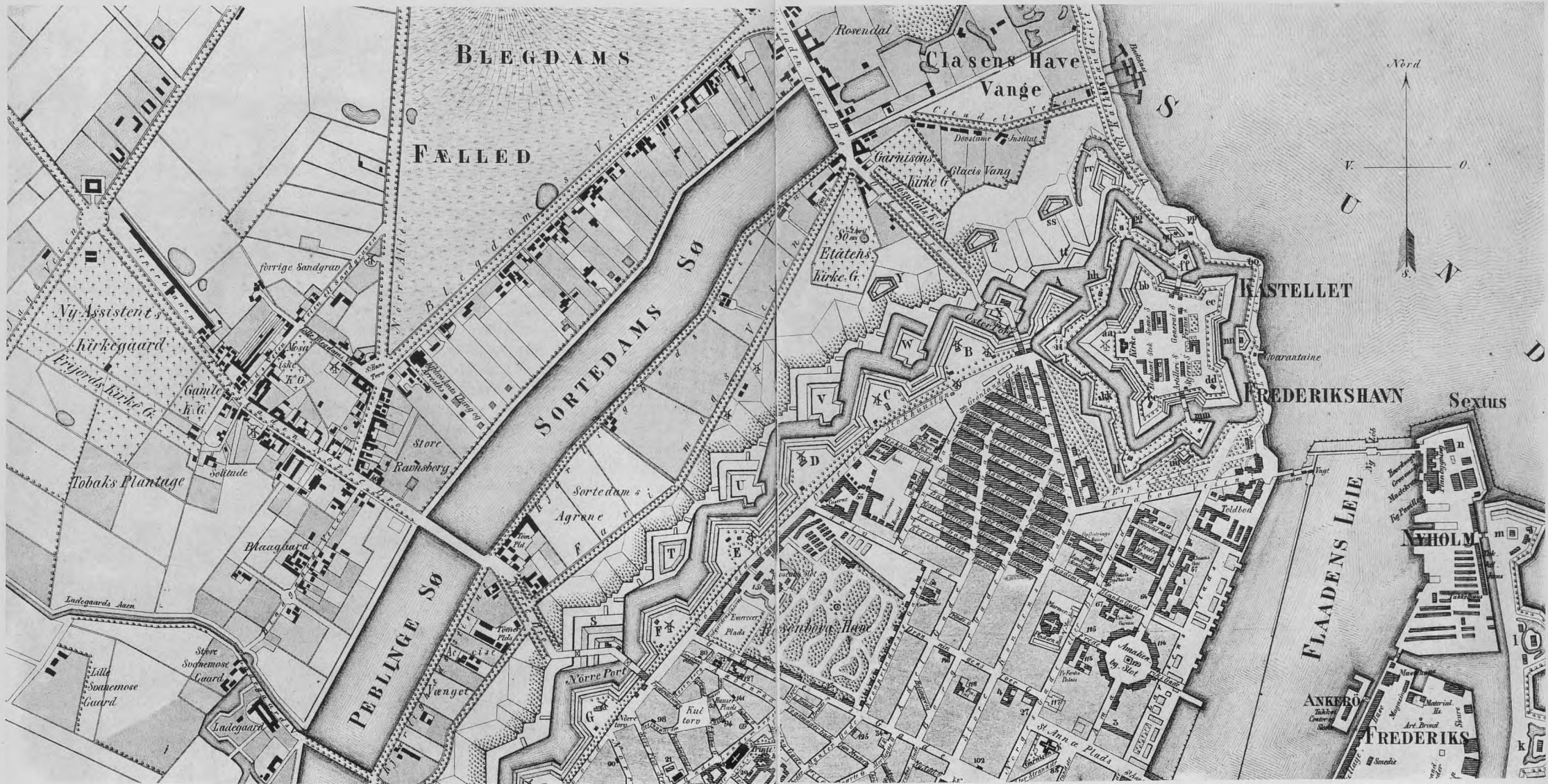
Kort over København 1847

Sydlig del

Over Vesterbro gik størstedelen af trafikken til og fra København. Vesterbrogade bar præg deraf, den var en bred og tæt bebygget vej, der kort før den nåede Vesterport, videde sig ud til en åben plads, hvor Frihedsstøtten stod. Syd for Frihedsstøtten i Dronningens Enghave blev Københavns første banegård anlagt. På en af grundene mellem Vesterbrogade og Kallebod Strand ses navnet Kgl. Skydebane. Det var samlingsstedet for »Skydebrødrene«, en forening, der kan føres helt tilbage til middelalderen. Hovedbygningen, der ligger tæt ved Vesterbrogade, er nu indrettet til Københavns Bymuseum.

Skærmet af voldene lå byens kerne – det gamle København – med de krogede gader og kanalerne omkring Slotsholmen, Gammelholm og Christianshavn. På Slotsholmen lå Christiansborg Slot og ministerialbygningerne, på Gammelholm flådens værksteder. Langebro og Knippelsbro var Christianshavns forbindelse med den øvrige by. Voldene lukker sig også om Christianshavn, og kun her kan man i vore dage få indtryk af, hvordan volde og voldgrave egentlig har set ud.

Gennem Amagerport førte Amagerbrogade ud på det flade og tyndt befolkede Amager. Ikke langt uden for voldene lå renovationspladsen, hvor »natmændene« tømte deres vogne, og retterstedet, hvor dødsdømte forbrydere henrettedes.

Hus og hjem

Boligforholdene i det gamle København

Boligforholdene i København omkring midten af forrige århundrede var i bogstaveligste forstand et mørkt kapitel. Bolignød eksisterer også i vore dage, men dengang havde den en anden baggrund.

At København var en fæstning bevirkede – som tidligere omtalt – at det eksisterende boligområde måtte udnyttes stadig kraftigere, efterhånden som indbyggertallet steg. Datidens myndigheder opstillede ikke krav af nogen betydning, der skulle sikre gode og hygiejniske boligforhold. Tværtimod. Interessen for at skaffe alle tag over hovedet, selv om det var under nok så ringe forhold, havde medført en meget uheldig bestemmelse fra 1802, der gav grundejere skattefrihed for ejendomme

med lejligheder under 64 kvadrat-alen. Enhver grundejer, der blot var en smule forretningsmæssigt indstillet, greb naturligvis denne chance og byggede huse med lejligheder under denne størrelse, der efter vort meter-system svarer til lidt over 28 m². På dette areal skulle en hel familie leve, måske i usle loftsrum, hvortil en stige var den eneste adgang, eller i nederste etage af et højt baghus med én snæver gårdskakt, hvor lyset ikke kunne trænge ned, og hvor luften bar præg af naboskabet med ejendommens »privéter«, som man kaldte toiletterne i gården.

Med et sådant pres på boligmarkedet kan det ikke undre, at beboelse i kælderlejligheder blev almindelig. Det var naturligvis den ringest stillede del af befolkningen, der måtte tage til takke med sådanne boligforhold. »Kælderfolkene«, kaldtes de i huset, og deres leje betaltes delvis

ca 28 m²

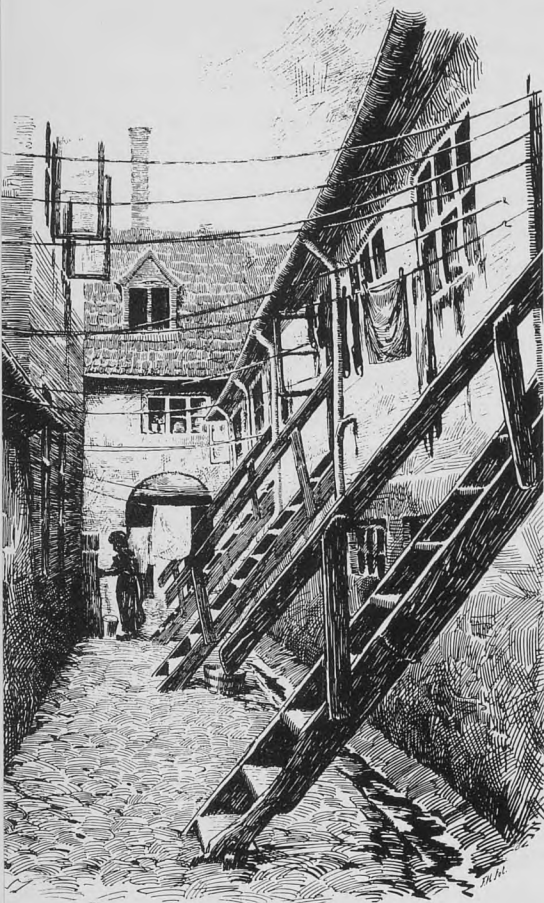

ved forskellige arbejdsydelser, bl. a. gadefejning.

Kælderlejlighederne var meget udsatte for oversvømmelse, når det regnede stærkt – herom senere. Men det, der især gjorde disse boliger sundhedsfarlige, var, at man på lavtliggende steder var så tæt på grundvandet, at kælderrummene virkede som dræn, hvis man ikke havde gravet gruber nedenunder, hvori grundvandet kunne opsamles og fra tid til anden pumpes bort. Dette vand var så uhumsk, som tænkes kan, idet det var opblandet med nedsivet rende-stensvand samt afløb fra utætte latringruber og fra de talrige indenbys kirkegårde.

Der var ingen konkurrence om at skabe gode lejligheder. Al den plads, der overhovedet kunne skaffes ved fantasifuld udnyttelse af side- og baghuse, der næsten formerede sig ved knopskydning, blev omgående taget i brug; naturligvis til en leje, der sikrede grundejerne en solid fortjeneste.

Herved opstod en række elendige slumkvarterer, som man ikke har set det siden. Navnene på en del af disse

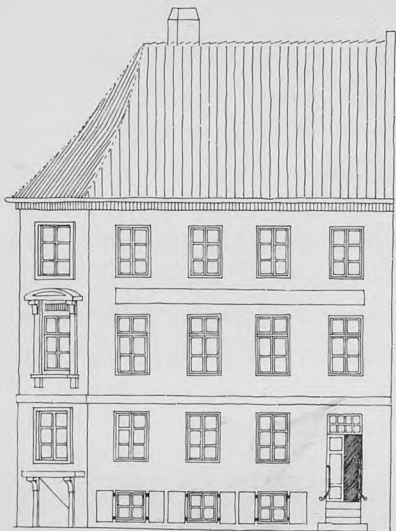

En af det gamle Københavns elendigste beboelsesejendomme, »Jødens Bule«, på Christianshavn. Adgangen til de enkelte lejligheder, som vendte ud mod den snævre gård, foregik ad de forfaldne trapper.

ejendomme var i sig selv nok til at karakterisere arten af beboelse: »Pølen«, »Luseklubben«, »Lokummet«, »Knaldhytten« og »Rakkerens Hule«, for at nævne nogle enkelte.

Den brede middelstand – »Spidsborgerne« – som bl. a. Hostrup kaldte dem, bestod af embedsmænd, forretningsdrivende og andre, hvis indtægtsforhold tillod dem at ofre lidt mere på boligen. De boede derfor i store lejligheder eller i egen ejendom. Mange handlende kunne udnytte et helt fireetagers hus. I kælderen var der varelager, butikken var i stuen, på første sal lå kontoret. De private stuer var på anden sal og soveværelserne på tredje. På loftet boede så tyendet og butikssvenden, hvis han havde logi hos sin principal.

Lejlighederne for de bedrestillede kunne være indrettet, således som det ses på illustrationen side 34, hvor der er vist to forskellige hus- og lejlighedstyper; et hjørnehus fra ca. 1805, og et »moderne« hus fra ca. 1835. Salslejlighederne i den sidstnævnte ejendom er overdådigt rummelige. Her var der plads til en familie med mange børn og tjeneste-

De huse, som blev bygget efter den store brand i 1795, skulle have »knækkede« hjørner for at lette færdslen i de snævre gader, især i tilfælde af brand.

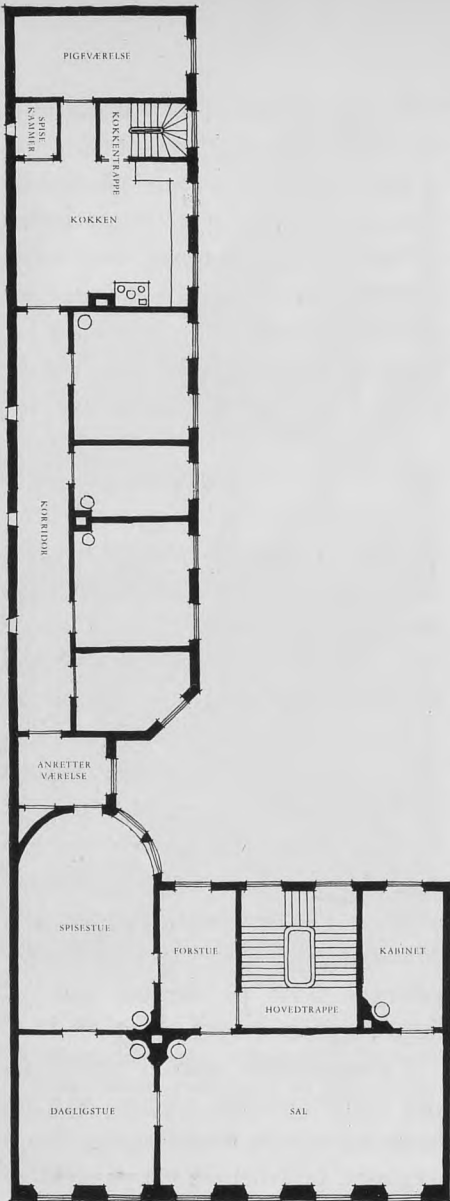
folk. Og de store stuer var indrettet til selskabelighed i den helt store stil.

Den forholdsvis store gårdsplads gav muligheder for at bygge endnu et sidehus og et baghus, blot måtte husejeren passe på ikke at bygge for ringe af hensyn til de fornemme beboere i forhuset, som ikke gerne boede i ejendom med fattigfolk!

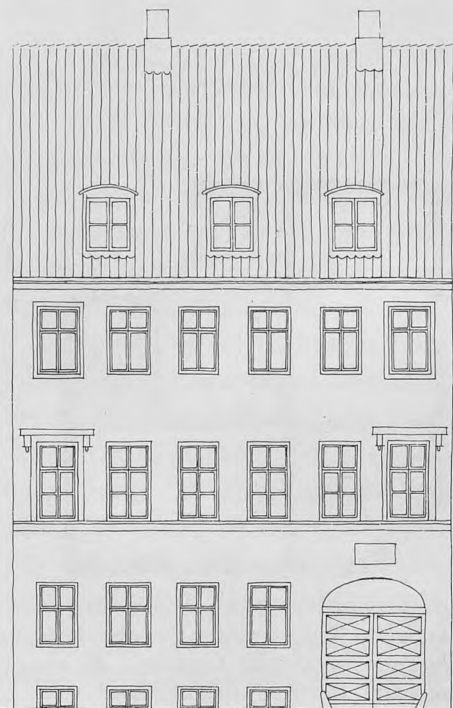
Den ældste af de to viste ejendomme, hjørnehuset fra ca. 1805, har udnyttet den lille byggegrund kraftigt. De tilstødende ejendommers mure sørgede for, at gården blev en skakt, hvor lyset næppe kunne trænge ned, så der har ikke været meget dagslys i køkken og pigekammer.

Hvordan var de enkelte rum indrettet? Væggene var gerne beklædt med træpaneler i en højde af omkring 1 meter fra gulvet; derover var væggene delt i felter, dækket med udspændt, oliemalet lærred. Malingen var som regel hvid eller perlegrå såvel på vinduer som på døre og paneler.

Tidens møbler, som vi kender under stilbetegnelsen *empire*, var anbragt ret spredt, hovedsageligt langs væggene. Gulvtæpper var en sjælden-

hed; man gik på de brede, hvidskurede gulvplanker. I pillerne mellem vinduerne anbragte man gerne høje, smalle spejle, de såkaldte pillespejle, støttet på mahognikonsoller. I dagligstuen fandtes en firkantet sofa med sort betræk; foran den kunne stå et ovalt søjlebord og enkelte armstole. Her var hele familiens sam-

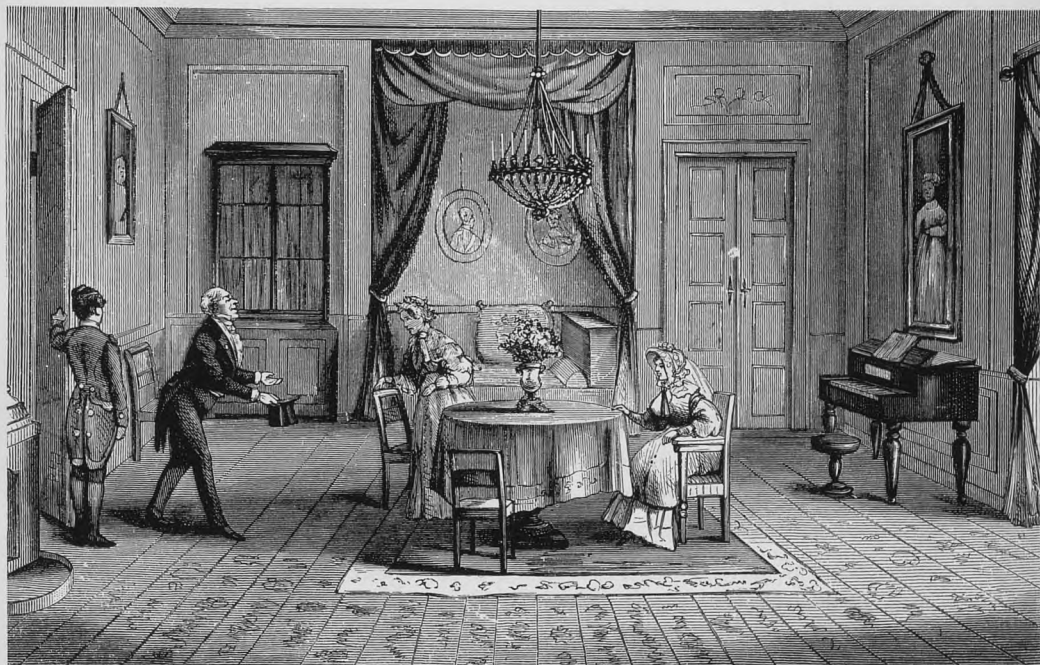
lingssted omkring husets bedste lampe, måske endda en af de »moderne« lamper, der brændte med »stenolie« – det, der senere kaldtes petroleum.

Ud for et eller to af vinduerne var ofte bygget en lav forhøjning med plads til et sybord og en eller to stole. Her kunne husstandens kvindelige medlemmer til stadighed sidde

»Modtagelses-salon« i et velhavende hjem. På bestemte dage modtog husets frue gæster, som blot skulle aflægge en høflighedsvisit. En liberiklædt tjener lukkede de besøgende ind.

og have udsigt til gadens trafik, eventuelt ved hjælp af spejle, der kunne indstilles indefra. Det var før fjernsynets tid!

Soveværelsernes udstyr var meget enkelt. Foruden sengene – eller den store himmelseng, hvor husets herre og hans gemalinde sov – stod der en servante med et vaskesæt, et væg-

spejl og et stort linnedskab eller klædeskab. Den personlige renlighed var ikke særlig stor dengang. Man klarede sig med vaskefadet på servanten; badeværelser kendte man ikke. Ville man absolut i bad, måtte man opsøge en af byens badeanstalter.

Køkkenet var rummeligere, end vi er vant til i vore dage. Til gengæld var arbejdsforholdene ret primitive. Den åbne skorsten, hvor man byggede »bål« af tørv og brænde, var det almindeligste. Meget moderne køkkener havde fået installeret støbejernskomfur, men denne indretning trængte kun langsomt frem. Blåmalede tallerkenrækker med husets porcelæn og det blankpudsede kobbertøj, såsom suppekedlen, æbleskivepanden og julekageformen var nok almindelige brugsgenstande, men skabte hygge i køkkenet.

Pigekammeret var gerne placeret op til køkkenet og var undertiden, selv i rummelige lejligheder, meget ringe. Enkelte steder havde det ikke engang vindue til det fri – om det så var en sur baggård – men kun til en køkkentrappe! Var pigen ikke til-

freds, kunne hun jo rejse; en ny kunne man sagtens få.

Som modstykke til slumkvarterernes boliger fandtes »gårde«, som tilhørte samfundets rigeste. Enkelte godsejere uden for København havde et palæ i hovedstaden, som de beboede om vinteren. Københavnske storkøbmænd kunne også bo i sådanne ejendomme; de havde til gengæld ofte en større lysteendom i omegnen, hvor de tilbragte sommeren. Sådanne boliger i to eller tre etager rummede flere sale til vintrens store selskaber. Der var rummelige soveværelser og kabinetter til hvert enkelt af familiens medlemmer og ofte en hel etage til tjenerskabet.

I vore dage er begge yderlighederne faldet bort. I forhold til befolkningstallet bor kun en ringe del under direkte sundhedsfarlige forhold. Men også palæernes og de store »herskabers« tid er forbi. Alene manglen på nødvendig hushjælp forhindrer en tilværelse i dette format. De store gårde på Sct. Annæ Plads, i Amaliegade og i Bredgade er næsten alle indrettet til kontorer og institutioner.

Fra morgen til aften

Borgernes hverdag

De københavnske borgeres daglige tilværelse på Frederik VI's tid var præget af nøjsomhed. Arbejdsdagen var for de fleste meget lang, og egentlig fritid, som vi kender det, fandtes ikke, bortset fra søndagene. Lørdagen, der nu er halv eller hel fridag, var dengang ugens travleste dag, hvor butikkerne havde åbent til langt ud på aftenen.

Var arbejdsdagen lang, respekterede man til gengæld spisetiderne. Mange københavnske fædre begav sig hjem til måltidet midt på dagen og viste sig først igen på arbejdet én eller to timer senere.

Man stod tidligt op om morgenen, og dagens første måltid blev indtaget ved syv-tiden. Det kunne bestå af en kop kaffe med morgenkryddere. Ca. 3 timer senere knurrede maven efter mere, og man spiste da gerne lidt

smørrebrød med kød, ost og pølse ledsaget af en snaps, og var derefter i form, indtil tiden kom for dagens hovedmåltid: middagen, omkring klokken ét.

To retter mad var det sædvanlige, men sammensætningen var ikke som i vore dage, hovedret og dessert; det var først en solid, billig ret til at »lægge bund« med – og så den finere ret bagefter, som man tog lidt mindre af.

De fleste københavnske hjem havde en egentlig tilbagevendende »spiseseddel«, som fritog husmoderen for at besvare det kendte spørgsmål: »Hvad skal vi ha' til middag i dag?« Forretterne bestod gerne af grød, vælling, grynsuppe eller øllebrød, og de »finere« retter var ikke udtryk for større opfindsomhed. Kødet var gerne okse- eller kalvekød, mens svinekød spistes næsten udelukkende i form af flæsk. En steg måtte holde

En familie ved aftensmåltidet. På bordet ses »temaskinen«, der har plads til tepotten øverst på den varme kedel, så teen kunne holdes varm et stykke tid.

Man har indtryk af god belysning; men når man ser, at der kun er ét lys på bordet, er det let at forstå at belysningen slet ikke var overdådig. Dengang var man imidlertid vant til at klare sig med denne belysning og var godt tilfreds med det.

Tegning af Vilhelm Pedersen til H. C. Andersens eventyr »Under Piletræet«.

for i mange dage og endte gerne som »ragout«. Fisk spistes også, især klipfisk og spegesild. Grønsager sås derimod kun sjældent på datidens middagsborde. Kun om søndagen varierede man middagen og undlod fyldretten og spiste måske lidt dessert.

Efter den sædvanlige middagslur for dem, der kunne tillade sig en længere pause midt på dagen, gik arbejdet videre efter en kop kaffe med højst en småkage til ved to-tiden. Klokkeren seks var man nået frem til eftermiddagsteen, hvor »temaskinen« kom på bordet. Denne »maskine«, hvis forbillede var den russiske samovar, var i virkeligheden blot en vandkedel på stativ med et lille fyrsted under, f. eks. med trækul. Til sættet hørte en lille tekande, som blev fyldt med varmt vand fra en hane nederst på kedlen. Til teen blev serveret hveder eller kryddere.

Nu kunne man klare sig til klokken ni om aftenen, hvor dagens sidste måltid, aftensmaden, kom på bordet. Dette måltid var ret solidt og bestod af smørrebrød – måske med en lille varm ret først – samt snaps og hvidtøl.

Når maden var spist, og der var taget af bordet, kunne familien blive siddende en stund omkring det og snakke om dagens begivenheder. Højtlesning var ganske almindelig. Husfaderen kunne f. eks. hver aften læse et kapitel eller to af en roman, mens de kvindelige medlemmer sad med deres håndarbejde.

Opholdt familien sig almindeligvis i spisestuen – eller hvor spisepladsen nu var indrettet – kunne man nøjes med at opvarme det pågældende rum og dermed spare noget af det besvær og de omkostninger, som kakkellovnsfyringen medførte. Også belysningen kunne der spares på. For godt 100 år siden forlod man tællelyset og olielampen som indendørs belysning og gik over til petroleumslampen. Den brede væge med lampeglas omkring og rigelig lufttilførsel gav et bedre og stærkere lys, end man var vant til. Hertil kom, at brandfaren var mindre. Og var der noget, som københavnernes havde respekt for, så var det *ildløs*, så man holdt øje både med køkkenilden og med husets lamper.

Til brug uden for stuen, f. eks.

når man skulle i seng, klarede man sig med et tællelys, som var anbragt i en *kammerstage*, d.v.s. en lysestage med en bred, skålformet fod og en hank – omtrent som på en kop – til at bære den i. Den kunne ikke vælte, og brændte lyset ned i stagen, kunne der heller ikke ske noget.

Tobaksnydelser var meget beskedne før midten af 1800-tallet. For det første var *cigaretter* et ukendt begreb her i landet. Man kunne derimod købe *cigarer* – havanna-cigarer – for en pris af mellem 2 og 4 skilling stykket. Sammenlignet med nutidens købekraft vil det sige mellem 1 og 2 kr., hvilket lader forstå, at det hørte til den »vilde« luksur at ryge flere cigarer om dagen. Og så var cigarer endda ikke belagt med afgifter til staten!

Derimod kunne man få god og billig *pibetobak*, fortrinsvis fra de hollandske kolonier i Ostindien. De piber, man anvendte, var som regel lange; enkelte skulle støtte mod gulvet, og pibehovedet var ofte fremstillet af *merskum*, som farvedes langsomt af pibesovsen og fik en eftertragtet gylden lød.

Kalvekrøs og krinoline

Hvordan så datidens københavnere ud?

Omtalen af klædedragten på Frederik VI's tid kunne meget let blive et langt kapitel. Periodens længde medførte ganske naturligt forandringer i moden, ligesom en vis klasseforskel gav sig tydeligere udtryk i klædedragten end i vore dage. Arbejdere og småhåndværkere gik anderledes klædt end de mere velhavende grupper i samfundet: storkøbmændene og embedsstanden. Påklædningen til hverdag og ved selskabelige sammenkomster var ret forskellig, og alderen spillede endelig en stor rolle i valget af tøj.

Svingningerne i *moden* var dog ikke så udprægede som i nutiden. Den beskedne levevis, som prægede befolkningen på den tid gav sig nemlig også udslag i klædedragten. Her-

til kom landets ret isolerede stilling i forhold til udlandet, som medførte, at de skiftende moder i det øvrige Europa sent nåede frem til København.

I modsætning til nutidens forhold var det dengang *mændene*, som interesserede sig mest for deres påklædning. Den hjemlige herremode var den, der var underkastet de største svingninger.

I den første tid efter år 1800 var klædedragten præget af Napoleontidens – empirens – klassiske linier. Herrerne bar skjorte med kravetøj og manchetter, ofte med kniplingsværk, stramtsiddende benklæder og støvler med lange skafter, måske endda tilspidset i tåen. Dertil en »frakke« eller en »livkjole«, som forløber for nutidens jakke. Den havde små skoder og brede opslag samt snævre ærmer. Forgylde knapper bidrog til at give et fornemt præg.

En modelaps. Teksten til denne tegning af Fritz Jürgensen er: »Nu bliver Spørgsmålet, om jeg skal tage min blaa Atlaskes Vest eller den broderede sorte?«

Parykken var ved at gå af mode, men den flade paryk, som endte i en nakkepisk, sammenholdt af et kulørt bånd, blev benyttet et stykke ind i århundredet. Særligt de ældre mænd var konservative og bevarede denne hovedprydelse langt op i tiden.

Efterhånden skiftede mandsdragten karakter. Støvlerne blev afløst af

sko, benklæderne blev lange, »jakken« lidt kortere, »kalvekrøs« og manchetter lidt enklere; et hvidt halsbind dannede forløberen for slipsset – og man klarede sig med sit eget hår.

Et klædningsstykke, som kun få af nutidens herrer tør gå med, var dengang ret hyppigt anvendt: *Den brogede vest*. Den kunne fås i forskellige stoffer, f. eks. fløjl eller silke – den såkaldte »atlaskesvest«.

Som overtøj anvendte man en kappe eller et slag uden ærmer, som hovedbeklædning en høj hat. Regnfrakken var en opfindelse, gjort af en skotte, som hed *Mac Intosh*. Det var en lærredsfrakke, imprægneret med et tjærelignende stof, som gjorde den vandtæt. Den var ikke særlig populær, dels på grund af lugten, dels fordi imprægneringen medførte, at den var stiv og usmidig og altfor varm at have på.

Et karakteristisk træk ved *kvindedragten* i begyndelsen af 1800-tallet var den høje livlinie, idet kjolen var sat fast om livet helt oppe under brystet, med forbillede i den græske og romerske kvindedragt.

Familien har besøg af den gavmilde »Tante Clementin«. Bemærk tantens kysehat og store sjal. Begge damernes kjoler er lange – man ser kun fødderne. Drengen har en broget skjortebluse uden på de lange bukser. Tegning af Fritz Jürgensen.

Et løst klædningsstykke – sjalet – var en vigtig del af påklædningen. Ofte blev det båret i hånden eller over armen, idet måden at bære det på var nøje bestemt af moden.

Kjolerne var gerne *fodfri*, d.v.s. at deres længde tillod, at fødderne – men heller ikke mere – var synlige. Foroven kunne kjolerne derimod udmærket være dybt nedringede med lige eller bådformet udskæring.

Armene var dækket af lange handsker eller snævre ærmer.

Omkring 1820 blev livlinien flyttet ned til det sted, hvor kroppen fra naturens hånd er slankest. Den dristige halsudskæring forsvandt, og mange kjoler gik helt op og dækkede halsen. Nederdelen blev klokkeformet, båret ud af et stort antal skrøtter – op til otte – så figuren fik »timeglas-facon«.

Fritz Jürgensens tegning viser den lille mand, som løfter paraplyen ekstra højt! Herrerne har skødefrakker og høje hatte på. Benklæderne er snævre og har en strop rundt om skosvangen.

I modsætning til den tidligere modes næsten glatte kjoler, blev en rig og broget besætning almindelig. Tiden fik navnet »krinolinetiden«, netop på grund af den klokkeformede nederdel, hvortil der endda konstrueredes et specielt stativ, som kunne erstatte de mange lag skørter. På hovedet bar datidens kvinder gerne en kyse eller en kysehat med kulørt silkebånd, bundet i sløjfe under hagen.

Drenge gik klædt i korte eller lange bukser og en kittellignende kjole eller bluse. Hovedbeklædningen var en stor voksdugskasket. *Pigernes* kjoler mindede stort set om de voksnes kvinders, blot var skørterne kortere, uden at benene var synlige af den grund. De var nemlig hyllet i en slags lange bukser af hvidt lærred med tunget kant forneden; de så kaldte *mamelukker*.

Det rene, friske drikkevand

Hovedstadens vandforsyning

I vore dage betragter vi det som en selvfølgelighed, at vi blot kan dreje på en hane – og at der strømmer rent og frisk drikkevand ud. Men for nogen tid siden kunne man i bladene læse klager over drikkevandet i Storkøbenhavns nordlige del. »Vandet smager som mosevand«, skrev en indsender. Den pågældende skulle blot have levet i København i gamle dage, så ville karakteristikken have været mere rammende!

Fra gammel tid fik staden sit vand dels fra »Søerne«, dels fra Emdrup Sø. Gennem udhulede træstammer, der var forbundet med blyrør, som tættnede forbindelserne nogenlunde, strømmede vandet ind til byens pumper. Ganske vist fandtes en del gravede brønde inden for voldene, men

deres vandmængder var alt for små til at dække behovet.

Vandet fra Emdrup Sø havde et ret stort fald undervejs, hvorfor det nåede frem under tryk, så det kunne løbe ud gennem postenes tud af sig selv; *springvand* kaldte man det. Vandet fra Søerne måtte pumpes møjsommeligt op, hvorfor det med datidens stavemåde blev betegnet *pompevand*.

Vore dages enorme vandforbrug tvinger vandvæsenet til atter at benytte overfladevand fra omegnens søer – deraf den påståede mosevandsmag – dengang kendte man kun til at bruge overfladevand, som endda hverken blev rensat eller filtreret. Den lange vej gennem byens undergrund i gamle træer bidrog ikke til at forbedre smagen. Var en sammenføjning bristet et eller andet sted, kunne vandet hurtigt blive udrikkeligt. En klage herover rejstes engang

A.P. HANSEN.

Livet ved en af byens pumper tæt ved Nørreport. Pigerne kommer med to spande i et åg over skuldrene. Til venstre ses en kone, som sælger »skillingsviser«.

i det fornemme kvarter omkring Amalienborg, hvor vandet smagte modbydeligt. En undersøgelse viste, at vandledningen til en del af kvar-

teret havde en utæthed, netop hvor den krydsede en kloakledning, hvortil blandt andet afløbet fra Frederiks Hospitals lighus blev ført!

Beboerne måtte hente vandet fra den nærmeste pumpe en eller flere gange daglig. Mere velstående familier havde pige eller karl, som besørgede dette arbejde. Når man var kommet hjem med de fyldte spande, blev vandet siet gennem et stykke klæde og hældt over i husets vandtønde, der som regel havde sin plads i køkkenet. Herfra tog man så, hvad man skulle bruge i dagens løb med en såkaldt *strippe*; en lille træøse på skaft.

Vandet indeholdt mange planterester og smådyr, men det havde man efterhånden vænnet sig til. Slap en fingertyk ål gennem rørene op i pumpens mekanik, »hertetet«, måtte der tilkaldes en »vandkiger« – datidens gas- og vandmester, som skilte pumpen ad og fjernede dyret, inden det gik i forrådnelse og fordærvede vandet endnu mere.

I varme perioder var vandet alt andet end køligt. Havde det tillige været blæsevej, så at der havde været bølgegang på Søerne, var over-

fladevandet blandet godt op med mudderet fra bunden og blev derfor gråligt og uklart. Københavnernes humoristiske sans fornægtede sig heller ikke dengang. Man kaldte drikkevandet for *lunken ålesuppe*.

Et enkelt sted i byen var vandet forunderligt rent og frisk; det var fra brønden i Gothersgade ved Volden. Tilstrømningen til dette sted var også stor, og ventetiden lang. Så fik pigerne og konerne sig en snak og et lille hvil, mens de ventede på tur.

Vandet i København var så ringe, at man i fuld alvor, efter at jernbaneforbindelsen med Roskilde var åbnet i 1847, planlagde at hente vand i tønder fra Roskilde og sælge det i København fra boder! Denne vandhandel blev dog ikke til noget.

Først efter 1850 begyndte man for alvor på boringer, der skulle hente rent vand op fra undergrunden til et vandværk, som rensede det, før det blev pumpet videre til forbrugerne i husene, omtrent som vi kender det i dag.

Den snavsede stad

Nat- og dagrenovation

Toiletter i husene var et ukendt fænomen. Man havde små huse – skure – i gården, »privéter« kaldte man dem. De var gerne bygget oven på en muret, dyb grube – en tank ville vi kalde det i vore dage – som langsomt fyldtes med latrinen. Nogle gange om året kom »natmanden« med sine folk og tømte grubens indhold over i sin vogn. Da gjaldt det om at have lukket vinduerne tæt og at have stillet et fad smørrebød med en snaps ud til folkene – så havde man mulighed for at få gennemført operationen med så få ulemper som muligt.

Vognene kørte derefter over Knippsbro og Christianshavn til terrænet uden for Amagerport, hvor latrinerne fandtes, omtrent hvor Verm-

landsgade ligger i vore dage. I århundreder aflæssedes natmandsvogne her, og indholdet blev solgt som gødning. Det var dog kun amagerbønderne, der kunne drage nytte heraf, for latrinen måtte ikke føres gennem byen en gang til.

Systemet fungerede nogenlunde. Måske var renovationsvognene knap så tætte, som øvrigheden foreskrev; måske kom de sjældnere end aftalt til de forskellige ejendomme, hvilket kunne medføre, at grubens indhold nåede at sive op mellem gulvbrædderne i det lille hus!

Renlighed er en god ting, og pligten til at gøre rent i det lille hus gik på omgang blandt de husstande, som benyttede det. For ikke at sagen skulle blive glemt, blev der hængt et stort skilt med ordet »lørdagspligt« påmalet, på dørhåndtaget hos den beboer, hvis tur det var i den pågældende uge.

Det siger sig selv, at denne renovationsordning i forbindelse med overbefolkningen inden for voldene medførte, at der var en utrolig stank af latrin overalt i byen, især i varme perioder om sommeren. Hertil bidrog også myndighedernes manglende evne til at kræve de forskellige be-

stemmelser respekteret. Latrinvogne skulle som sagt være tætte, og de måtte på grund af den toppede brolægning kun føres i skridtgang gennem byen. Begge bestemmelser overtrådtes groft, og resultatet kan man tænke sig til!

Enkelte røster – især fra læger, der påpegede, hvor let en epidemi kunne vinde indpas – hævdede sig ganske vist med krav om forbedringer, men de kunne ikke rokke den almindelige mening: Nu har den ordening været anvendt i årevis; det går jo nok alligevel alt sammen . . .

Natrenovationen, som netop er omtalt, havde sit navn efter den omstændighed, at det noget ulækre arbejde skulle foregå om natten. Ordet *dagrenovation*, som vi benytter endnu i vore dage, trods det manglende modstykke, dækkede dengang – som nu – fjernelsen af andet affald. Også ordet *skraldemand* har overlevet. Dengang var skraldemanden forsynet med en træskralde, hvis snerren hidkaldte husmødre og tjenestepiger med skarnbøtterne. På store, åbne vogne førtes affaldet bort til lossepladsen – efter at løst papir og aske

Til denne kendte tegning af Fritz Jürgensen lyder teksten: »Jomfru Stjernholm! Om Forladelse at jeg afbryder Dem . . . er De ikke snart færdig?« Den viser tydeligt, hvor dårlige toiletforholdene var dengang, da man ofte var 40 mennesker om 2 »privéter«.

i blæsevejr havde forladt vognen og lagt sig til rette på gader og stræder.

Særlig travlt fik vognmændene på de årlige flyttedage. Det var nemlig fra gammel tid tilladt på disse dage

at smide alt, hvad man ønskede at kassere, ud på gaden. Man kan let forestille sig, hvilket syn gader og pladser har frembudt ved sådanne lejligheder.

Byens render

Spildevandssystemet i København

I vore dage fjernes alt spildevand gennem et net af underjordiske kloakledninger; i gamle dage måtte man klare sig med åbne rendestene. De havde et svagt fald hen ad gaderne, og tanken var, at byens forskellige rendestene skulle løbe sammen i bredere render før indholdet løb ud i havnen.

Københavns indbyggere benyttede imidlertid rendestenenes taknemmelige dyb til alt andet end spildevand! Resultatet var, at de i tørre perioder indeholdt en grålig, klæg masse, som kun et kraftigt regnskyl kunne fortynde tilstrækkeligt til at skaffe den fornødne bevægelse. Til gengæld medførte et sådant regnskyl næsten altid, at der blev oversvømmelse i systemet. På grund af overbefolknin-

gen i byen var der – som tidligere nævnt – lagt beslag på alt husrum, således at utallige kældre var indrettet til beboelse. Hver gang et stærkt regnskyl var overhængende, blev kældernedgangene dækket til med forhåndenværende lemme, sandsække og lignende i det forfængelige håb, at det strømmende vand ville flyde forbi. Ofte blev dette håb beskæmmet, og »kælderfolkene« vågnede op næste morgen til det forstemmende syn af bohavet, der svømmede omkring i adskillige tomme vand, d. v. s. fortyndet mudder, blandet med alskens skarn!

Rendestenene var som regel anbragt i gadens sider og dannede grænsen mellem den kraftigt hvælvede kørebane og de smalle fortove, som var markeret af en enkelt række smalle fliser. I snævre gader var der kun én rendesten, som var lagt i gadens midte.

En af opsamlingsrenderne dannede en dyb grøft i »Philosophgangen«, en strækning langs Vestervold mellem det nuværende rådhus og havnen, hvor i dag Vester Voldgade findes. Det var meningen, at dens indhold skulle løbe ud i havnen, men konsistensen af grøftevandet gjorde – som tidligere nævnt – passagen noget træg, hvad der på denne strækning i sommervarmen gjorde opholdet for såvel beboere som promenerende næsten uudholdeligt.

Gang på gang blev det foreslået at overdække denne åbne kloak –

men som så ofte blev det kun til lapperier. Man oprensede fra tid til anden grøften, men lod ellers alt blive ved det gamle.

Byens samlede rendestensnet var på omkring 80 kilometer, og kun en brøkdel heraf var overdækket. Udfør sidegader, porte og indkørsler var renderne gerne overdækket med et *rendestensbræt*. Mange ejendomme havde deres eget, og i stærkt regnskyl var det almindeligt, at disse dæksler rev sig løs og flød med strømmen, således at de bagefter måtte ledes op og bringes tilbage.

Det var naturligvis strengt forbudt at lade latrin løbe ud i rendestenene, men de forskellige håndværksvirksomheder kunne lade deres spildevand have afløb dertil. Mest plageligt i så henseende var spildevandet fra garverne ved Nørreport; ikke blot var det meget ildelugtende, men det måtte sive hele vejen ned gennem Købmagergade, inden man blev af med det.

Iøvrigt har H. C. Andersen i sit eventyr »Den standhaftige Tinsoldat« givet et billede af rendestensholdene i datidens København.

De toppede brosten

Byens gader og pladser

De fleste gader var *brolagte*, hvad der absolut var bedre end jord- eller grusbelægning. På den anden side var brolægningen meget ringe. Kun ganske få gader i København har endnu brolægning, men den består rigtignok af terning-formede sten, lagt så tæt sammen, at de danner en sammenhængende overflade. Men i det gamle København brugte man almindelige, runde sten, ganske som man finder dem ved stranden. De blev lagt i løst sand og dannede en yderst ujævn kørebane, ikke mindst for de mange køretøjer, som ikke var forsynet med affjedring.

Til gengæld var brolægningen let at tage op, når man skulle grave ned til vandrenderne for at udbedre skader på disse. Og det stod tit på, for

de var evig og altid i uorden. Det var den omstændighed, der medførte forkastelse af et forslag om bedre brolægning, med tilhugne sten og asfalt i fugerne.

Der manglede nemlig ikke idéer til ny og bedre gadebelægning. *Asfalt* turde man dog ikke gå over til; man var bange for, at den skulle ødelægges af frosten. For i det mindste at hjælpe fodgængerne, så at de ikke brækkede anklerne, begyndte man at anvende *fortovsfliser*. Karakteristisk nok lod man dem tilhugge på stedet af stenhuggere; en langsom og kostbar fremgangsmåde.

Man forsøgte sig også med træbrolægning, som dæmpede støjen ganske betydeligt, men holdbarheden var ikke så god. »Træbrikkerne« rådnede alt for hurtigt. Man blev altså hængende ved stenbrolægningen, som dog i tidens løb gradvis blev forbedret, idet man dels lod stenene

To brolæggers på vej med deres redskaber: Trillebør, brolæggerjomfru, skovl og hakke. Den bageste går med den endnu anvendte, enbenede brolæggerstol i hånden. Tegning af Vilhelm Pedersen til H. C. Andersens eventyr: »To Jomfruer«.

tilhugge, dels lagde dem i et skråt mønster over gaden, som viste sig at danne en bedre overflade for den kørende trafik.

Den ringeste brolægning i hele staden fandtes på Kongens Nytorv. At få lagt en ordentlig brolægning

på denne plads i hele dens udstrækning, var en opgave, som det tog henvend 20 år at gennemføre. I lange tider lå store dynger af bestilte brosten og fyldte op på torvet, som på regnevejrskdage frembrød et næsten ufremkommeligt morads.

Tranlamper og magistratsmåneskin

Gadebelysningen

Byens gader og stræder blev efter mørkets frembrud oplyst af *tranlygter*. Oplyst er måske lidt for flot et udtryk. Men lygterne kunne da ses, omend man knap kunne skelne omgivelserne ved deres skær.

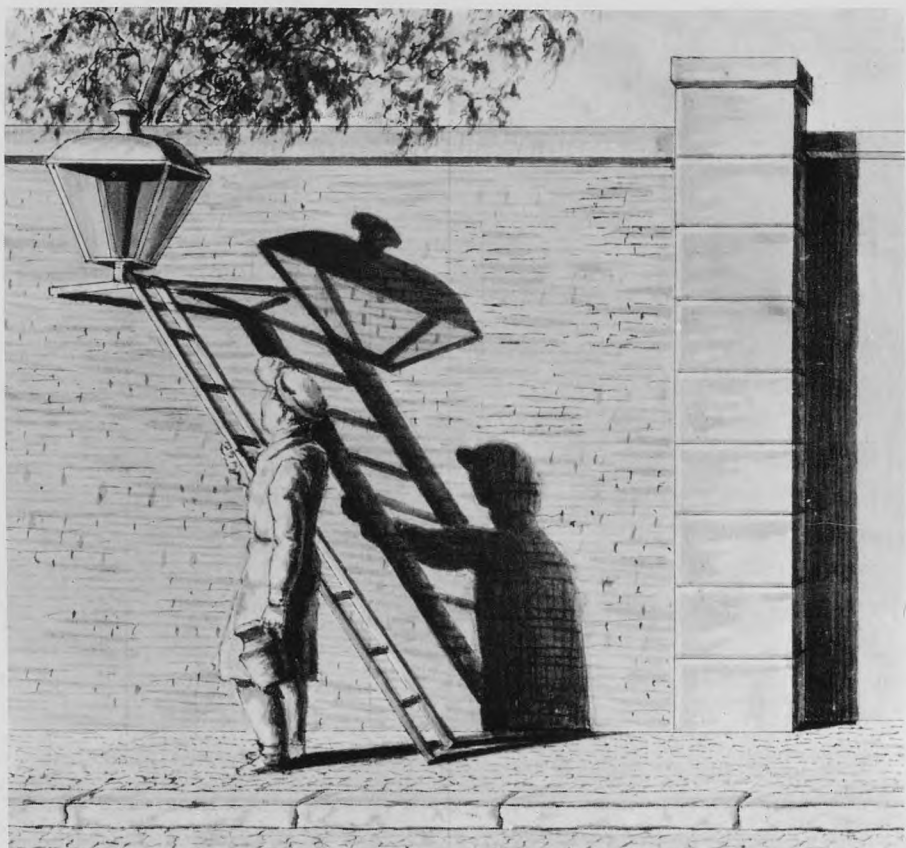
De var fortrinsvis opsat på gadehjørner og ophængt på husmurene i et jernstativ. Brændstoffet var *tran*, som blev indført fra Grønland.

Når det efter kalenderen skulle være måneskin, som forøvrigt ved fuldmåne gav en betydelig bedre belysning af staden end de søvnige *tranlygter*, havde byens sparsommelige styrelse vedtaget, at man kunne undlade at tænde lygterne. Var det imidlertid sådanne aftener overskyet, kunne man naturligvis intet se af månen. Men lygterne blev alligevel ikke tændt – man rettede sig ufravigeligt

efter almanakken. Det skulle ifølge den være måneskin – altså ingen ekstra gadebelysning! På sådanne aftener, hvor københavnerne famlede rundt i deres mørklagte by, sagde borgerne, at det var »magistratsmåneskin«.

Kunne magistraten ikke tvinge månen frem, vidste den dog, at der i sommermånederne »fast ingen nat er«, og benyttede naturligvis også her muligheden for at spare på det dyrebare tran, og lod derfor borgerne finde vej i de lyse nætters tusmørke.

I 1825 var der omkring 2000 *tranlygter* i København. Vægterkorpset skulle passe dem, og hver vægter fik opmålt en bestemt portion tran til påfyldning af lamperne i sit distrikt – og ordre til at holde hus med beholdningen. Kunne de slet lønnede vægtere knibe lidt fra og sælge det på datidens »sorte børs«, blev denne ureglementerede ekstrairtdtægt som

Lygtetænder med stige og trandunk er ved at fylde på en af de gamle tranlamper. De gav ikke meget lys, men var nok så kønne at se på som vore dages gadelygter.

regel omsat i brændevin. Når en vægter gik omkring i beruset tilstand, sagde man derfor, at han var »tran-net«.

Først omkring 1857 blev tranlygterne erstattet af *gaslygter*. Og af dem er der i vore dage kun ganske få tilbage.

Da der var køer i København

Husdyrhold inden for voldene

Hvis man i vore dage så en mand trække en ko op ad en trappe, videre gennem en snæver gadedør og korridor ind i en gård, hvor den med en sele om maven blev hejst op på første sal, ville man sikkert overveje, om man først skulle ringe til politiet eller til dyreværnsforeningen.

Men for 130 år siden forekom denne situation jævnligt, fordi man skulle skaffe plads til 12–1300 køer inden for voldene. Det var naturligvis ikke så let, når man dårligt havde plads til menneskene!

Det var især *brændevinsbrænderne*, som holdt køer. Dengang blev »snapsen« fremstillet af talrige små brænderier. Under produktionen fremkom et affaldsprodukt, *bærmen*, som var meget næringsholdigt og

derfor velegnet til foder. Men i stedet for at sælge den til bønderne, foretrak mange brændere selv at udnytte bærmen ved at holde køer. Dels havde man billigt foder lige ved hånden, dels kunne man levere mælk, som kunne udgøre en ikke ubetydelig del af byens forsyning.

Imidlertid var denne mælk ikke særlig god, fordi den bar præg af foderets ensidighed og de dårlige forhold, hvorunder dyrene var opstaldet. Det siger sig selv, at man med det store pres, der var på alt, hvad der blot kunne minde om menneskeboliger, kun kunne afse de ringest tænkelige rum til kreaturerne.

Enkelte steder søgte man at blive af med køernes gødning ved simpelthen at lede den ud i gadens rendestene. Det fandt de omboende trods alt for ubehageligt, hvorfor de klagede til stadens styrelse, som naturligvis omgående forlangte dette uvæ-

sen stoppet. Men her kunne man forvente, at det gik som i utallige andre tilfælde, hvor myndighederne udstedte påbud eller forbud: Der skete ingenting!

Det var nemlig karakteristisk for tiden, at der ikke var nogen »magt« bag disse bud. Den borger, som sagen vedrørte, kunne altid skyde sig

ind under, at sagen nok skulle blive bragt i orden, når blot man ville vise lidt tålmodighed. Og det blev i vid udstrækning imødekommet – det var jo så nemt!

Et andet husdyr fyldte knap så meget, men fandtes til gengæld i uønsket mængde: *hunden*. Også dengang satte menneskene pris på hundens venskab, og det var på mode at holde hund, gerne en lille skødehund, som bekvemt kunne huses i boligerne.

Det var imidlertid de herreløse hunde, som var stadens svøbe. Af ganske naturlig selvopholdelsesdrift kastede disse omstrejfer sig over alt spiseligt, som de traf på deres vej. Hertil kom, at de kunne blive angrebet af hundegalskab, som var endnu farligere dengang, fordi man ikke kunne helbrede sygdommen. Æn gang om året – i hundedagene på sensommeren – skulle så mange som muligt af de herreløse hunde derfor fanges ind og aflives.

Dette arbejde blev forestået af *hunderakkeren*, der drog gennem byens gader og stræder med sin overdækkede vogn og sit vældige »fiske-

Hunderakkeren i arbejde. En hund prøver at skjule sig under skørterne på en kone, der forsvarer sin hund ved at slå fra sig med paraplyen.

net«. Han blev lønnet efter antallet af indfangede hunde, så hans interesse i at få fat i så mange hunde som muligt var ganske indlysende.

I hundedagene holdt dyrenes ejere derfor deres hunde hjemme af angst for, at de skulle blive indfanget. Skete det alligevel, havde ejeren dog en chance for at hente dyret inden en ganske kort frist på Veterinærskolen på Christianshavn, hvor fangsten blev indleveret, og aflivning af de

hunde foretaget, som ikke blev indløst.

Hundes naturlige trang til at grave medførte, at der ikke måtte færdes hunde på Københavns volde. En *voldskytte* havde ordre til – uden hensyn til den eventuelle ejer – omgående at nedskyde enhver hund, der blev set på volden.

Senere søgte man at begrænse hundenes antal ved at pålægge en hundeskatt, ganske som i vore dage.

Den viise Magistrat

Byens styre

Det stående spørgsmål i alle byer har til enhver tid været: Hvor meget må byen bestemme selv? Den gamle københavnske styrelse, byrådet, kan føres tilbage til 1659, umiddelbart efter stormen på København. Da fik staden ret til at sammensætte et råd af 32 af »de bedste og fornemste borgere«. For at understrege den demokratiske indstilling havde også håndværkere mulighed for at blive optaget i de 32 mænds forsamling, som således i bogstavelig forstand var *borgernes repræsentanter*. Det er fra denne institution den nuværende *borgerrepræsentation* stammer.

Heroverfor stod *magistraten*, som repræsenterede landets *regering*, altså kongen. Den bestod af 2 borgmestre og 6–8 rådmænd, der var valgt af kongen. Havde de 2 grupper afvi-

gende opfattelser af en sag, var det magistraten, som fik det afgørende ord. Byens selvstyre var på den måde ikke ret meget værd. Havde magistraten taget stilling til en sag, blev borgernes repræsentanter kun »hørt« og fik lov til at afgive betænkninger og forslag. De kunne heller ikke indgive andragender til regeringen uden om magistraten.

Hertil kom, at en række anliggender var henlagt under særlige *direktioner* og *kommisioner*, som bestod dels af embedsmænd fra centraladministrationen, dels af medlemmer af magistraten, dels af nogle ganske få borgerrepræsentanter. Dette var blandt andet tilfældet med skolevæsenet og fattigforsorgen.

De 32 mænds forsamling var ganske naturligt særligt interesseret i, at stadens kasse ikke blev belastet med unødvendige udgifter. Det var jo skatteborgernes penge, det drejede

Københavns Rådhus fuldført 1815. – Bygningen står stadig og er nu Københavns domhus, der ligesom Frue Kirke og det gamle Christiansborg blev opført af arkitekten C. F. Hansen.

sig om. Men ikke engang på dette område kunne den træffe afgørelser alene. Først efter Frederik VI's død i 1839 turde man løsne tøjlerne og udarbejde en ordning, som skabte en

mere rimelig magtbalance mellem regeringens og borgernes repræsentanter. Nytårsdag 1840 stadfæstedes »Anordning angaaende Communalbestyrelsen i Kjøbenhavn«.

Hej vægter!

Klokken er slagen ni!

Politi- og vægterordningen

I vore dage er politibetjentene populære skikkelser i gadebilledet. De skal naturligvis sørge for opretholdelsen af ro og orden og regulere færdslen, men desuden skal de optræde som borgernes hjælpere på mange områder.

I 1839 fandtes der kun godt og vel 80 politibetjente i det københavnske korps, og de var af en helt anden støbning end de nutidige. De var opdraget til at opfatte deres opgave nærmest som en *straffende* myndighed. Loven skulle overholdes til punkt og prikke – og den, som ikke ville høre, måtte føle. Derfor var hver betjent udstyret med en svær spanskrørsstok, som var flittigt i brug. Det var således ikke helt uden grund, at de nærmest blev betegnet som borgernes »fødte« fjender.

Politibetjentenes uniform var let kendelig på lang afstand: En rød livkjole med grøn krave. Den grønne farve er som bekendt bevaret gennem tiderne som politiets »officielle« farve.

Natvægterne afløste betjentene efter mørkets frembrud. Deres antal var omkring dobbelt så stort som politibetjentenes, men deres opgaver var også mere omfattende. Foruden at patruljere i gaderne om natten, skulle de passe de mange tranlygter – datidens eneste gadebelysning – og holde øje med eventuelle ildebrande. 12 særlige *tårnvægtere* holdt udkig dag og nat fra byens kirketårne, for at være klar til at slå alarm, hvis brand skulle opstå.

I modsætning til politibetjentene var vægterne ret populære. De var rekrutteret blandt jævne folk, og deres nytte i byens liv var ganske åbenbar, når de natten igennem sørgede

En politibetjent i færd med at rydde Frederiksberg Runddel. Rimeligvis har nogle gadedrenge startet urolighederne ved at vælte konens kurv med æbler.

for, at deres medborgere kunne sove trygt. Hver time sang de et vers af den gamle vægtersang og fortalte således, hvor mange klokken var.

Da vægternes arbejdstid var nattimerne, tvang den beskedne aflønning de fleste til at have almindeligt arbejde i dagtimerne. Den søvn, de

således blev snydt for, måtte de redde sig i en stille krog under natpatruljeringen. Det var selvsagt en kedelig sag for en vægter at blive grebet på fersk gerning, mens han fik sig en lur i en kælderhals. Hertil kom de drillerier, som borgerne – særligt de unge – kunne finde på

En arrestant føres af to vægtere til »Kammeret« i Slutterigade ved siden af rådhuset. Bugangen og »Sukkenes Bro« i baggrunden viser, at de er tæt ved målet.

over for deres trætte medborgere i vægteruniform. Det var en yndet sport at få fat på en vægters kabuds eller morgenstjerne. Når vægteren satte efter spasmagerne, turde han jo ikke tilkalde hjælp, fordi han derved afslørede, at han havde sovet på sin post.

Traf vægterne en fuld mand, som dårligt kunne gå eller stå på egne ben, transporterede man ham på en stige, som man havde bundet ham fast til med de svære læderbælter, der var en del af vægternes uniform. Og så gik turen til »kammeret« – datidens politistation – fulgt af hujende gadedrenge.

Vægterne havde også små, private aftaler med mange mennesker. Vækkeure var en sjældenhed, og folk, der havde svært ved at komme op om morgenen, bandt en snor om hånden og hængte snorens anden ende ud af vinduet og ned langs husmuren. På det aftalte klokkeslet kom vægteren forbi og trak i snoren, så den søvnige kom op til rette tid. Men man løb naturligvis den risiko at blive vækket midt om natten af en forbi-passerende spasmager!

Ildløs

Brandvæsenet

Det er ikke svært at forestille sig, hvor let en brand i København kunne betyde en omfattende katastrofe for byen og dens befolkning. Risikoen var meget stor, dels på grund af befolkningstætheden, dels fordi anvendelsen af åben ild var en livsnødvendighed. Det var derfor ikke en tom formaning, når vægterne klokken ti om aftenen i den gamle vægtersang påmindede borgerne: »Vær klog og snild – vogt Lys og Ild . . .!»

Københavnerne havde under de 2 store bybrande i 1728 og 1795 set, hvor katastrofalt hurtigt ilden kunne brede sig. Var der først udbrudt brand, kunne man sjældent redde den ejendom, hvor ilden var opstået. Man koncentrerede sig derfor omgående om at begrænse brandens omfang og redde nabobygningerne.

Det var vigtigt, at enhver ildløs blev opdaget så tidligt som muligt, og denne opgave påhvilede i særlig grad *vægterne*. Mærkede de under deres patruljering røglugt eller andre tegn på ildløs, skulle de omgående lade fløjten skingre som signal til de øvrige vægtere og råbe »brand!« Folk måtte vækkes og ud af deres senge for at være klar til at forlade hus og hjem, hvis det blev nødvendigt. Samtidig tog kirkeklokkerne fat, og en lygte – eller om dagen et flag – blev hængt ud af kirketårnet for at vise, i hvilken retning branden var opstået.

Noget egentligt »professionelt« brandvæsen fandtes ikke. Brandfolkene var håndværkere, fortrinsvis murere og tømrere, som mod betaling skulle stille, når der udbrød brand. I sin opbygning var brandvæsenet uhyre kompliceret, og det var systemets store svaghed, at det virke-

de som et trægt arbejdende maskineri. Netop i tilfælde af brand er det jo af afgørende betydning, at alle forholdsregler træffes så hurtigt som overhovedet muligt.

Når ilden var opdaget, skulle brandvæsenets ledelse og de militære myndigheder alarmeres, inden man kunne tilkalde brandmandskabet, som derefter stillede ved sprøjtehusene

Ildebrand i det gamle København. Midt i billedet ses Frederik VI til hest med en adjutant. I forgrunden fløjter en vægter efter flere kolleger. To drenge rider bort med en tønde på en »sluffe« for at skaffe mere vand. Alt er præget af forvirring og uro.

for at gøre slukningsmateriellet klart.

Sprøjterne skulle derefter trækkes til brandstedet og vand skaffes til veje. Det første vand skulle skaffes

af husejerne i det kvarter, hvor ilden opstod. Hver ejendom havde vandkar med øse, læderspande og brandlygter, og disse ting skulle være klar til brug for redningsmandskabet. Mens denne beholdning af vand blev brugt, var en særlig del af brandmandskabet i gang med at skaffe mere vand fra byens pumper og springvand. Var ilden udbrudt i ejendomme ud til kanalerne eller havnen, havde man nogle *pramsprøjter*, som udnyttede havvandet.

Militæret og borgervæbningen var naturligvis også inddraget i brandslukningsarbejdet, bl. a. med at rydde gaderne. Det var nødvendigt, især fordi byens borgere som tilskuere var langt hurtigere på færde end brandvæsenet og derved besværliggjorde slukningsarbejdet. Akkurat som i nutiden!

Var endelig hver mand på sin plads, kunne det ske, at materiellet var i uorden, f. eks. at slangerne var utætte, pumperne ude af funktion, eller at man simpelthen ikke kunne få det vand, der skulle bruges. Og dermed havde alle de omhyggelige forberedelser været forgæves.

Sot og sygdom

Sygdomsbekæmpelse og begravelsesvæsen

Det kan næppe undre, at sundhedstilstanden i datidens København var væsentlig ringere end i vore dage. Man havde endnu ikke opdaget, at mange sygdomme skyldes bakterier og virus og kunne derfor ikke beskytte sig mod sygdommene, f. eks. ved bedre hygiejne. Nok kogte man vandet og siede det, inden det blev drukket, fordi man af bitter erfaring vidste, at et slemt mavetilfælde nemt blev resultatet, hvis man lod være. Men *hvorfor* man blev syg, kunne ingen svare på.

Den dårlige hygiejne medførte blandt andet en meget stor *spædbørnsdødelighed*, og mødre til nyfødte børn var stærkt udsatte for at dø af *barselsfeber*.

Den gennemsnitlige *levealder* var

ikke særlig høj. I perioden 1835–39 sagde statistikken, at den var ca. 35 år, og i de følgende år daledede den yderligere. Det vil naturligvis ikke sige, at der ikke var mange gamle mennesker. Men der var noget usædvanligt ved at opnå en høj alder, så man kaldte 70-års alderen for »støvets år«.

Overbefolkningen skabte en velegnet grobund for *epidemier*. Så sent som i 1853 kom den sidste alvorlige epidemi til hovedstaden – den store *koleraepidemi*.

Den begyndte i bagende sommervarme i juni og rasede i 4 måneder. Antallet af dødsofre var 4.737. Da epidemien var forbi, havde stadens myndigheder omsider fået øjnene op for de slette, hygiejniske forhold; den usunde drikkevandsforsyning, den elendige kloakering og den voldsomme overbefolkning. Det er ikke for meget at sige, at denne sørgelige

En undersøgelse på Frederiks Hospital. Nok var forholdene primitive i gamle dage, men Fritz Jürgensen, som er mester for denne tegning, har nok overdrevet lidt!

begivenhed var en af de vigtigste årsager til, at man nu effektivt gik ind for modernisering af det »hyggelige« gamle København. Man ophævede Københavns stilling som fæstning, tillod bebyggelse på »demarkationsterrænet« og besluttede at nedrive byportene for at skabe let passage. I 1856 faldt den første af de gamle porte, Nørreport.

Ved almindelige sygdomstilfælde kunne man dengang som nu sende bud efter en læge, som søgte at fastslå sygdommens art og behandle den bedst muligt. Men selv om lægekunsten også dengang byggede på videnskabelige principper, gik datidens læger gerne ind for behandling med en række gode, gamle, prøvede lægemidler, hvoraf »amerikansk olie« næ-

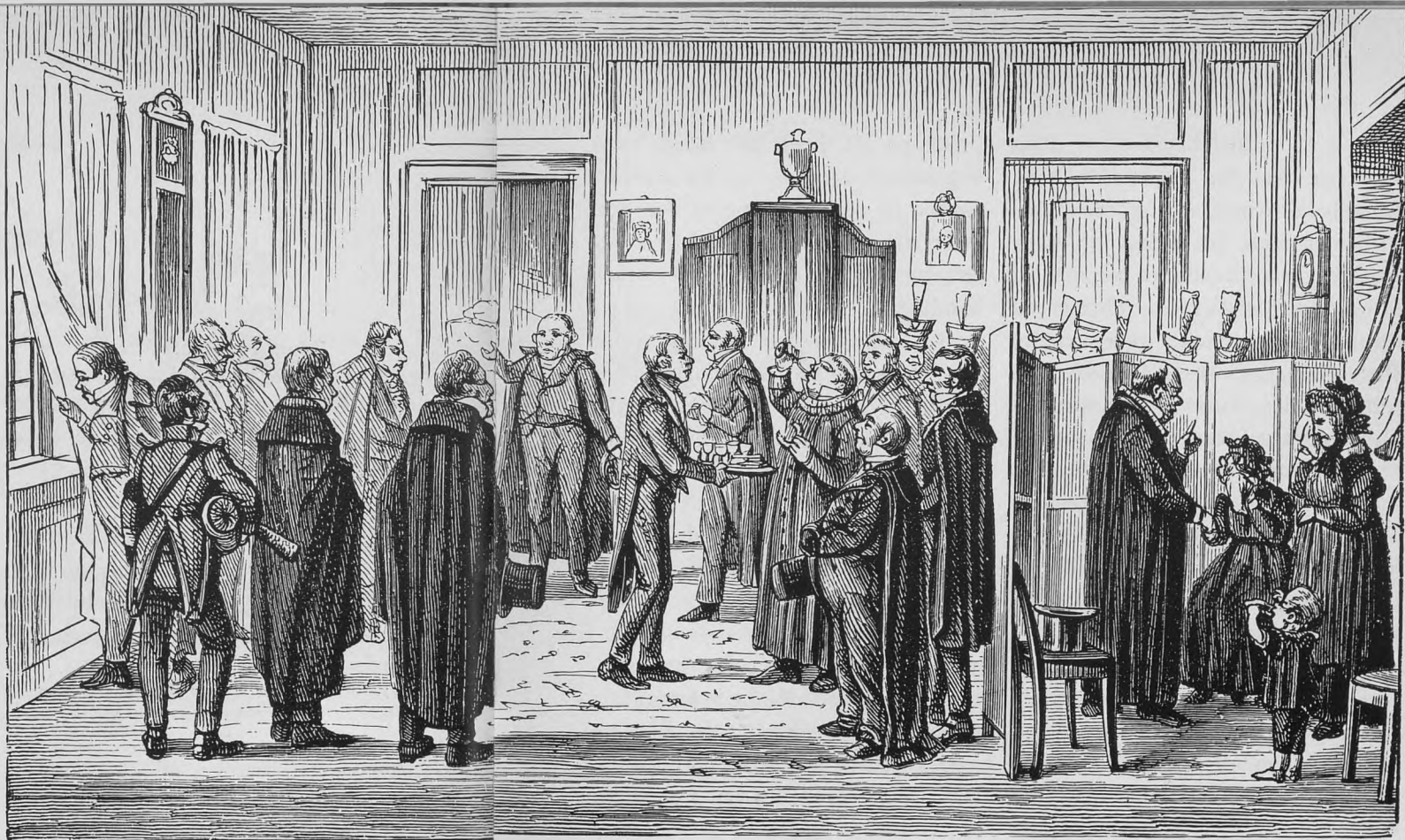
sten er den eneste, der nu er tilbage.

Havde man endelig hentet lægen – og der skulle mere til dengang end i vore dage, før man gik så vidt – kunne det ske, at denne stod magtesløs, og så måtte den syge på hospitalet. I København fandtes for den civile befolkning kun »Det kongelige Frederik V's Hospital«, forløberen for »Rigshospitalet«. De gamle hospitalsbygninger i Bredgade eksisterer endnu og huser i vore dage Kunstindustrimuseet.

Hær og flåde havde egne sygehuse, ligesom der fandtes en institution for ubemidlede gamle, som var syge og ikke kunne klare sig selv. Det var det såkaldte »Almindelig Hospital«, hvor levevilkårene for beboerne var yderst ringe og dødeligheden derfor meget stor.

At bevare sunde tænder i munden livet igennem lykkedes kun for de færreste mennesker, fordi man var ukendt med forebyggende tandpleje. Havde man ondt i en tand, stak man blot et lille stykke vat, vædet med »pimpernilledråber« ned på det ømme sted – og håbede at smerterne forsvandt. Blev det helt galt, lod

man tanden trække ud – uden bedøvelse. Det kunne man få barberen til at gøre; det var kun de mere velbæslæde, der tillod sig den luksus at opsøge en af de forholdsvis få tand-

Begravelseshøjtideligheden er nået til det øjeblik, hvor bedemanden træder frem og – med datidens sprogbrug – spørger: »Er der flere, det kunne more at se liget?«

læger, som fandtes dengang. Det var dog ikke underværker, de kunne udrette. Der var højt tale om en primitiv plombering. I øvrigt var man indstillet på at tilbringe sin alderdom

uden tænder eller med kun ganske få stumper tilbage i munden – og indrette sin føde derefter.

Var en københavner afgået ved døden, måtte de efterlevende i gang

med at få ordnet begravelsen. Man stod her over for gamle skikke og forældede lovbud, som gjorde arrangementet både besværligt og kostbart. *Regensen* havde fra gammel tid et *ligbærer-privilegium*. Det betød oprindeligt, at man kun måtte benytte Regensens studenter til ligbærere; en ordning, der skulle skaffe dem en ekstraintægt. Senere holdt studenterne op med at »bære« personligt; men der skulle svares bidrag til dem alligevel, når man overlod andre denne opgave.

Ved begravelser skulle anvendes autoriserede *bedemænd*, og der var 5 at vælge imellem. Betegnelsen *bedemænd* kommer af, at deres opgave var at gå rundt til venner og slægtninge til den afdøde, som familien ville have med til begravelsen og *bede* – d.v.s. indbyde – dem til højtideligheden.

Bedemændenes virke var imidlertid gradvis udvidet til at omfatte alle praktiske foranstaltninger, der vedrørte begravelsen. Sådan er det ganske vist også i nutiden, men deres eneret medførte stærkt opskruede

priser på alt, hvad der havde med begravelsen at gøre, lige fra arbejdslønnen til graverkarlene til den ekstrabetaling, der skulle ydes, hvis ligbærerne skulle møde med *hvide* handsker.

100 rigsdaler for en begravelse (ca. 5000 kr.) var ikke noget usædvanligt beløb, men det var en udgift, der kunne slå økonomien fuldstændig i stykker for familier med beskedent indkomst – ikke mindst, hvis det var forsørgeren, der var død. Det var imidlertid en æressag at få den afdøde »pænt i jorden«, så på det punkt måtte ikke spares.

Begravelser udgik gerne fra hjemmet, hvortil de indbudte ankom, iført lange, sorte kapper – de såkaldte *sørgekapper* – som man normalt lejede. Følget samledes om kisten for at se afdøde endnu engang, inden låget blev skruet på. Efter en forfriskning, bestående af et glas vin og et stykke kage, som bedemandens tjener bød rundt, begav alle sig på vej til kirkegården, til fods bag den hestetrukne ligvogn.

Far i mag!

Drosker, dagvogne, jernbaner, skibsfart og postvæsen

Det er sikkert svært at forestille sig, men i det gamle København *gik* man. Der var hverken biler, cykler, sporvogne eller busser.

Ville man endelig køre, når man ikke selv havde heste og vogn, måtte man henvende sig til en vognmand. Datidens »taxa'er« var naturligvis hestetrukne, og de første dukkede op i 1828, men så gik det også stærkt; 2 år efter havde man 60 drosker i staden.

Omtrent samtidig oprettedes den første »buslinie« efter londonsk forbillede. Den kørte med 4 heste og havde plads til 6 personer indeni og 5 udenpå. Ruten var Købmagergade-Lyngby og tilbage igen næste morgen. Snart dukkede flere »busser« op. Et fælles træk for dem var den

opsigt, de vakte i bybilledet som noget ganske usædvanligt og helt nyt. Borgerkabets strenge kønsmoral medførte, at det blev anset for »upassende«, at herrer og damer kørte sammen i omnibus!

Skulle man til provinsen, kunne man komme med de vognmænd, som medførte post. Turene gik nogle gange om ugen. Uheldigvis afgik de først, når der var fyldt op med passagerer, så det var umuligt at lægge nogen tidsplan.

Tog man med en almindelig vognmand, f. eks. fra København til Helsingør, kunne man opleve, at kusken »bedede« ved så godt som hver eneste kro på vejen. Disse afbrydelser tog ofte længere tid end selve turen, som på denne måde med lethed kunne vare mere end 10 timer.

En rejse til Jylland kunne foregå med skib hele vejen fra København, men mange foretrak at køre til Kor-

Omnibussen til Frederiksberg på vej ned gennem »Strøget«, som også dengang var »gå-gade«. Vognens brede hjulfølge skulle sikre en roligere kørsel over de toppede brosten.

sør og nøjes med en mindre sejltur. De små sejlskibe, som medtog passagerer, var nemlig meget ubekvemme, ikke mindst under en længere sejltur.

I 1819 blev den første *dampskibs-rute* etableret. Skibet hed »Caledonia« og blev indsat på ruten København-Kiel. Skibet var bygget i England; det første danskbyggede skib,

»Frederik VI«, kom først nogle år senere.

Jernbaner kendte man ikke noget til før 1847, da linien København-Roskilde blev taget i brug. Som det er sædvanligt ved den slags lejligheder spæde mange mennesker denne indretning en kort levetid. Man hævdede i fuld alvor, at så hurtigt transport af mennesker var mod naturens

Før jernbanens tid måtte man klare sig med hestetrukne dagvogne. Billedet viser det indre af en sådan vogn, en kupé, som blev forbilledet for eftertidens togkupeer.

orden og derfor måtte medføre varig, fysisk skade!

Postvæsenet er en gammel opfindelse. Men først så sent som i 1849 begyndte man at *uddele* breve. Betaling gennem frimærker og postkasser til afsendelse af breve kom 2 år senere. Af de mere særprægede køretøjer som postvæsenet benyttede, kan nævnes *kugleposten*, en hestevogn

med en stor kugle til postforsendelser mellem København og Roskilde.

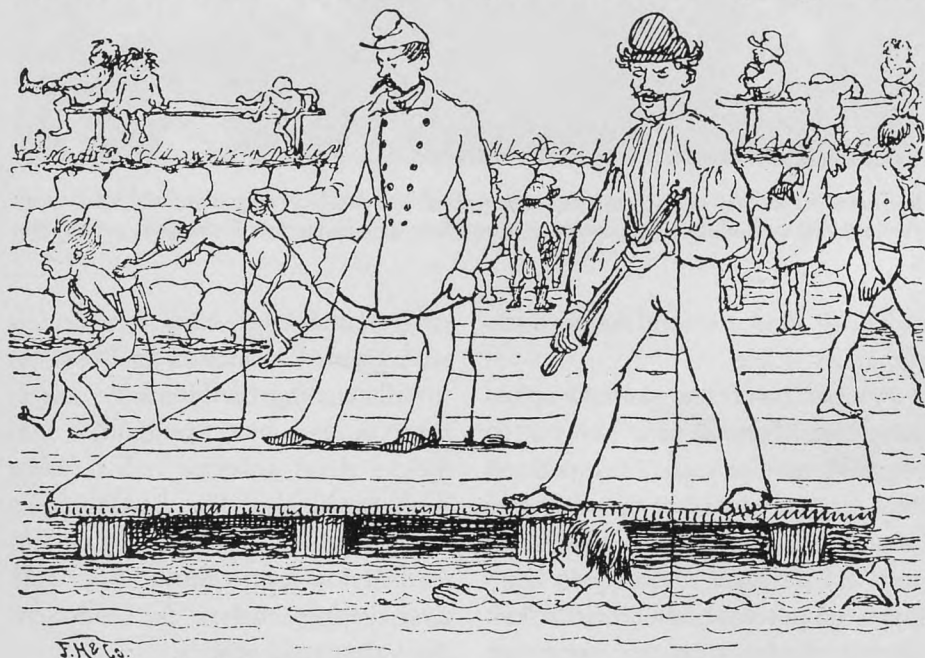
Udbringning til de enkelte adressater foregik ved postbude, som meldte deres ankomst ved at ringe med en klokke. Før postkassernes fremkomst skulle postbudene nemlig ikke blot aflevere breve, men også modtage forsendelser, der skulle sendes videre med posten.

Med ferle og ris

Skoleforhold

Undervisningssystemet var fastlagt i skolereglement fra 1814. Ifølge dette reglement fandtes en *skoledirektion*.

Alle dens medlemmer havde imidlertid embede i forvejen og betragtede derfor skolesagen som en »hobby«. For hvert sogn var oprettet en *skolekommission*, men skolebygninger til undervisningsbrug fandtes

ikke. Derfor måtte de enkelte lærere selv skaffe lokaler, oftest små beboelseslejligheder, der absolut ikke kunne betegnes som velegnede til undervisningsbrug.

Et skolefag som *gymnastik* var sammen med svømning nok blevet obligatorisk i 1830, men først så sent som i 1839 blev der opført et gymnastikhus ved Vestervold til fælles benyttelse for en række skoler. Svømmeundervisningen foregik i havnen ved Langebro. Den største ulempe ved ordningen var, at de skoledage, hvor der stod gymnastik eller svømning på skemaet, var betydelig afkortet, fordi turen til og fra gymnastikhuset eller havnen tog så meget tid.

Skolepligten blev ikke taget særlig højtidelig – så forsømmelsesprocenten var meget stor. Det gjorde dog ikke så meget, fordi det simpelthen ville være en katastrofe, hvis samtlige skolepligtige børn mødte til undervisning. Man ville da have været nødt til at sende en stor del hjem igen, fordi man havde ikke plads til dem!

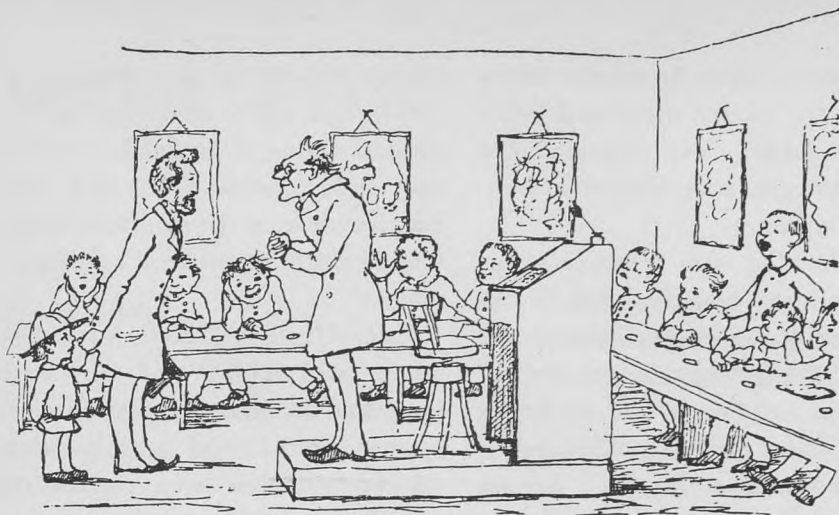
Selve undervisningen bar præg af en yderligere mangel: Lærerne var

dårligt lønnede og ikke fastansatte. Der foregik derfor en uhyggelig hurtig udskiftning af personalet, hvilket man endda gjorde til en dyd, idet man hævdede, at det medførte stadig friske kræfter og nyt blod i skolegerningen!

I de offentlige skolars førsteklaser for børn indtil 9–10 år benyttede man den såkaldte *indbyrdes undervisning*. Den bestod i, at børnene, der var inddelt i hold, stavede og læste i kor efter store tavler, som var hængt op på skolestuens vægge. Læreren skulle blot med et fløjtesignal sørge for, at holdene skiftede regelmæssigt.

Når man samtidig ved, at en enkelt klasse kunne bestå af indtil 100 børn i samme skolestue, forstår man, at denne undervisningsform var den ringest tænkelige.

I disse tider florerede de små privatskoler. Enhver ældre dame, der ville sikre sig en beskeden levevej, kunne nedsætte sig som »læremutter« og oprette en »pogeskole«. Hun påtog sig i sit hjem at undervise en halv snes småbørn i læsning, skrivning og regning. Man kan nemt fore-

Et klasseværelse i gamle dage. Katederet ligner nærmest en talerstol, og for at læreren kan sidde godt, må hans stol kunne skrues i vejret. Faderen, som kommer med sin lille dreng, er et selvportræt af tegneren Fritz Jürgensen.

stille sig, at denne undervisning var meget ringe, fordi »lærerinden« ofte var ganske uden forudsætninger for sin gerning.

Foruden kommuneskolerne og de små, private skoler fandtes kirkeskoler og fattigskoler. Kirkeskolerne var de bedste. Økonomien var sikret gennem privat velgørenhed, således at man gennem højere lønninger kunne skaffe bedre kvalificeret lærerkraft. Undervisningen var gratis; man holdt endda i et vist omfang eleverne med tøj – men børnene var forpligtet til

at synge i kirkens kor ved gudstjenesterne.

Fattigskolernes elever fik ikke blot undervisning, men også føde og klæder. Dog var skolerne absolut ikke de bedste; enkelte havde det dårligst tænkelige ry.

I datidens litteratur støder man ofte på beskrivelser af de såkaldte »instituter«, som også bør nævnes her. De mere velstillede borgere var klar over den offentlige undervisnings dårlige kvalitet og anbragte ofte deres børn i en af de private

Viste en ung pige musikalske anlæg, skulle hun lære at spille »fortepiano«, som man dengang kaldte et klaver. Billedet viser, at ikke alle var lige interesserede i at dyrke denne kunst. Men det var »fint«, og så hjalp ingen »kære mor«!

skoler. Der skulle naturligvis betales skolepenge – efter forholdene endda ret høje – men så var der også råd til lidt mere individuel behandling, lidt bedre lokaler, lidt dygtigere lærere og lidt flere fag end de strengt nødvendige.

Om eleverne blev bedre undervist under denne form er svært at sige. Kun de såkaldte »højere pigeskoler« gav en grundig og alsidig undervisning – endda i *sprog*, nemlig tysk.

Til slut bør lige nogle særlige skoler nævnes. Københavns ældste skole,

Metropolitanskolen, som endnu eksisterer, kan føre sit virke tilbage til middelalderen. Hertil kom de to »Borgerdydskoler«, som også eksisterer endnu. Navnet kommer af, at de er oprettet af »Selskabet for Borgerdyd«. En anden forening, »Efterslægtsselskabet« drev også sin egen skole, i daglig tale kaldet »Efterslægten«. Endelig fandtes særlige skoler i tilslutning til Vajsenhuset og Opfostringshuset, foruden militærets og de fremmede religionssamfunds skoler.

Hvad der stod i avisen

Tidsskrifter og trykkefrihed

Når man ved, hvilket uhyre kompliceret maskineri, der står bag ved nutidens nyhedsformidling, hvad enten den foregår gennem avis, radio eller fjernsyn, og hvor mange kyndige pressefolk, der kommenterer begivenhederne og sørger for det øvrige læsestof, må man undres over forholdene på Frederik VI's tid.

For at kunne forstå pressens situation, må man erindre landets styreform, *enevælden*. Som »landsfader«
sørgede den gamle konge i stort og småt for regeringens førelse og de enkelte borgeres ve og vel. I sin ungdom havde han med iver hjulpet bønderne til bedre kår, hvad man aldrig glemte ham for, men som ældre overvurderede han sine evner som leder.

I sin gerning skånedes kongen ikke sig selv; han var både arbejdsom og pligtopfyldende, og hans daglige levevis var spartansk. Han prøvede at følge med i stort og småt, og fordi det var uoverkommeligt, mistede han overblikket. Selv betragtede han *enevælden*, som på en række punkter svarer til et *diktatur*, som den ideelle styreform og tålte derfor ingen modsigelse.

Denne indstilling fik datidens presse i særlig grad at føle. Som man i vore dage kender det i diktaturstater, var aviserne underkastet *censur* og måtte ikke udkomme, før stoffet var gennemlæst og godkendt. Den bedst kendte embedsmand fra politiets stab af censorer hed *Reiersen*. Utallige manuskripter modtog i tidens løb hans påtegning: »Må trykkes. Reiersen.« Hvad der *ikke* måtte trykkes, fordi det efter censors mening kunne virke politisk ophidsende

Berlingske politike og Avertissements-Tidende.

Udgivet og forlagt ved Brodrene Berling. Redigeret af M. A. Nathanson.

N° 287.

Tirsdagen den 3^{die} December.

1859.

Tirsdagen den 3^{die} December.
Kloften 1² Formiddag, behagde den
Allerhøieste, efter 3de Ugers til-
tagende Bønelighed, uden fore-
gaaende Engelse, ved en blid og
rolig Gud at forvandle Hans Majes-
tæt Kong Frederik den 2^{ette}, til
Allerhøiestedes Alders 72de og
Højserings 32de Aar.

Om Middagen kl. 12 udraabtes **Gaas** **Kon-**
gelige Adels Prinds Christian Frederik
til Konge, der 58. December **Staatminister**
Grev Otto Møller, i Tverrøstle af Prindsen,
Grev Olofssønne Stamme og Grev Grevne med
flere hie Embedsmaas, fremtraadte paa Aftanen af
58. Mængdelig Adels Prins paa Malmøstegen og
der med blot og ledelig Røst lødende Guds og
derhøiendts Brøderes.

Kong Frederik den 2^{ette} er død! Løve
lev!
Kong Christian den 4^{ende}!

Spillet i Raad her Gaa gjenoptogs paa Pladsen af
den Kongelige Hered, freedes en Funchen af Væsker
og Cremetter.

Den Majestæt Kong Christian den 4^{ende}
behagde Terefer allemaadigt at træde ud paa Aftanen
og blise den forsmidde Mængde.

De Kongelige Brøder med en Communito af
Gjærdten tilstod gjenoptagelse efter 30dane Uraabst
paa alle offentlige Pladser.

Samme Dag blev Kammerfogt anlagt ved Hoffet.

— Kl. 11 bleve de i Øen garnisonerede Tropper og
samtlige Børgere og Officerer og Generalsindføds sammenkaldte
til deres respektive Samlingspladser, hvor de i Ders-
værelse af Stødens Communito afgave Tilsættelsen
til vor nuværende Kong. Stødens Fortæ var afholdt
den Kl. 11 til 5. Kl. i Begyndelse Mængden fra alle
Øens Kirketaarne og forstærket under Bivære hver
Formiddag fra Kl. 10-12 og hver Eftermiddag fra
Kl. 4-6.

Indenlandske Efterretninger.

Kjøbenhavn, den 3^{die} December.
— Aftagen den 20de November 1850 solde det
senestgaaende danske Vædenslæbners Tillid og Bøve.
— Gudsord Reinhardt gav et Bredt af Dr. Pund
stiftet til Afhandlingen om det indre Danmarks Hils-
forretninger.

— En Artikel i „Politikeren“ Nr. 1249 af
Cand. M. Sommer om „det danske Sprøge Beskæf-
nings“ omstod iblandt andet en indførsel i den franske
Kæmpe Sattling i Næger, som er indførsel i vor Tidende
Nr. 271. I den Afhandling maas vi kun til Forskæ-
rens Efterretning bemærke, at „Kammerråds-Drønde“
i sit Nr. 271 har optaget denne Artikel efterindførsel
efter vor Tidende.

— Vi have i Afhandling af den i „Dagen“ Nr. 201
gaaende Beretning om den for Tidens ved Mynten her
beholdende Udmøntning af Sølvret for Næsten tilfødt
og nogle Bemærkninger for at vise, at Næsten ikke
bragt Staten et Offer af nogen Værdighed ved at af-
begjætte til Udmøntningen en Del af de gamle Sølv-
retter, og at Sammen af Nigdetter, som ved denne Din-

ymgning er kommen ud af Circulation, ei heller fan
komme i væsentlig Betragtning. Den 30de Mied af
„Dagen“ gæve vi til Gudsmaas nogle Mødestemmer,
der frekomme af Hie at kunne stille sine Bøve-
paasand. Her at overbevise baade Nægt og ender Næ-
nden, der interesserer sig for denne Sag, herom, maas
vi senere, at Nigdetterne ere udmøntede saaledes, at
25 Sølvret, hals veie 1 M. 20 Heller, da nu den indre
Ordsalt eller Myntføde er 2 pSt. lettere end vor nu-
værende, saa maas Nigdetterne ved 25 Sølvret paa Grund
af deres Udvælt i en lang Mængde af Mær, have tabt
mere end disse 2 pSt. i Vægt, forinden der kan være
Sæle om Næstens Sæle. Men er dette Sæle fan sit,
at der ved indførsel 26 Nigdetter til 1 M. 20 Heller?
Den 30de Mied, maas snart kunne faae Underretning
herom paa Næsten. Ved et i. U. gaae en Føls med
100 Nib, gamle Nægt og 250 Sølvret, og her, hald
dette veie; ja vil Resultatet give Udbyld i Sagen.
Vi finde det derfor ogsaa aldeles overflødig her og
paa videre ind i denne Sag. Saameget maas vi kun
bemærke, at Nigdetterne, indlangte vi kunne erindre,
Hie have været i indførsel Næsten i 1848, og saa
indt nemlig Gensin for 70 Mær fremsevrætte sig,
begyndte Nigdetterne at forsvinde, og da Gensin for-
brødede sig i Aarene 1844-49, saar man ogsaa fan
mere det vilde Nigdetter, først man i et og det
selv Zælfere, som hode over Paris; de mindre bag-
lige Udvalinger hils man sig med 20 og fjortifalling
og Nibberene. I Tidende met 1840-1847 saar man
endnu mindre Nigdetterne i Circulation, og under Næ-
sten fremkom ved Hie udmøntede Sølvret, dog Hie fan
Circulationsmiddel, men som Sølv. Da overbevise man
sig ogsaa ved de fremkomne Nigdetters Udvoet om,
at den største Del af dem hævretes fra de saaledes
Afholdes Sølvret.

Den 30de Mied, indkommer selv, at Nigdetterne inde-
værende Robber for en Værdie af 76 fl. og 1 pSt., men
ingen fan vel nægte, at dette under nuværende
Udmøntningsløbet er betydeligt. Der Vænten ved, denne
Udmøntning brugt efter sig, kan lang omten 50,000 og
100,000 Mær, da fan denne Formidling ikke komme
i særlig Betragtning.

— For yderligere at forsvide sig om Næstlighed
Indførselse paa Kreaturens, har man gjort fæ-
selvste Forsøg i Næstligst i England. Ser Sæin
af omstend og Vægt fættet paa 27 fl. i Aarene 218
og forbedret i 7 Uger med end fæder. De tre af dem
overlevede med Penhyn til Næstligheden aldeles til sig
selv, hvorimod de tre andre afbrødede fra hie og
bleve af en dertil ansat Vægt med Stræle og Ørte-
hals paa sine rene som frugt. Disse fælle fæder
de i 7 Uger 3 Udsigt (s. 2 pSt.) mindre, men overde,
efterat de vare blevene flagede, s. 25 Pund mere end
de andre og ogsaa ogsaa en dobbelt fæderl. Man
kan se Hie fan under over, at Hie Sælvst fæder
her, det fan tilfødselig til Udmøntning, trives saa flæ.

— En Engländeren David Steads patent-
erede Møntagningsmaade med 2 Strøbløfer, heder
det. Epiphoneren indfører hie Sølvret, Sølvret,
eller end sølvret 200, som fan hald fæder i fer-
stante Bøve, som, for at blive desto varigere og
uudøder, fødes i Tære, der tranger ind i Jørene og
hørbere sig. Maas Underlaget er bragt i bægri-
g Sand, fædet Bløfsene føder den langste 200,
indførte ind i Sand Sølvret, efter paa anden fæderne
Maade med hiaanden. Vælfærmens udfødsel med
og fæderne Dægt. Man fan ogsaa anvende fer-
re og fæderne Bløfs, i hieffelt fæde 2 fæder, de maas
lægges efter Diagonalen tre over Sølvret, og fan ten

bedste Forskæffelse inde iste fæderlig Stal lide en
Hæffelse.

— I Forskæffelse med den 12gaar fra „Nalt. No.“
bedste Efterretning ved de Foranstaltninger, Næst-
sammeret er i Bægt med at træffe, for, om muligt,
at betrygge Jyllandsskibets Del med Vælfæderne
Dorsfærmens, maas vi melde, et samfundig med
Staatmaasens Mæltænde Afhæffing i denne Sag,
indkom til Næstsammeret i Forskæffelse om samme Næ-
stligst, som til Stamtammand Kammerfogt Grev Afse-
fæde Laurvig af Niberg, og et udmøntet Forslag om
Møntag af nye Næster, som det simpelste og fæffeste Sølvret
med Hærdets Indbyrd, fra Prof. fæderdampner, som
i Sommer havde hieffelt Bæffelsen. I Dersæffelse
med disse Forslag og Indbyrdager Hie den fore-
fæde Underfødsel, som er overtagne fæffertieren i
Dersæffelse, Bæffelse og Samfundsmæntsamst i
Næstligsting, Næstfæderkommissionen fæderne.

— I „Næstligst No.“ heder det: „Det er mor-
som nos at her, hieffelt to Partier fæder om Dan-
marks Bæffelse. Værdet den ene Partii vil have Sæde-
fæstet at rive omfag med, forinden det andre Partii fæff-
fæde fæstet til at give 20 Sølvret med, saa det end
Bæffere med Jørd og Sølvret. Et faare sigt Sørgmaal
bliver det, om man ved Underfødsel af engst, fæff-
fæde Mæffter, for hieffelt man under Bæfferte Sølvret
mere, foroveret der fæffelt Sølvret, og fæffelt kan
man paa denne Maade faae daglige fæstet til at rive
omfag og vinde Sølvret, men maas de blive fæderne
med Sølvret og Fæffere, med naar fæffelt soume til
i mange fæstet til, eller simpel Kof, at kunne udfæ-
fæde fæffete.

Denlandske Efterretninger.

(I have Kl. 14 forlæst Hamborgs Post fra i
København.) Der mættager endan 2 p a n i c u en ny Mæ-
sulation, hie den Hie optales i Jøffelen. Efterretning
er fra Madrid af Hæde om Affæten tale om der hie
hæde Urdæffere; Garmløsen kan under Vaaben; i et
Mæffterforvald som det besluttet at indlættigere Præfæ-
fæder; man tale om Affætsfættel af alle civile og
militaire Polit. Embedsmaas i Præsidierne; Hieffelt
fæffelt at ville medfætte sig Næstingens fæffeltfødsel;
i Præsidierne berfæde hieffelt Gæring. Vi kunne alle-
fæde vil med Fæfflen paa Tærbag veie 10 fl. Næst-
hæde fæffelt. — Bæffelse hieffelt Næst-
fæffelt berfæde, at den vacante Kammerfogt,
Post er tilfødt Mættot Wille. Dog mener man, at
der vil blive væffelt for ham paany at blive valgt
til Parlamentumættel. — Bæffelse hieffelt kan
Mættolffelt Indbyffelse er meget fæff. Det er udfæff-
fæde af Zætt, at den torffelle Præfæ har været paa Jøff-
fæde, fæffeltend at man har indbytt ved et Drøninger
den kostfæffte Næsting besæffing. — Næstligst hieffelt
ellers mere Næst. — Den hieffelt Post har et sigt noget
Væff. De Næstligninger, som ankomme til Christiania,
finde 20 pSt. fæffelt. — Næst vil tilfødsel med Næst-
Gensin fan afbrødet 111 pSt. De fæffelt fæffelt
omstede de nye Næst, og vi give vedunderer en fæff-
Efterretning om Valgner, der have fundet Stal i Søff-
fæde. — Hie alle Efterretninger indvæde vi idag en
mæffelt 2 fæffelt af Læxamner om et 2 fæffelt, der
er efter de engst fæffelt fæffelt fæffelt fæffelt fæffelt
Udvald til Hie Næsting. — Hie fæffelt medfæ-
vi Mættolffere Beretning om de fæffelt fæffelt fæffelt
fæffelt i Mættolff og Commerce i Grev fæffelt. Vi
fæffelt fæffelt den 12gaar omstede Næst fæffelt i fæff-
fæffelt Mættolffere angaaende Grev Ertterling; in Uff-

på læserne, blev udstreget med en rød blyant. At udgiver og forfatter som regel var uenige med censor er indlysende. De hævnedes sig ofte ved at lade de udstregede passager stå som »huller« i avisen eller som — — streger, så læserne kunne se, at censuren havde været der med den røde blyant.

Således foregik Frederik VI's kamp mod oplysning om nye ideer og strømninger udefra og de tanker, som borgerne gjorde sig om mulighederne for at kunne bestemme med hensyn til regeringens førelse. Frederik VI omtalte denne trang som tidens »skrive-frækthed«!

Pressens forhold var også hæmmet af, at 2 aviser havde »eneret« til at bringe udenlandske nyheder og blive sendt med det kongelige postvæsen.

Den ene af disse aviser var *Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter allernaadigst privilegerede Berlingske politiske og Avertissements-Tidende*, som dets fulde navn lød. Bladet udkom første gang i 1749 med bogtrykker J. H. E. Berling som udgiver og eksisterer endnu som et

af vore førende dagblade under navnet *Berlingske Tidende*.

Det andet større dagblad på Frederik VI's tid var *Dagen*, som ophørte i 1843. Begge aviser var yderst neutrale i deres nyhedsformidling og sluttede op om kongen og hans regering – det gjaldt jo om ikke at fortabe privilegierne!

I det omfang den altid årvågne censur tillod det, optrådte et blad ved navn *Kjøbenhavnsposten* som »oppositions-presse«. Det udkom dagligt, og stoffet koncentrerede sig om en velskrevet ledende artikel. Tonen var skarp og bitter, og bladet var frygtet, fordi det afslørede de højere embedsmænds misbrug af deres stilling. Det havde derimod ingen tilladelse til at bringe udenlandske nyheder eller annoncer.

Fædrelandet udkom hver uge og gjorde sig bemærket ved at have en kreds af landets førende personligheder som skribenter. Der var artikler med politisk, økonomisk, kirkeligt, litterært eller historisk indhold.

Som et udpræget annonceblad bør *Adresseavisen* nævnes. Den indeholdt blandede bekendtgørelser, ef-

Kjøbenhavnsposten.

Kedigeret af J. P. Grønt.

Udgiven og forlagt af A. P. Liunge.

13de Aarg.

Tirsdagen d. 9. Juli 1839.

Nr. 186.

Forsendes, ifølge Kongelig allernaadigt Tilladelse, med Posten saavel i Danmark som i Hertugdømmerne.

Lidt mere om Vandledningen.

Seg indtrykte isfor i „Dagen“ Nr. 233 og 235 nogle Paragrafer om „Vandledning“ og berørte der den Hindring, som Noget have troet, at den kjøbenhavnske Frost vilde lægge i Veien for den. Det, som jeg dengang anførte: at Vandledningen er med Held indført i Byer, som ligge nordligere og hvor Kulden er ligesaa stærk, om ikke stærkere, synes at være et tilstrækkeligt Svar paa hiin Indvending.

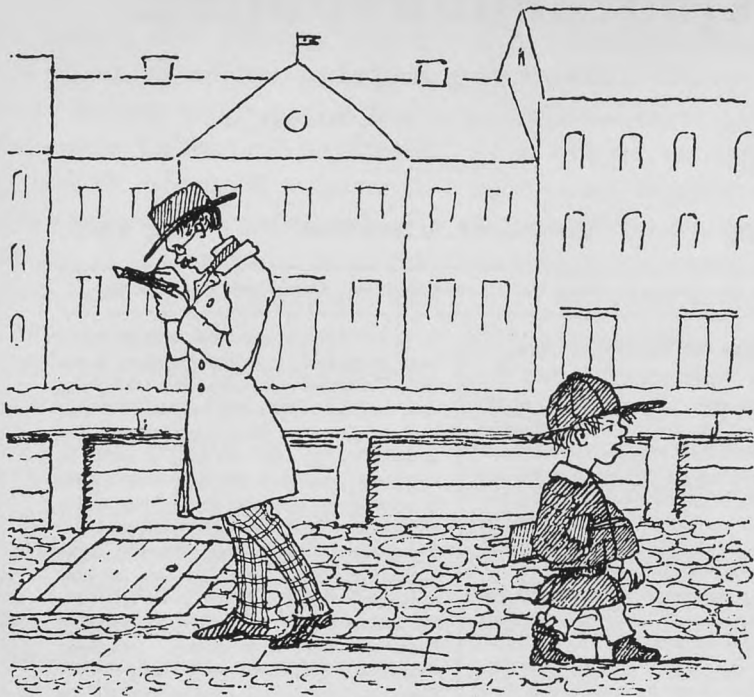
Jeg tillader mig ved denne Leilighed at bemærke, at uaaget jeg har oplevet i Edinburgh meget større Kulde end vi nogensteds havde sidste Vinter (1838—39) i Kjøbenhavn, saa er dog den Skik „at lukke Væsten“ der aldeles usendt; hvoraf jeg formoder, at de Edinburghske Vandrør saavel som Smudsrør maae paa nogenformelt Maade være hensigtsmæssigere end de kjøbenhavnske.

Meget vigtigere vilde den Indvending være: at „da Vandets lettere Tilgængelighed vilde formere Brugen deraf, var det at befrygte, at vort Vandforraad ikke vilde forslaae for en konstig Vandledning“ — naar den kun var grundet; men heldigvis, det er den ikke; thi ikke at tale om, at hvis Tilgængeligheden formere Brugen, saa formindsker den Forspildet, efterdi Vandets Tilstedeværelse gjør at man omgaaes dermed, som Homer siger, Agamemnon emgiffes med sin Vin: Han havde Glasst alle-tider staaende fuldt for sig, at han kunde nippe til det naar naar han havde Lust; — ligesaa hvor Vandet er strax ved Haanden, bruger man just saameget som man hver Gang behøver og ikke mere; ikke at tale om at mindre Vand vil forbruges ved Brandslukning, efterdi den konstige Vandledning har en Tendents til at bringe Bindingsværks-Brandten ubaf Mode — men man har altid den Resource at afmaale Vandforraadet efter den nærværende Consumtion, hvilket overalt bruges i de Byer, hvor Vandforraadet ikke er ganske ubegrænd-

set, og dette stæer ved meget nemme mekaniske Indretninger — og endelig er det temmelig sikkert, at man har et Vandforraad, som vilde være uubømmelig, endog for en større By end Kjøbenhavn, i en Mængde Ferskvands-Soer, som findes i den nordøstlige Deel af Sjælland*). Selv naar man antog, at det var tilraadeligt at begrænde Vandforraadet for hver Familie, vilde dog alle de væsentlige Fordele af den konstige Vandledning ligesuldt opnaaes: nemlig Vandets lette Tilgængelighed, Luftenes Friskhed, Byens Reenlighed og Sundhed. — Enhverformelt Indvending, som under nogenformelt Form eller Skikkelse maatte bygges paa den Omstændighed, at Kjøbenhavn er omgivet af Bolde, troer jeg at kunne forbigaae. Hvis Noget skulde mene, at Vandledningen burde generes eller indskrænkes ved Voldene, saa er han i det samme Lidsfæde som den Mand, der fandt Luften i sin Stue beslumret, og vel vidste, at den vilde forbedres ved at lukke Vinduet op, men fandt dog et Forslag deraf formasteligt og forkasteligt, fordi det stred imod gamle Vedtægter.

Jeg troer, at det allerede Anførte maa være tilstrækkeligt til at gjøre den Forsikling ret levende hos enhver Fordomsfri: at den konstige Vandledning er ligesaa opnaaalig for Kjøbenhavn, som den er i høieste Grad ønskelig: at ingen uovervindelige Hindringer, hverken pbyssiske eller oconomiske, staae i Veien for den, og at vi her altsaa have en fuldkommen moden Opgave for Borgernes og Vridighedsers kraftige Samvirken. Dog — lad os kun nedfatte talende Erfaringer til det Halve af deres Værdi — lad os kun undervurdere Nationens, ja Verdensbeles enstemmige Forsikringer og factiske Beviser — lad os være skeptiske indtil St. Thomas og Bayle sige: „nu er det nok!“ — saa maatte dog det allerede Anførte være nok til at foranledige omhyggelige Undersøgelser — til at vi skulle

*) En Deel af disse er ogsaa allerede satte i Forbindelse med hverandre.

Politivennens medarbejder har fundet et sted, hvor der lugter meget slemt. Det skal omtales i bladet i håb om forbedring. Fritz Jürgensen gør i sin tegning nar af den slags journalistik. Det er i virkeligheden drengen, som er årsag til lugten!

terlysninger, tilbud om bolig m. m.

Til sidst bør *Politivennen* omtales. Det var et meget særpræget, småborgerligt blad, som udelukkende beskæftigede sig med de enkelte borgere, især husejernes, forhold, og i særlig grad fremkom med kritik af sager, som dets medarbejdere fandt ikke var i orden. Dette tidsskrift var

ret efter den gamle konges hjerte. Han læste det med stor interesse og lod ofte føre tilsyn med, at de omtalte mangler nu også blev udbedret!

Under disse forhold sløvedes de enkelte borgeres politiske interesse. De kastede sig over de lokale nyheder og bysladder og glemte, at der var en verden uden for København.

Staden som garnisonsby

Militæret og Borgervæbningen

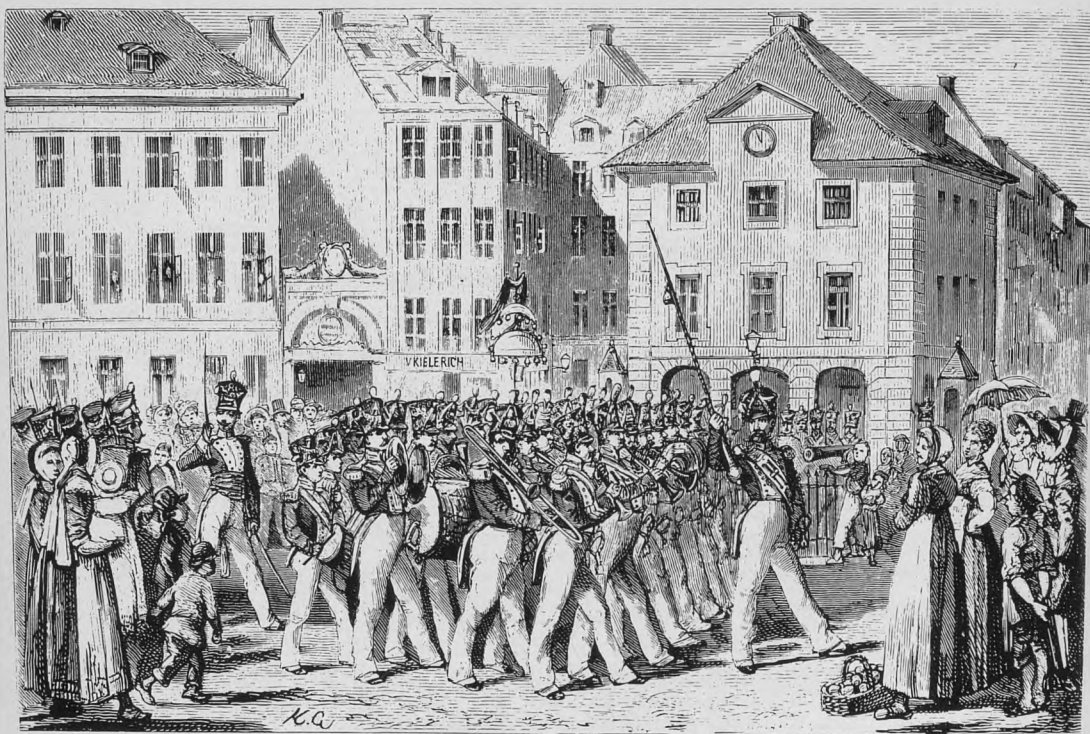
Det er tidligere nævnt, at København var en *fæstning*. Det betød, at rigets forsvarsstyrker for en stor del lå i hovedstaden. Man kunne ikke gå ret mange skridt i datidens København uden at møde menige soldater eller officerer. Det var et livligt indslag i gadebilledet, for uniformerne var mere farvestrålende dengang end i vore dage; der var røde uniformsfrakker og hvide benklæder, og frakernes opslag havde forskellige farver efter regimenterne.

Byens hovedvagt lå på Kongens Nytorv, omtrent hvor en gade i nutiden bærer dens navn videre. Vagt-afløsningen foregik foran Hovedvagten hver formiddag kl. 12, når det nye vagthold for fuld musik ankom fra Gothersgade. *Vagtparaden*, som

vi kender den i vore dage, er altså en gammel foreteelse. Da københavnernes hverdag var ret stille og ensformig, var det en almindelig folkeforlystelse, når garden trak op, og der blev spillet et par numre ud for Hovedvagten.

Bygningen havde en gitterindhegnet plads, hvor selve paraden foregik. Her var fra gammel tid opstillet 3 små kanoner, hvis munding var rettet ud mod torvet. Det krigeriske syn afholdt dog ikke folk fra i al gemytlighed at kalde dem *Abraham*, *Isak* og *Jacob* – uvist af hvilken grund.

Øverst var hovedvagten forsynet med et stort ur, som københavnerne gerne stillede deres egne ure efter. Som noget helt nyt var urskiven gennemsigtig og efter mørkets frembrud oplyst indefra, så man altid kunne se, hvad klokken var. I bygningen fandtes nogle vagtstuer, en

Vagtparaden ankommer for fuld musik til Hovedvagten på Kongens Nytorv.

forhørsal og en række fangeceller. Den mest berygtede af disse lå lige under uret, hvis støjende gang og larvende timeslag ødelagde arrestanternes søvn. Da cellen var uden vinduer, var det en såkaldt *mørk arrest*.

Som overgang til nattevagten lød

hver aften klokken ni »Tappenstreg« fra Hovedvagten. Det besynderlige navn har sin forklaring i, at udskænkningen af øl til mandskabet sluttede på dette tidspunkt – og det blev markeret ved en kridtstreg på tappen til øltønden. Uden denne

En hvil under Borgervæbningens årlige, store manøvre på Østre Fælle.

forholdsregel kunne man friste vagtmandskabet til at forkorte den lange nat og varme sig i koldt vejr ved at drikke mere øl, end godt var, når de skulle holde sig vågne på vagten.

Byens volde blev inspiceret af et vagthold fra Hovedvagtten under an-

førsel af en løjtnant. Turen gik fra den ene post til den anden, og var der uorden noget sted – f. eks. hvis en vagtpost sov – faldt der ofte hårde straffe. Runden gik også over Christianshavns Vold, som var forbundet med Vestervold på »Byens Side« ved

en lang, smal gangbro, kaldet *Langebro*. Denne broforbindelse eksisterer endnu, selv om broen i vore dage er noget større!

Hovedvagten fungerede også som politistation, idet vagtholdet kunne rykke ud, hvis der var uro et eller andet sted. De kunne foretage arrestationer og beholde fangerne, indtil de kunne overflyttes til en civil arrest.

Militærets store manøvrer blev afholdt på stadens grønne områder, *Fællederne*, især på Østre Fællede. For at kanonbragene ikke skulle volde ødelæggelser, henstillede man til beboerne i de omliggende huse at lukke vinduerne op. Frederik VI satte stor pris på militære opvisninger og undlod sjældent at overvære manøvrerne.

En særlig afdeling under forsvaret var *borgervæbningen*, eller »borger-skabet«, som det kaldtes i daglig tale. Allerede under Københavns belejring i 1659 deltog byens borgere i stadens forsvar og stod siden rede til at supplere den egentlige garnison. Også englændernes belejring og bombardement i 1807 stillede krav til Københavns borgere.

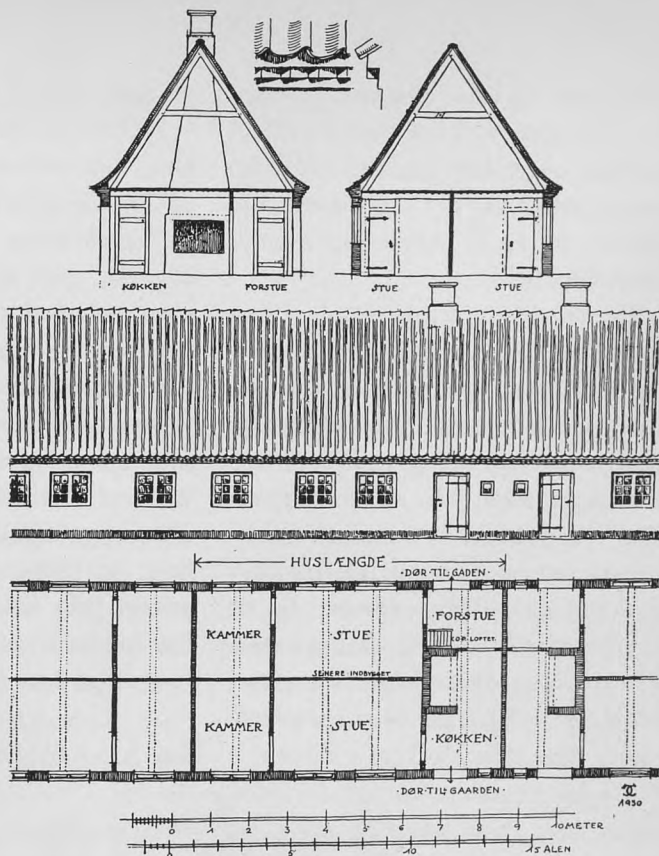
Men efter den tid havde borgervæbningen gradvis mistet sin betydning, selv om den vedblev at eksistere indtil 1870. Den var delt i infanteriet og artilleriet og skulle virke som en mellemting mellem nutidens civilforsvar og hjemmeværn. Borgervæbningens officerer benyttede farvestrålende uniform, som dog ofte mistede den imponerende virkning, når en værdig borger med årene var blevet så mavesvær, at han vanskeligt kunne være i den.

Den årlige revy på Nørre Fællede var borgervæbningens store dag. Her fulgte soldaternes koner og børn med, og efter øvelserne slog man sig ned i græsset om de medbragte madkurve. Om aftenen var der bal, hvor borgervæbningens musikkorps spillede. Det let komiske skær, der var over dette foretagende, kender vi endnu i vore dage i udtrykket »ikke gøre grin med borgermusikken«.

Danmark havde indtil 1807 haft en meget stor flåde i forhold til landets størrelse. Den var hjemmehørende i København, som bar præg af at være flådehavn.

Kvarteret mellem Det kgl. Teater

Tegning af den ældste eksisterende Nyboderlænge, som nu er indrettet til museum. Hver gård- og gadelejlighed måtte dele køkken og ildsted.

og havnen, er opført på *Gammelholm*, som indtil 1860'erne rummede flådens værksteder. De mange håndværkere, som var beskæftiget her med skibsbygning og -reparation, udgjorde, sammen med matroser og befalingsmænd fra flåden, *Holmens faste stok*.

Fra Chr. IV's tid havde man en hel by til disse folk og deres familier, *Nyboder*, som nu var ombygget til to-etagers huse for at skaffe bedre plads. Disse lange rækkehuse, som endnu i vore dage danner et særligt indslag i bybilledet, var dengang en verden for sig selv. Hver familie rå-

dede over en lille lejlighed, bestående af forstue med køkken og ildsted, en stue og et lille kammer. Mellem husrækkerne var der små haver, som kendes fra H. C. Andersens eventyr »Hyldemor«.

Børnene fra Nyboder blev som regel indmeldt i »den faste stok«. Fra det 8. år kom de i skole og fik uniform: en blå trøje med ankerknapper, hvide bukser og en blank hat. De fik også løn – de var jo »i tjeneste« – de første 2 år i naturalier, fortrinsvis en portion *rug*. Derfor blev de kaldt »rugdreng«. Senere fik de fuld kost og blev kaldt »kostdreng«. Efter skolegangen fulgte de ofte i faderens fodspor og blev enten matroser eller håndværkere i flåden.

Dagen begyndte tidligt for Holmens folk. Når »klokkelyden« fra Nyboders vagt havde bragt dem på benene, gik turen til skibsværfterne. Da det meste af arbejdet foregik i det fri, måtte det indstilles i hårdt frostvejr, hvilket blev tilkendegivet ved et blått flag på vagten. Mange familier brugte dog at stille en kop vand i vindueskarmen om aftenen. Var vandet i nattens løb frosset til is, så kun-

ne man roligt regne med en fridag.

Nok holdt flåden sine folk med kost, men »råvarerne« skulle hentes på *Proviangården* overfor Tøjhuset på Slotsholmen. Der blev udleveret byggryn, gule ærter, saltet flæsk og smør, men fødevarerne var ofte af en meget ringe kvalitet, hvad der dog ikke hindrede deres anvendelse.

Kontante penge var det derimod småt med, og mange Nyboderfolk var derfor fristet til at sælge en del af de modtagne varer til de opkøbere, der flokkedes om dem. Det var sikkert ikke blide ord, der vankede fra husmoderen, når manden kom hjem med kun halvdelen af varerne – og havde drukket de skillinger op, som han havde solgt den anden halvdel for.

Hvor afhængig flådens ansatte var af deres arbejdsgiver, fremgår af, at et ungt par, som gerne ville gifte sig, måtte gå til mandens kompagnichef, som kunne forbyde ægteskabet, hvis han fandt anledning til det. Var sagen i orden, blev der skrevet en *fri-seddel*, og Holmens Provst kunne derefter vie de unge i Holmens Kirke.

Familie og venner samles

Selskabelighed

Forløb hverdagen ensformigt for de enkelte familier, kunne selskabelige sammenkomster være en kærkommen afbrydelse.

Skulle en familie besøge nogle venner eller slægtninge, tog man hjemmefra ved 6-tiden om aftenen og begav sig til fods til målet. Afstandene inden for byens volde var jo ikke så store.

Stadsestuen var gjort klar i dagens anledning. Skåne-betrækket var taget af møblerne, der var støvet af, luftet ud og fyret op – og så snart gæsterne var ankommet og havde fået tøjet af, samledes man om tebordet, hvor »maskinen« snurrede.

Omkring tebordet gik samtalen nu livligt, afbrudt af klaverspil og sang eller oplæsning af de nyeste digte, som var udkommet. Damerne havde fundet deres strikkesøj frem og lod

munden løbe om huslige problemer, mens herrerne, efter at have stoppet piben af værtens tobaksdåse, diskuterede byens og landets anliggender.

Havde værtinden fornylig syltet, lod hun sine gæster smage resultatet af anstrengelserne. En bakke med små skåle blev sat på bordet, og gæsterne kunne nu med en teske tage en smagsprøve fra hver skål. Og så kunne damerne i lang tid tale om syltekunstens finesser. Trods hushjælp i større omfang end i nutiden påhvilede det nemlig husmoderen personligt at foretage syltningen, gerne efter gamle opskrifter, som gik i arv gennem slægten.

Herrerne kunne også sætte sig til spillebordet og tilbringe en time eller to med det dengang moderne kortspil, l'hombre.

Kl. 9 samledes man atter om spisebordet, og nu kom aftensmaden frem; lækkert smørrebrød, ikke så fjernt fra det, vi i nutiden betegner som »det store, kolde bord«, med et glas øl eller punsch til. En timestid senere, når man var færdig, brød gæsterne op og gik hjem.

Egentlige *middagsselskaber*, som vi kender dem i vore dage, fandt kun sjældent sted i det gamle København. Skulle en større kreds samles i en særlig anledning – og man ikke foretrak at afholde festen i »klubben« eller andre steder uden for hjemmet – forløb aftenen omtrent som beskrevet. Traktementet var måske lidt flottere; der blev serveret god rødvin i stedet for øl, der blev spillet op til dans, prismelysekronen og væglampetterne var tændt med mange vokslys, og man holdt lidt længere ud.

Var der blandt gæsterne en mere eller mindre kendt sanger, skuespiller, digter eller musiker, var det en selvfølge, at denne i aftenens løb optrådte for de øvrige, som samledes i en andægtigt lyttende skare.

Det var også almindeligt, når punschen kom på bordet, at der blev omdelt visebøger, så gæsterne og værtsfolkene kunne underholde sig ved at synge fædrelandssange og viser, ligesom en række selskabslege var på mode, hvori både unge og gamle deltog med stor fornøjelse.

Sådanne aftener kunne man glæde sig over og mindes længe.

Fatter går i klubben

Foreningsliv

Den sparsomme fritid, som den almindelige københavnske borger havde til sin rådighed, tilbragte han ofte i en af datidens *klubber*.

Såvel begrebet som selve ordet »klub« stammer fra England, »club« betegner den hammer, som formanden banker i bordet med, når medlemmerne skal kaldes til orden. De første klubber i København opstod før 1800-tallet, men bevægelsen greb om sig, og af levedygtige klubber kunne man kort efter år 1800 finde bl. a. »Dreiers Klub«, »Kongens Klub«, »Enighedsselskabet«, »Det venskabelige Selskab«, »Harmonien« og »Det bestandige borgerlige Selskab«.

Dertil kom *læseklubber* og *dramatiske selskaber*«, hvis formål fremgår umiddelbart af betegnelsen.

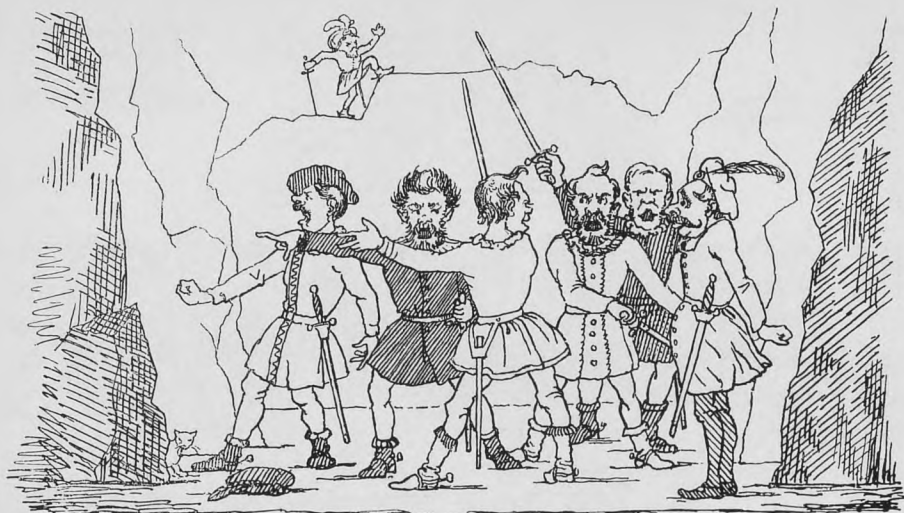
De forskellige foreninger havde lejet lokaler, hvor medlemmerne kunne komme og gå, som de ville. Enkelte klubber havde endda særlige sommerlokaler uden for byens porte, så man kunne nyde sommeraftenerne i en have; det gjaldt f. eks. »Kongens Klub«.

I klubben kunne man møde venner og bekendte, snakke frit om store og små anliggender, ryge, drikke punsch eller kaffe, læse aviser eller spille kort. Enhver borger søgte ganske naturligt den forening, hvor han følte sig mest hjemme, og hvor han vidste, at hans venner var medlemmer. De mange foreninger var netop udtryk for en opdeling, nærmest efter rang, stand og formueforhold. En officer brød sig ikke om at være i samme klub som sin skomager, og den lille høker ville føle sig trykket ved at skulle møde den rige grosserer i sin forening.

Enkelte foreninger tog sociale opgaver med på deres program. Velgørenheden kunne f. eks. bestå i at skaffe tøj til fattige børn. Kvinder var normalt ikke medlemmer, men som en ventil på den utilfredshed, medlemmernes hustruer kunne nære overfor det selskabelige liv, som optog deres mænd så meget, afholdtes fra tid til anden fester og baller, hvor medlemmernes hustruer og voksne børn var hædersgæster.

De *dramatiske selskabers* klubliv bestod ganske naturligt af læse- og kostumeprøver på de skuespil, man havde udvalgt, og årets højdepunkter var de teaterforestillinger, hvor medlemmerne optrådte i roller, de havde indstuderet. Til disse aftener var der indbudt en større kreds som tilskuere – først og fremmest medlemmernes venner og slægtninge – og de fulgte taknemmeligt de optrædendes præstationer. Man var mere

Således kunne en amatørforestilling – opførelse af en opera – tage sig ud i et af datidens dramatiske selskaber. Medlemmerne går til sagen med den største alvor!

nøjsom dengang, og det ødelagde ikke fornøjelsen – for publikum i hvert fald – hvis der kom kludder i forestillingen; det var kun et underholdende indslag ekstra!

Iøvrigt havde mange af datidens kendte skuespillere begyndt deres dramatiske karriere som medlemmer af et sådant selskab.

Frederik VI var meget ængstelig ved alle politiske rørelser, som kunne anfægte hans stilling som enevældig regent. Han lod derfor klubberne

nøje overvåge, for at der kunne gribes ind, hvis en forening under et selskabeligt dække havde til formål at danne en sammensværgelse mod regeringen. I 1820 fængsledes således dr. J. J. Dampe, netop som han var ved at danne en forening til undersøgelse af vejene til en fri forfatning. Han dømtes til døden for højforræderi, men »slap« med 20 års fængsel!

Bortset herfra forløb klublivet stille og fredeligt i det småborgerlige København.

Teatret

Det kongelige Teater

Når københavnernes ville mere sig uden for hjemmet, kunne de gå i »Theatret« – *Det kongelige Teater* – der dengang som nu lå på Kongens Nytorv. Det nuværende teater er dog fra 1874, da det afløste den gamle teaterbygning, som lå lige ved siden af, omtrent hvor sporvognene svinger ind på stoppestedet foran det nuværende teater.

Mange københavnere havde allerede på Frederik VI's tid deres faste teateraftener sæsonen igennem; abonnements-systemet er altså ikke nogen ny opfindelse. Naturligvis havde teatret sit billetkontor, men mange af billetterne blev opkøbt af »billethøkere«, som med fortjeneste videre solgte dem.

Siddepladsernes opdeling var omtrent som vi kender den i vore dage:

Parket, parterre og galleri; hertil kom logerne, udformet som et balkon-afsnit med løse stole eller bænke. En sådan loge kunne f. eks. »holdes« af en familie på mange medlemmer, og der var endda plads til at invitere gæster med i teatret. De nævnte »billethøkere« abonnerede imidlertid også på en del af logerne, hvortil de solgte lige så mange billetter, som der kunne presses tilskuere ind, for at opnå den største fortjeneste. Resultatet var, at tilskuerne i sådan en loge, der var fyldt til bristepunktet, indbyrdes skændtes og småsloges for overhovedet at kunne se, hvad der foregik på scenen.

Nogle usædvanlige tilskuerpladser fandtes på *sceneloftet*. Det var fortrinsvis hertil, at skuespillerne skaffede deres venner fribilletter, men iøvrigt havde »loftet« sit stampublikum, der selv medbragte taburetter og fortæring. Så sad de oppe på en

gangbro henover scenen og fulgte stykkerne fra denne særlige synsvinkel. Var dekorationens bagtæppe langt fremme mod tilskuerpladserne, kunne de hverken se eller høre noget; til gengæld bød mellemakten, når tæppet var nede, på en underholdning, som tilskuerne i salen gik glip af. Så kunne de følge maskinfolkernes arbejde og se skuespillerne »falde ud af rollen« og slappe af for en stund, mens instruktøren løb omkring og gav besked om ting, der vedrørte forestillingen.

Disse tilskuerpladser blev forbudt, fordi de blev misbrugt. Højrostedes samtaler forstyrrede skuespillerne nedenunder, og da man ligefrem oplevede, at æbleskrog og nøddeskaller havnede i hovedet på de optrædende, blev der sagt stop!

Trods publikums beundring for skuespillerne blev det ikke anset for »fint« at være det. *Nicolai P. Nielsen* (1795–1860) var oprindeligt løjtnant i artilleriet, og da han forlod sin militære løbebane for at gå over i skuespillerfaget, forlangte hans tidligere overordnede, at hans militære titel ikke måtte benyttes. En officer

måtte skam ikke figurere på en rolleliste!

Dette besynderlige forhold fik en anden berømt skuespiller, *J. C. R. Ryge* (1780–1842), også at mærke. Han afbrød en lovende karriere som læge efter at have opnået doktorgraden i medicin. Hans brændende kærlighed til teaterlivet tvang ham til at søge over i skuespillerfaget, trods modstand fra alle sider. Teaterdirektionen ville nægte ham at bruge sin akademiske titel, men ved sin utrolige stædighed lykkedes det ham at få omstødt denne bestemmelse, og han blev overalt – også på plakaterne – tituleret: *Dr. Ryge*. Som skuespiller var han højt værdsat, især for sine roller i Oehlenschlägers tragedier.

Når københavnernes i gamle dage gik i teatret, var det ikke blot for at se det stykke, som var på plakaten, men også for at træffe venner og bekendte. Københavns befolkning var jo ikke så stor dengang, da man sagde, at »alle kendte hverandre«. På tilskuerpladserne var der derfor en stadig hilsen og nikken, hver gang man fik øje på et kendt ansigt.

I vore dage dæmpes lyset i til-

skuerrummet langsomt, før forestillingen begynder, det er imidlertid ingen ny opfindelse! I det gamle teater hang højt oppe under loftet den store, tunge lysekroner, hvorfra hundreder af levende lys skinnede og oplyste tilskuerrummet. Lysekronen hang i en svær jernkæde, og ved hjælp af et hånddrevet spil kunne kronen hejses op gennem en åbning i loftet, mens mørket langsomt sænkede sig over tilskuerpladserne. Lyden af den raslende jernkæde skabte ro blandt tilskuerne: Nu skulle tæppet straks gå op!

Teatrets repertoire var meget blandedt. For det meste opførte man skuespil, som var skrevet af samtidens digtere og forfattere. Jævnligt opførtes en ny tragedie af *Oehlenschläger*, en vaudeville af *J. L. Heiberg* eller et lystspil af *Henrik Hertz*. Desuden spillede man Holbergs komedier og en lang række udenlandske stykker.

Opera blev også opført. Mozarts *Don Juan* blev spillet i 1811 – med Mozarts enke Constanze i balkonlogen! Efter komponistens død var hun nemlig blevet gift med den danske

En overfyldt »bøkerloge« i teatret. Man kan se, at de bagerste har haft svært ved at følge, hvad der foregik på scenen.

diplomat, etatsråd Georg Nissen og flyttet med ham til København.

Balletten havde sin guldalder i tidens København. Den mand, hvis indflydelse er bevaret til nutiden, var *August Bournonville*. Han virkede som balletinstruktør, lærer og koreograf gennem et langt liv og satte sit varige præg på den danske ballet.

Foruden Det kongelige Teater,

Bag kulisserne i Det gamle kongelige Teater. Mens en danserinde taler med en beundrer, og et par skuespillere kigger ud på tilskuerne gennem tæppet, er der en livlig diskussion blandt sceneløftets publikum.

som havde en slags eneret på at underholde københavnernes, fandtes uden for voldene – på Vesterbro – to teatre, som havde åbent hver sommer.

Det ene hed *Pettolettis Teater* og blev drevet af en indvandret italiener. Her opførtes lystspil og operaer, linedans og trylleforestillinger.

Det andet blev kaldt *Morskabs-teatret* og var grundlagt af englænderen *James Price*. Han indførte pantomimen i Danmark, omtrent som den endnu i vore dage dyrkes på Pantomimeteatret i Tivoli, med *Harlekin*, *Columbine* og *Pierrot*.

København i Guldalderen

De mødtes på Bakkehuset

Det er blevet sagt om Guldalderen, at »det var dengang *Oehlenschläger*, *Søren Kierkegaard* og *Grundtvig* gik løse rundt i København!« Man kunne tilføje andre navne: *H. C. Andersen*, *Christian Winther* og *Thorvaldsen*, for blot at nævne nogle af de digtere og kunstnere, som levede i København i første halvdel af 1800-tallet, og som har skabt en stor del af den klassiske, danske litteratur og kunst.

Alle disse digtere og kunstnere, hvis statuer nu står rundt omkring i byen, færdedes dengang blandt hovedstadens øvrige befolkning. Det var ikke nogen tilfældighed, at de holdt til i København. Her lå Universitetet og Det kongelige Teater; den eneste scene, der betød noget, og her var kunstens højborg, »Acade-

miet for de skønne Kunster«, som allerede i 1791 fik til huse i *Charlottenborg* på Kongens Nytorv.

Naturligvis ved vi, hvordan de mange »berømtheder« *så ud* – vi har både skulpturer, malerier og tegninger af dem. Men hvordan *var* de egentlig? Det kan somme tider ærgre, at man ikke kendte film og lyd-bånd dengang. Tænk engang, hvis vi havde haft en optagelse af *Oehlenschlägers* forelæsninger, et interview med *Søren Kierkegaard*, og en film, hvor man ser *H. C. Andersen* fortælle eventyr for børn.

Omkring midten af 1800-tallet kunne man finde de første fotografier i København. Vi har enkelte fotografier af de kulturpersonligheder, som levede dengang. Det ældste er nok et fotografi af *Thorvaldsen* fra

1842, mens H. C. Andersen, som levede til 1875, nåede at blive »taget af« mange gange, som man sagde i fotografiens barndom.

Når et sådant gammelt fotografi alligevel ikke fortæller stort mere end et maleri, skyldes det, at den, der skulle fotograferes, måtte sidde bomstille i flere minutter, mens optagelsen stod på. Og for at undgå bevægelser brugte man et stativ, der spændte om nakken og baghovedet, men som selvfølgelig helst ikke skulle med på billedet. Derfor blev portrætterne naturligvis ret stive og intetsigende.

Trods fotografiernes stivhed var guldalderens »berømtheder« mennesker af kød og blod. Det ved vi gennem de skildringer, deres samtidige, som så dem og talte med dem, har efterladt, og gennem deres egne erindringer.

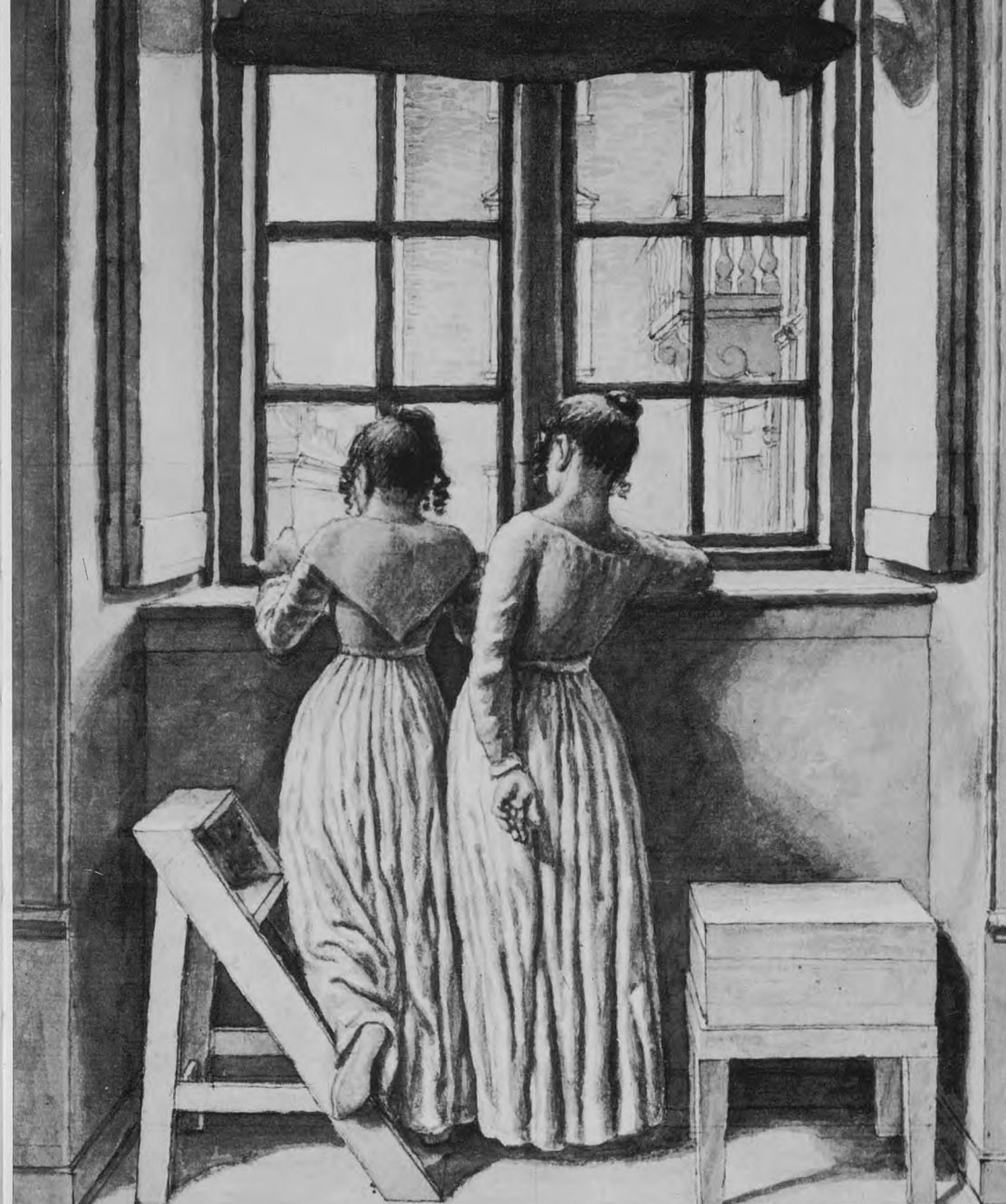
Vi ved f. eks., at H. C. Andersen var forelsket flere gange, at han friede – og fik afslag, som sårede ham dybt, og som han slet ikke forstod. Da han engang blev fotograferet og så billedet, blev han meget begejstret og mente, at synet ville få

eftertidens unge damer til at udbrude: »At *han* ikke blev gift!« Men det var jo netop hans udseende, som skræmte de udvalgte fra at gifte sig med den berømte digter!

Allernærmest kommer man disse mennesker, når man læser de forskellige beretninger om livet på *Bakkehuset*. Rundt om i Europas storbyer fandtes dengang kendte hjem – oftest hos indflydelsesrige og velhavende mennesker – hvor digtere og kunstnere mødtes og holdt til; man talte om en »litterær salon«.

Også i København fandtes sådanne samlingssteder, men kun et af dem har bevaret sit ry gennem tiderne: *Bakkehuset*. Det var ret forskelligt fra de sædvanlige »kulturcentre«. Det var ikke noget rigt hjem, hvor krystallysekroners skær spejlede sig i blanke parketgulve, og champagnen funkede i slebne glas. Det var heller ikke centralt beliggende – tværtimod. Man måtte vandre 2½ km ad Vesterbrogade fra Vesterport for at nå derud. Og gaden var dengang kun en smal landevej, støvet i tørt vejr og et bundløst ælte, når det var regn.

Alligevel samledes størstedelen af

Silhouetter af Knud Lyhne og Kamma Rahbek. Originalerne findes på Bakkehusmuseet.

tidens førende digtere og kunstnere hos *Kamma* og *Knud Lyhne Rahbek* på Bakkehuset. Rahbek var forfatter, professor ved Universitetet, redaktør og knyttet til Det kongelige Teaters ledelse. Som 38-årig giftede han sig i 1798 med den yndige, unge *Karen Margrethe Heger*, som kun var 23

år. De flyttede ind i hans hjem på Bakkehuset ved Valby Bakke og boede der i 30 år.

Det er i vore dage ikke let at fornemme, hvad det var for en tiltrækningskraft, dette hjem øvede på så mange af tidens berømte skikkelser. Læser man imidlertid deres skildrin-

ger af livet derude, kan man ane den ganske særlige atmosfære, der var i dette hjem for halvandet hundrede år siden.

Der er næppe nogen tvivl om, at det var den livlige og åndfulde Kamma, der var magneten. Hendes gæstfrihed var stor, hun var intelligent og vittig, hun interesserede sig levende for alt, hvad der skete inden for åndslivet og kunne deltage i samtalerne i et omfang, man dengang normalt ikke ventede af kvinder.

Der findes intet portræt, som viser, hvorledes hun så ud – kun to silhouet-klip kan give et indtryk. Men hendes personlighed lever i alle skildringer af livet på Bakkehuset.

Det var her, at den 21-årige *Adam Oehlenschläger* traf Kamma Rahbeks lillesøster, den 17-årige *Christiane Heger*, som han blev forelsket i og senere gift med. Her fandt de to unge et fristed, hvor de kunne holde deres stævnemøder. I Bakkehusets dagligstue læste Oehlenschläger blandt andet sit digt »Guldhornene«, som skabte hans digterry.

Det var også på Bakkehuset, at den purunge *H. C. Andersen* blev

Adam Oehlenschläger, 30 år gammel. Tegning af Riepenhausen fra 1809.

bedt om at aflevere en buket roser til en af Bakkehusets øvrige beboere med ordene: »... det vil vist fornøje Conferentsraadinden at faae dem af en *Digters* Haand!« Disse ord gemte H. C. Andersen i sit hjerte – det var jo første gang, at nogen kaldte ham digter!

Kamma Rahbeks vid gav sig også udslag i en særlig jargon, som man endnu kalder *Bakkehusproget*. Sin rødhårede mand kaldte hun *Egernet*, eller *Dagdriveren*. Det sidste, fordi han *drev* – d. v. s. udgav et tidsskrift, som hed *Dagen!* *Jens Baggesen* blev omdøbt til *Bens Jaggese*n. Den blide *B. S. Ingemann* hed *Dejlighedsbarnet* og biskop Mynsters søn måtte finde sig i at blive kaldt *Mønsterbarnet*. Havde hun ekstra travlt med sin om-

fattende korrespondance, hed det, at hun lige skulle *styrte et brev sammen*.

Endnu i vore dage eksisterer det gamle Bakkehus som et af hovedstadens dejligste museer. Den berømte hjørnestue, hvor gæsterne samledes, er blevet genskabt. Men udsigten over markerne mod Kalvebod Strand og Øresund til den ene side og mod Københavns grønne volde og kirkespir til den anden side, er for altid forsvundet.

»Må jeg få en halv okse!...«

På restaurant i det gamle København

Restauranter, som vi kender dem, fandtes ikke i Frederik VI's København. Man kunne besøge et *spisehus* eller *spisekvarter*, som det også hed, hvis man var sulten.

Her foregik alt uden ydre pragt. Her var ingen kjoleklædte tjenere, der knipsede støvgran af den snehvide dug, mens et fyldigt spisekort blev lagt frem. I datidens spisekvarterer fandtes malede træborde med voksdug, og maden blev serveret af en opvarter med et forklæde. Og der var ikke meget at vælge imellem, hvis man ikke ville have »dagens ret«.

Derimod kunne man vælge mellem »hele« og »halve« portioner. Var menu'en oksesteg, kunne man derfor høre råbet: »Opvarter, lad mig få en

halv okse«. Var der kun få variationer i retterne, var maden til gengæld billig og rigelig. Og mere forlangte de fleste ikke.

Der fandtes spisekvarterer for enhver pengepung. I de billigste kunne man opleve, at kniv og gaffel var fastlænket til bordet, og at »tallerkenen« var en fordybning i bordpladen!

En *stegekælder* var en butik, hvor forskellige spisevarer blev tilberedt, mens man ventede, og udleveret til fortæring straks. Det må nærmest opfattes som forløberen for nutidens »pølsevogne«.

Ville man træffe venner og nyde et glas vin fremfor blot at spise sig mæt, opsøgte man en *vinstue* eller en *vinkælder*. Her tilbragte mange københavnere flere timer hver dag. Især embedsstanden havde god tid. Arbejdsbyrden stod ikke mål med arbejdstidens længde i de stillestående

Der er ikke langt mellem denne borgerlige vinstue fra Frederik VI's tid og Holbergs »Academicum Politicum«. I begge tilfælde ordnes verdenssituationen!

tider, og på vinstuerne kunne man skaffe sig en behagelig afveksling i dagens arbejde.

For det »finere« publikum fandtes konditorierne, hvor man kunne tage damer med. De blev især drevet af indvandrede *schweizere*, herom vidner navne som *Mini*, *Gianelli* og *Pleisch*. Her kunne man få kaffe, chokolade og kager og møde venner

og bekendte, med hvem man kunne få sig en passiar.

Konditorierne var imidlertid ret dyre og blev derfor kun søgt af det mere velhavende borgerskab.

Af *gæstgiverier* fandtes de fleste i Vestergade, fordi denne færdselsåre fra gammel tid var indfaldsvejen fra det øvrige land.

Logishuse var betegnelsen for ste-

Den mærkelige bygning længst til venstre i billedet er værtshuset »Brokkens Bod« på Toldbodvej. I baggrunden ses porten til Toldboden og master på skibe, der ligger i havnen.

der, hvor man for en billig penge kunne sove om natten. Det mærkeligste i så henseende var »Pjaltborg«, hvor de billigste »senge« i bogstaveligste forstand var *ståpladser*. Over et udspændt reb kunne de enkelte gæster nemlig få lov at hænge i en slags sele. Så blev sovesalens gulvareal udnyttet mere rationelt! Morgenvækningen foregik på den enkle

måde, at man løsnede rebet i den ene ende!

Endelig rummede staden en række *knejper* af tvivlsomt ry. En af de ældste var »Brokkensbod« lige inden for Toldbodens port. Den søgtes især af søens folk.

Spækhøker, hørkræmmer og kukkenbager

Butiks- og gadehandel

Sammenlignet med nutidens højt specialiserede butiksverden må forretningerne på Frederik VI's tid forekomme os særdeles beskedne.

Endnu i vore dage bruger vi udtrykket *urtekræmmer*. Betegnelsen kolonialhandler har aldrig rigtigt slået an – man klarer sig med udtrykket købmand til daglig. Det var netop varer fra kolonierne som datidens urtekræmmer eller købmand førte: Te, kaffe, citroner, kanel, sukker, rom o.s.v.

Betegnelsen *spækbøker* er derimod ved at uddø; her bruger man i dag udtrykket viktualiehandler. Den gamle spækhøker boede som regel i en kælder, hvor vareudbuddet bestod af flæsk – fersk som røget –, fjerkræ,

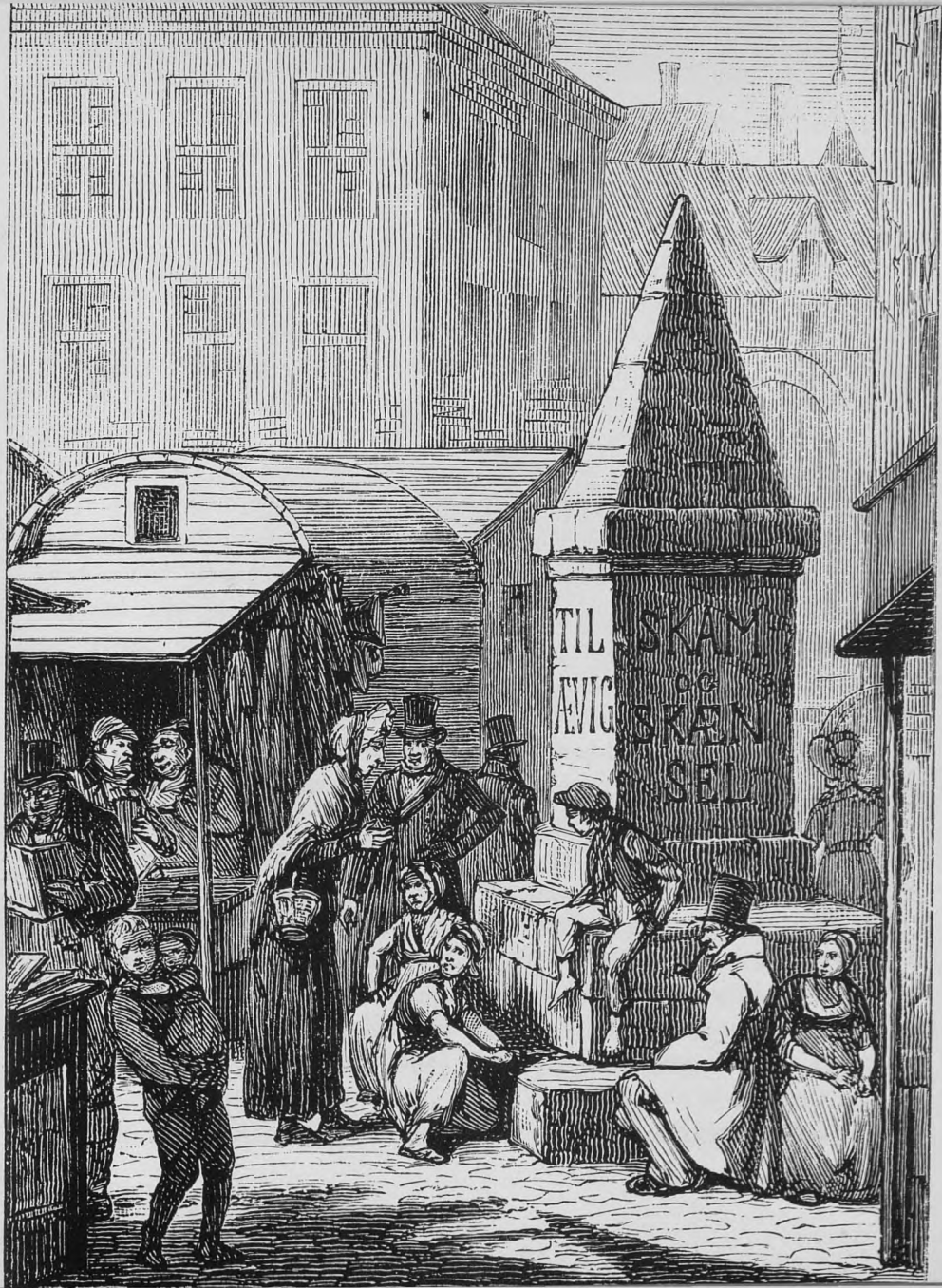
æg, smør og svovlstikker – forløberne for tændstikkerne.

Hørkræmmerne handlede med hør, jern, salt, spegesild og *ildebrændsel*, d. v. s. brænde og kul – især trækul.

Bagerne forhandlede deres egne produkter, med et udvalg af varer, der omtrent svarede til nutidens. Tørre kager kunne man købe hos *kukkenbageren*, hvorfra udviklingen gik videre til nutidens konfekturhandel.

En del varer kunne man ofte slet ikke købe i butikker, men var henvist til handlende på gader og torve. Grønsager købte man på torvet, sædvanligvis *Amagertorv*, hvis navn netop stammer fra amagerbøndernes stader. Slagterne holdt til på *Ulfeldts*

Slagterboderne på Ulfeldts plads. Midt på torvet stod skamstøtten over Corfitz Ulfeldt. Den er nu flyttet til Nationalmuseets gård.

Plads, der senere skiftede navn til Gråbrødretorv, og omkring *Nicolai Tårn*, hvor boder og telte skød op på tomten efter kirken, som blev luernes bytte under branden i 1795.

Fisk købte man på *Gammel Strand*, hvor skovserkonerne holdt til.

Ville man købe sig et par sko, måtte man til *skomageren*, som syede et par efter mål til en meget billig pris, sammenlignet med prisen på håndsyet fodtøj i vore dage. Færdigt tøj, »stangtøj«, kendte man ikke. Man gik til *skrædderen* og fik syet sit tøj efter mål.

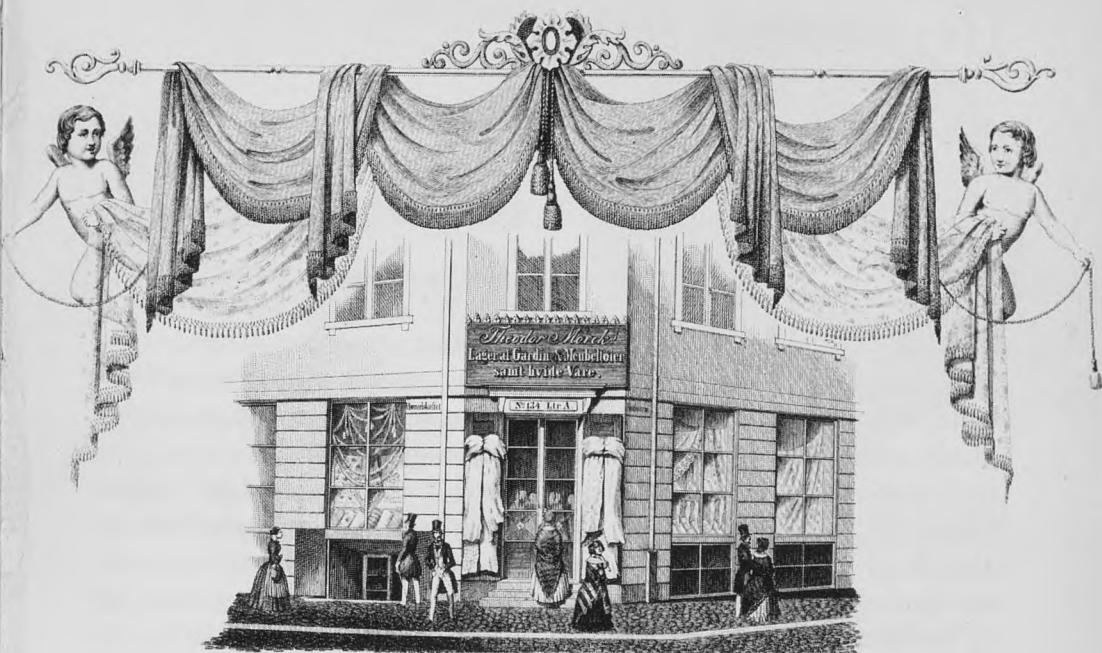
Børsen, som i vore dage ejes af Grosserer-societetet, tjener nu næsten udelukkende omsætningen af værdipapirer; den såkaldte fondsbørs. Men i gamle dage – som det oprindeligt var bestemt af bygherren Christian IV – var der ligefrem et »supermarked«. Man kom ind i den ene ende og passerede forbi en lang række udsalgssteder for næsten alle varegrupper. Især familier fra landet, som var på kort visit i hovedstaden, foretrak at gøre deres indkøb samlet inden for disse mure.

Gadesælgerne, som med høj røst

anbefalede deres varer, ser man næsten aldrig mere, men i datidens København var de på det nærmeste en plage. Der var så mange, at de måtte overdøve hinanden for at få ørenlyd. De solgte kartofler og tørv, æbler og pærer, muslinger og rejer, kogte og varme krabber, gulvsand og sengehalm.

Butiksvinduer med udstilling af varer brugte man ikke i datidens København. Ligesom i tidligere tider brugte man et *skilt* til at angive forretningens beliggenhed; endnu kender vi bagerens forgyldte kringle, skomagerens rødmalede støvle og barberens metalbækken. Den tanke at friste køberne ved at arrangere varerne indbydende og kunstfærdigt bag store glaser, vandt kun langsomt indpas; først i Østergade – det fornemme strøg – hvor klæde- og modehandlerne holdt til. I begyndelsen vakte sådanne vinduesudstillinger kolossal opsigt; man har set eksempler på, at der måtte udkommanderes politi for at dirigere tilstrømmingen!

En nyhed på butikshandelens område var også *ekspedienter*, der hof-

En københavnsk butik fra Christian VIII's tid. Udstillingsvinduerne er få og små, men dog flottere end det var almindeligt for datidens forretninger. Den besynderlige indramning skyldes, at billedet er en reklametryksag for firmaet.

ligt og forekommende skulle vejlede kunderne, og derved øge forretningens salg og renommé. Man kaldte dem også *diskenspringere* i stedet for den ellers anvendte betegnelse *kræmmer-* eller *butikssvend*. Ordet »diskenspringer« stammer fra den omstæn-

dighed, at en ekspedient for at lukke døren op for kunden, når denne forlod butikken, skulle springe over disken. Det foregik gerne ved, at han satte sig på kanten, svingede benene over disken, sprang ned på gulvet og ilede foran kunden hen til døren!

Hvad kostede det?

Datidens priser

Uløseligt forbundet til begrebet »De gode, gamle Dage« hører den påstand, at alting var meget billigere. Mange ældre mennesker mindes deres barndoms lave priser for husleje, tobaksvarer, kager, hushjælp o. s. v. Men de glemmer samtidig at drage en vigtig sammenligning: Hvor stor en arbejdsmæssig indsats skulle der ydes for at erhverve disse goder?

Set med vore øjne var alting meget billigt i Frederik VI's dage. Og dog! Nok var priserne små i tidens mønt, men man måtte rigtignok slide hårdt og længe – og leve nøjsomt – for at få det til at løbe rundt.

Lad os begynde med det dengang gældende møntsystem. Den største mønt var *Rigsdaleren*. Den nærmeste lavere mønt-enhed var *Marken*, og der gik 6 mark på 1 rigsdaler. Hver

mark bestod igen af 16 *Skilling*. Altså:

$1 \text{ rigsdaler} = 6 \text{ mark} = 96 \text{ skilling}$.

1 skilling (en »enesteskilling«) var således omtrent $\frac{1}{100}$ af en rigsdaler og var dermed lige ved at svare til vort decimalsystem.

Når vi endnu i vore dage – så længe det varer – kalder en tokrone for en »daler«, hænger det sammen med, at omvekslingen fra det gamle til det nuværende møntsystem i 1873 foregik ved at udbetale 2 kroner for hver daler. Værdien af en skilling blev derfor ved samme lejlighed fastsat til 2 øre. Denne vurdering hænger stædigt ved i dag, skønt man tør antyde, at der er sket en prisudvikling siden da!

Det vil derfor være nødvendigt at sammenligne indtægter og udgifter på Frederik VI's tid for at bedømme, hvilken købekraft en daler besad, omregnet til nutidspenge.

Det kan gøres ved at sammenholde de forskellige indkomststørrelser med en række forbrugsgoder. En række prøver har vist, at man ikke rammer helt ved siden af, hvis man sætter 1 rigsdalers købekraft til ca. 50 kr. i 1966.

Til underbygning af denne påstand skal fremføres nogle eksempler. Forinden må dog tages det forbehold, at en række priser og indkomster var ekstraordinært lave eller høje, hvorfor de ikke uden videre lader sig omregne. Endvidere fandt der betydelige prissvingninger sted inden for det tidsrum, der behandles. Endelig har skatter og afgifter til det offentlige i vore dage stor indflydelse på pris- og indtægtsforhold i modsætning til dengang, hvor skatten ikke var noget man regnede med.

En håndværkssvend kunne f. eks. tjene omkring 4 mark om dagen. Det blev til 200 rigsdalere om året, der – omregnet til nutids-kroner efter den beregnede værdi: 1 rigsdaler = 50 kr. – giver en årsindtægt på 10.000 kr. Efter lønniveauet i dag en lav indtægt.

Embedsmændene var også dengang

Et gammelt, slidt markestykke fra 1814, året efter at Danmarks pengevæsen brød sammen. Det var strenge og nøjsomme tider, hvor mønten blev vendt og drejet mange gange, før den blev givet ud.

lønnen efter forskellige lønklasser. Det kan nævnes, at embedsmændene i den højeste lønklasse fik en årlig gage på 1200 rigsdaler, der omregnet svarer til 60.000 kr.

På Frederik VI's tid kunne en mand gifte sig og påregne at forsørge sin familie, i al beskedenhed naturligvis, på en indtægt af 400 rigsdaler om året. Omregnet til vor tids købekraft giver det 20.000 kr., hvad der heller ikke er helt skævt – hvis de nygifte kan skaffe sig en bolig til en overkommelig pris!

Boligen – hvad kostede den forresten? En fireværelers rummelig lejlighed i et pænt kvarter kostede 170 rigsdaler om året; dengang regnede man nemlig med den *årlige* husleje, ikke den månedlige, som i vore dage. Det giver – efter vor omregning – 8.500 kr. om året, svarende til ca. 700 kr. om måneden. Varme måtte man selv sørge for, men opvarmningen med tørv og brænde var væsentlig billigere dengang, hvor man iøvrigt ikke var så kuldskeer som i vore dage. Man nøjedes simpelthen med at fyre i et eller to værelser ad gangen.

For en stor fireværelers lejlighed kommer man i vore dage let af med 700 kr. om måneden – også hvis man ser bort fra varmebidrag – når det drejer sig om nyere ejendomme.

Fødevarepriserne så således ud: En fjerding smør kostede 14–15 rigsdaler, hvilket altså svarer til godt 700 kr. En fjerding bestod af 28 kg; kiloprisen var således 27 kr., eller mere end det dobbelte af prisen i vore dage. Men smør var en luksus-vare, fremstillet ved håndkraft på de større gårdes egne mejerier. Herom minder det endnu kendte begreb »herregårdssmør«, der skulle være noget særligt fint, fordi man på de store landbrug havde bedre udstyr og særligt uddannet personale, hvorved man kunne producere en bedre og mere ensartet vare. I det daglige klarede man sig med meget lidt smør eller brugte fedt i stedet for.

Flæsk var det billigste kød, man kunne få. Det bestod overvejende af fedt og ville næppe være eftertragtet i nutiden. Prisen var 24–28 skilling pr. lispund. 1 lispund svarede til 8 kg, der – omregnet til kr. – kostede 12–14 kroner. Kiloprisen var altså ca.

1,50 kr., hvor vi i dag betaler mere end 6 gange så meget, ganske vist for en bedre kvalitet.

Oksekød kunne man få for 8–10 skilling pundet, hvilket giver ca. 10 kr. kiloet eller det halve af, hvad vi betaler i vore dage.

Æg fik man for 12 skilling snesen. Det bliver omtrent 30 øre for hvert æg, hvad der ikke ligger så fjernt fra prisen i nutiden.

Som et sidste eksempel skal nævnes, at en husassistent blev lønnet, når det kom højt, med 30 rigsdaler om året, foruden kost og logi. 1500 kr. om året, svarende til 125 kr. om måneden er ikke meget, men dengang var der alligevel mange unge piger,

der gerne ville »i huset«, trods den ringe betaling, den lange arbejdstid og den dårlige behandling. I vore dage skal der tilbydes 3 til 6 gange så meget, før en ansøger til stillingen melder sig, men her er det tidernes skiften, der bevirker lønforskellen.

Resultatet må blive, at det ikke var billigere at leve for omkring 140 år siden, tværtimod. Men levemåden var gennemgående overordentlig nøjsom, idet indkomsterne i det store og hele kun rakte til det nødvendige. Til luksus var der ingen penge hos den jævne borger. På det område er tilværelsen helt anderledes i vore dage. Om vi så er lykkeligere nu end dengang, er et andet spørgsmål . . .

Når priserne var så lave, måtte de handlende sørge for at have små udgifter. Huslejen for at sidde på en trappesten har næppe været særlig tyngende.

Aftenture og søndagsudflugter

Københavns promenader

Hvis en københavner på Frederik VI's tid ville gå en tur, havde han forskellige, begrænsede muligheder.

En tur langs havnen kunne, så mærkeligt det lyder, kun vanskeligt lade sig gøre. Den direkte adgang til vandet var spærret af de mange private havnepladser og pakhuse. Naturligvis kunne man gå over broerne til

Blandt københavnernes fornøjelser i gamle dage var også kanekørsel i gaderne. På tegningen af Wilhelm Marstrand ses en kane på vej over Kongens Nytorvs faste, hvide sne.

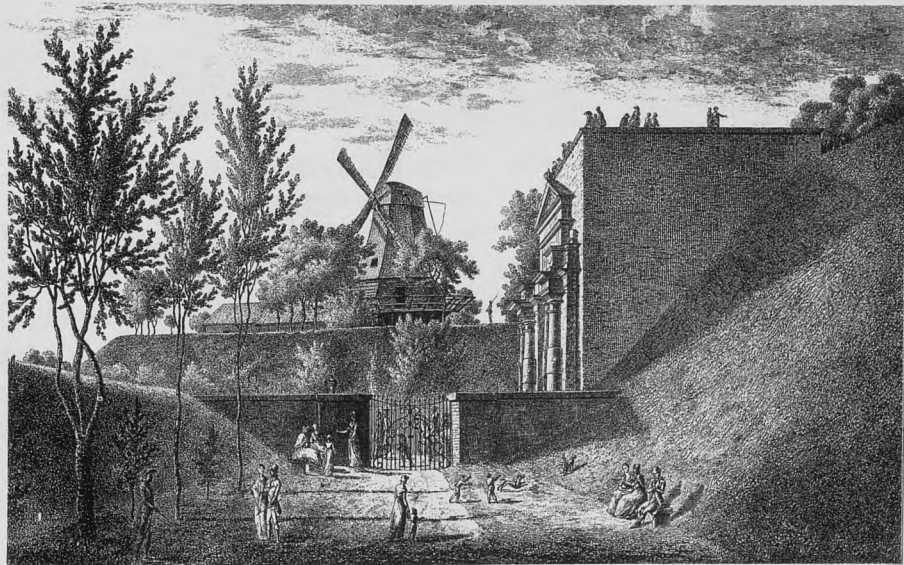
Christianshavn, men den friske søluft nåede sjældent så langt ind.

Særligt udvalgte kunne erhverve et adgangstegn til det strengt bevogtede militære område, *Kastellet*, hvor det yderste forsvarsværk mod vandet blev kaldt *Langelinie*, fordi det på kortet aftegnede sig som en tynd, buet linie øst om Kastellet. Her var til gengæld frit og dejligt. På den ene side udsigten over Rheden og Øresund. Mod nord sås en lille røgsky

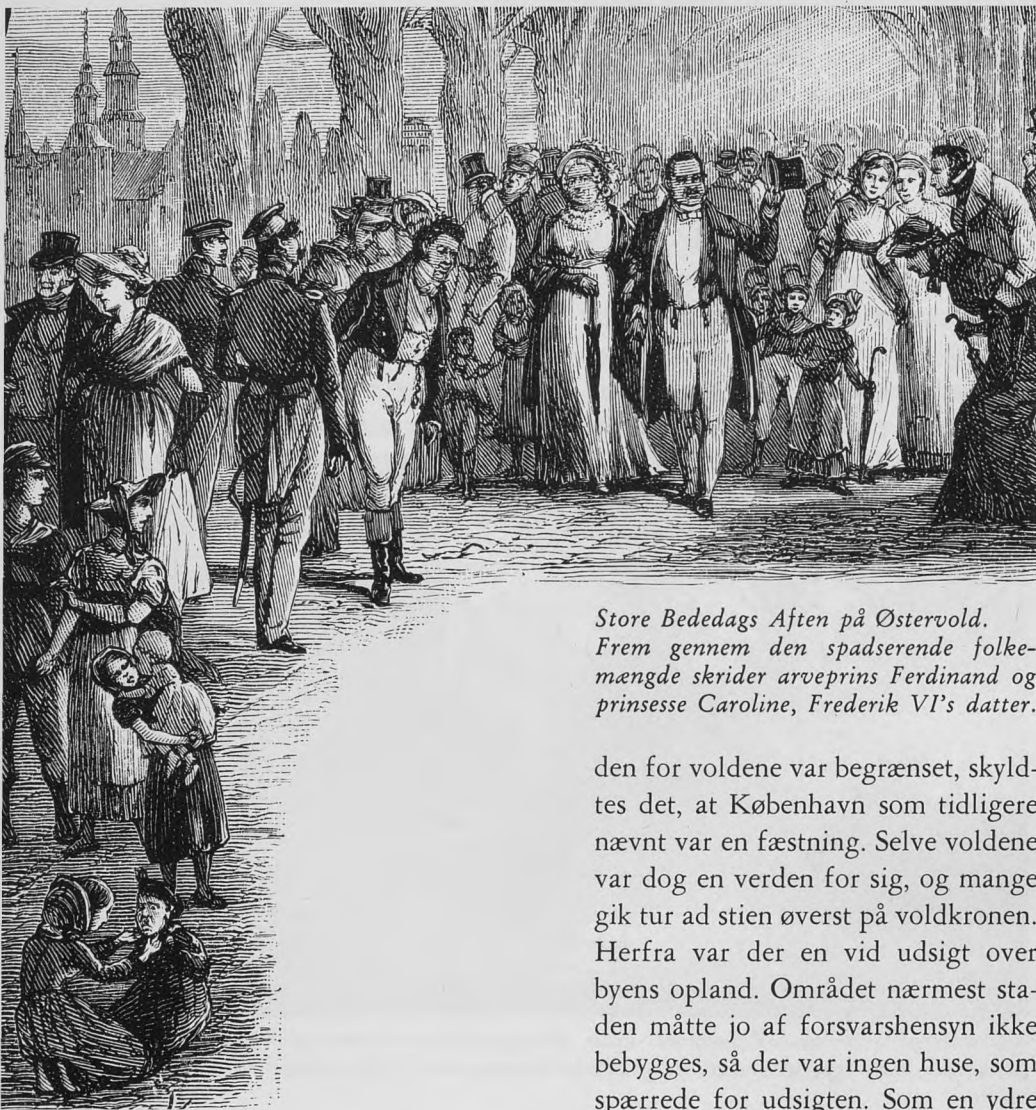
fra noget, som lignede en ø tæt ved land; det var Kalkbrænderiet på Østerbro. På den anden side af kastelsgraven så man de grønne løvmasser fra voldenes store trækroner.

Ved anlæggelsen af Frihavnen i årene omkring 1894 forsvandt en del af denne promenades idyl. Anlægget blev forlænget ud langs kajerne, og navnet *Langelinie* lever videre i bedste velgående.

Når mulighederne for at gå tur in-

»Kirsebærgangen« ved Vesterport. Folk, der spadserede øverst på volden, kunne gå ud på portbygningens flade tag og nyde udsigten. I baggrunden ses »Kongens Mølle«.

*Store Bededags Aften på Østervold.
Frem gennem den spadserende folke-
mængde skrider arveprins Ferdinand og
prinsesse Caroline, Frederik VI's datter.*

den for voldene var begrænset, skyldtes det, at København som tidligere nævnt var en fæstning. Selve voldene var dog en verden for sig, og mange gik tur ad stien øverst på voldkronen. Herfra var der en vid udsigt over byens opland. Området nærmest staden måtte jo af forsvarshensyn ikke bebygges, så der var ingen huse, som spærrede for udsigten. Som en ydre

ring om voldsystemet sås *Søerne*, og bag dem igen den sparsomme, landsbyagtige bebyggelse på Østerbro, Nørrebro og Vesterbro, eller som man dengang sagde »På Broerne«.

Indehavere af et særligt adgangs- tegn og den dertil hørende nøgle kunne låse sig ind gennem gitterlå- gerne, der fra portene førte ind til den sti, der løb langs voldenes yder- side, *Kirsebærgangen*. Her fandt man den fuldendte idyl. Støjen fra byen trængte ikke herved; den eneste lyd man hørte, var fuglenes og græshop- pernes sang og fiskenes smut i Stads- graven.

Store Bededagsaften var det tradi- tion, at københavnere gik tur på vol- den inden aftenteen med de varme hveder. I anledning af helligdags- aftenen kimede byens kirkeklokker.

Kongens Have – eller *Rosenborg Have*, som den kaldtes – var stadens eneste offentlige parkanlæg i nutidig betydning. Og den blev flittigt besøgt hver dag. Senere blev der anlagt et konditori, og der blev afholdt have- fester med illuminationer i somme- rens løb.

Af grønne områder bør til slut

nævnes *Botanisk Have*, som lå bag Charlottenborg på Kongens Nytorv. Iøvrigt var ture med havet eller grøn- ne træer for øje ikke nogen livsnød- vendighed for de fleste københav- nere. Man kunne jo gå rundt i ga- derne, hvis man trængte til motion, og strækningen fra Kongens Nytorv ad Østergade til Gammel Torv blev hurtigt den foretrukne promenade, *Strøget*, hvor man mødtes, hilste på hinanden, blev præsenteret, talte om dagens anliggender og sluttede turen på et af schweizer-konditorierne.

En tradition var også udflugterne til *Frederiksberg*. Man gik ud af Ve- sterport, fortsatte ad den træbeplan- tede allé til *Frihedsstøtten* og gik vi- dere gennem den landsbyagtige be- byggelse langs den nuværende Ve- sterbrogade, indtil man nåede »Jern- porten« ved indkørslen til *Frederiks- berg Allé*. Her måtte kun vogne med særlig tilladelse færdes, og den slut- tede dengang som nu ved »Rundde- len«, hvor indgangen til haven fand- tes.

Om sommeren boede kongen på *Frederiksberg Slot*, og mange køben- havnere tog derud for at få et glimt

af landsfaderen. På terrassen foran slottet spillede livgardens musikkorps – de såkaldte hoboister – og siden begav kongen, dronningen og de to prinsesser sig til de ventende både i kanalen. Med kongen ved roret i den ene af bådene – med baldakin over – stak en hel lille flåde »til søs« i kanalen og foretog en lystsejlad, som sluttede på *Den kinesiske Ø*, hvor kongefamilien gik i land og satte sig ved det dækkede tebord til en lille forfriskning.

Hele dette sceneri, som i nutiden

sikkert ville virke en smule latterligt, fulgtes med begejstring og henrykkelse af de fremmødte undersåtter. Når siden de besøgende selv slog sig ned i græsset omkring madkurvene, plejede den gamle konge i et antræk, som han mente gjorde ham ukendelig, at gå en tur i haven for at se, hvordan borgerne hyggede sig. Kun nødigt gav han sig til kende, men hvis enkelte af de besøgende sprang op og bukkede ærbødigt for majestæten, nikkede han venligt og skyndte sig bort.

Ud til Dyrehaven

Den årlige skovtur

De fleste københavnske familier foretog hvert år en større *skovtur*, som varede fra tidlig morgen til sen aften. Begivenheden var af så stor betydning, at man uger i forvejen lagde planer og gjorde forberedelser til denne udflugt.

Transporten til »skoven«, som nor-

malt var *Jægersborg Dyrehave*, foregik gerne med hestevogn. Havde man råd til det, lejede man en vogn med 2 heste og kusk hos en af byens vognmænd. På den aftalte tid om morgenen holdt vognen for døren. De spændt ventende familiemedlemmer ilede nu ned til vognen med kurve, tasker og andre forhåndendværende beholdere, som rummede mad og drikke til hele dagen. Der var brød

og smør, en hel steg, pølser, ost, senep, fløde, sukker, kaffe, te, vin, konjak og mange andre sager, som stuedes på plads i den ventende vogn.

Var det en rummelig vogn, havde man ofte inviteret venner og fjernere slægtninge med på turen. Når alle var kommet på plads, slog kusken et skrald med pisken, og så skumplede vognen af sted over brostenene, som udenfor Østerport afløstes af grusvejen nordpå. Strandvejen var ikke den bedste udfaldsvej. I virkeligheden var den blot forbindelsesvej langs kysten mellem de forskellige fiskerlejer, og på visse steder kun hjulspor i den tilsandede vejbane. To raske heste vandt dog frem uden større besvær, og ved frokosttid nåede vognen *Klampenborg*.

Inde i skoven fandt man et egnet sted til måltidet i det fri, og alle kurvene blev fundet frem og pakket ud. Lejret omkring en snehvid dug eller bænket ved et af skovløberens haveborde fik selskabet nu frokost.

Det brogede folkeliv på Dyrehavsbakken mellem de gamle bøgetræer. Foran træet til venstre ses den gamle »Visejøde« med sin guitar og hans følgesvend med violin.

Bagefter tog de ældre sig en hvil i skyggen, mens børnene legede, og sent på eftermiddagen brød man op og kørte til *Dyrehavsbakken*. Den eksisterer endnu, men er undergået meget stor forvandling i tidens løb. Når man i vore dage endnu taler om »teltholdere« er forklaringen, at de forskellige forlystelser og beværtninger var indrettet i telte og ikke, som nu, i bygninger.

Af forlystelser var der fremvisning af vilde dyr, vokskabinetter, mester jakel-teater, luftgynger og karusseller. Et levende indtryk af stemningen på »Bakken« i gamle dage får man ved læsning af Oehlenschlägers »Sanct Hansaften-Spil«.

Naturligvis var det en strålende oplevelse for børnene at se alt det spændende, der foregik på dette sted. De ældre tog den lidt mere med ro og lod børnene og de unge more sig. Det var tradition, at man på et eller andet tidspunkt samledes om *Kirsten Piils Kilde*, som Dyrehavsbakken skylder sin eksistens, og drak et glas koldt og klart kildevand.

Oven på dagens hede virkede den svale aftenbrise omkring solnedgan-

gen kølig og forfriskende. Det var imidlertid nu på høje tid at komme hjem. Så rullede vognen atter af sted og standsede først i Hellerup for at følge en anden skik: Et glas øl ved beværtningen *Slukefter*. Endelig kom man til Østerport, rumlede atter ind i staden, og skovturen var slut for denne gang.

Det var naturligvis kun for de mere velhavende, at skovturen formede sig på denne måde. De fleste gik til Østerport, hvor man kunne komme med en af de såkaldte kaper-vogne til Dyrehaven. De afgik imidlertid ikke på bestemte klokkeslet, men først, når vognen var fyldt op. De, der kom først, kunne derfor risikere at måtte vente længe, før de kom af sted.

Var der heller ikke råd til kaper-vogn, kunne man tilbagelægge vejen til fods. Mange nåede ikke længere end til Kalkbrænderiet, hvor en lille forlystelsespark ved navn »De fattiges Dyrehave« lå, omtrent hvor Århusgade krydser Strandboulevarden i vore dage. Her fandtes en beværtning med have og et par gynger. Det var det hele.

Havde man kraft til at gå et stykke længere, nåede man måske til *Charlottenlund Skov*, hvor der også fandtes beværtninger med forlystelser i beskedent omfang.

Endelig var der de familier, der startede ved solopgang, fast besluttede på at gå hele turen til Dyrehaven, og som også nåede frem efter de godt 10 km's vandring. Og i

Dyrehavsbakkens larm og tummel glemte man den lange turs strabadser og morede sig alligevel dejligt. I hvert fald indtil den lange hjemtur stod for døren.

Men uanset hvordan man kom frem: Skovturen var årets begivenhed for gamle som for unge; en begivenhed, man så frem til lang tid i forvejen – og mindedes længe efter.

Nogle årstal i Københavns historie

- 1167 Absalon bygger sin borg på Strandholmen, det nuværende Slotsholmen
- 1186 Byen skænkes til Roskilde bispestol
- 1248 Lybækkerne plyndrer og afbrænder byen
- 1254 København får sin første stadsret
- 1368–69 Hanseaterne hærger byen, og Absalons Borg jævnes med jorden
- 1428 København angribes af hanseaternes flåde, men angrebet slås tilbage
- 1443 Kristoffer af Bayern giver København ny stadsret, og byen bliver kongefamiliens hjemsted
- 1479 Københavns Universitet indvies
- 1536 København belejres og indtages af Christian III
Reformationen indføres
- 1596 Store festligheder i forbindelse med Christian IV's kroning
- 1629 Christian IV udvider byens område
- 1631–41 Nyboder opføres på det nyindlemmede område
- 1659 Stormen på København
- 1664 Kastellet (Citadellet Frederikshavn) tages i brug
- 1711 Den store pestepidemi raser, og $\frac{1}{3}$ af byens indbyggere omkommer
- 1728 Den første store brand i København
- 1740 Christian VI tager det første Christiansborg i brug
- 1794 Christiansborg Slot brænder
- 1795 Den anden store ildebrand
- 1801 Slaget på Rheden
- 1807 Englændernes bombardement af København
- 1813 Statsbankerotten – Pengenes værdi er faldet stærkt, 1 rigsdaler er næppe 1 skilling værd
- 1819 Dampskibsforbindelse København–Kiel
- 1828 Det andet Christiansborg, opført af C. F. Hansen, indvies
De første drosker i København
- 1839 Frederik VI dør. – Christian VIII bliver konge
- 1840 København får en kommunal forfatning
- 1843 Tivoli åbnes
- 1847 Jernbanen mellem København og Roskilde indvies
- 1848 Christian VIII dør. – Frederik VII bliver konge
- 1853 Den store koleraepidemi
- 1856 Københavns befæstning ophæves.
Nørreport rives ned
- 1857 De øvrige byporte fjernes
København får en ny kommunal forfatning
Det første gasværk tages i brug
- 1859 Det nye vandværk tages i brug
- 1863 Vægterordningen afskaffes
Kommunehospitalet tages i brug
- 1884 Det genopførte Christiansborg brænder
- 1886 Københavns nye landbefæstning påbegyndes
- 1892 København får sit første elektricitetsværk, og elektrisk gadebelysning opsættes på Kongens Nytorv
- 1914–18 Første Verdenskrig præger livet i København
- 1925 Storstrejke og storlockout, der omfatter 160.000 mand
- 1940–45 København under besættelsen

Register

De med * mærkede sidetal angiver en illustration. f = følgende side. ff = følgende sider.

- Accise 10, 11*
Adresseavisen 82
Amagerport 8
Andersen, H. C., digter 101f
Arbejdsdagen 37
Aviser 80, 81*, 82, 83*, 84*
- Bakkehuset 102ff
Bedemænd 72
Begravelsesvæsen 71*, 72
Belysning (indendørs) 39
Berlingske Tidende 81*, 82
»Billethøker« 97
Boligforhold 30ff, 116
Boligindretning 33*, 34*, 35*f
Borgerrepræsentation 60
Borgervæbning 67, 87*, 88
Bournonville, August, balletinstruktør 99
Brandvæsen 65, 66*
Brolægning 53f
Brændevinsbrændere 57
Butikshandel 110ff
Bystyre 60, 61*
Børsen 14*, 16f
- Censur 80f
Christian den Fjerde 8, 89
Christiansborg Slot 15*, 17
- Dagrenovation 47f
Dampe, J. J., politiker 96
- Demarkationslinien 10, 69
Dyrehaven 123*, 124*
Dyrehavsbakken 124*ff
- Filosofgangen 16, 52
Flyttedage 49
Flåden 88ff
Foreningsliv 94ff
Frederik den Sjette 80f, 96, 121, 122*
Frederiksberg 23, 121
Frihedsstøtten 14
»Fædrelandet« 82
- Gadebelysning 55, 56*
Gadehandel 112, 117*
Gader 53f
Gammelholm 17, 89
Gymnastik 77
- Halmtorvet 9*, 15
Holmens faste stok 89
Hospitaler 70
Hotelforhold 108f
Hovedvagten 85f
Hunderakker 58, 59*
Husdyr 57, 58*, 59*
Højbro Plads 18*, 20
Hørkræmmer 110
- Ildebrand 65, 66*
- Jernbane 74

Kastellet 13, 119
Kirsebærgangen 15, 119*, 121
Kjøbenhavnsposten 82, 83*
Klubber 94ff
Klædedragt 40, 41*, 42*, 43*, 49*, 58*,
75*, 91*, 96*, 120*
Koleraepidemi 68
(Det) kongelige Teater 97ff
Kongens Nytorv 54, 85, 86*, 118*
Kukkenbager 110
Kunstakademiet 101
Kælderfolk 30f, 50
Københavns befæstning 7ff, 69, 119*

Langebro 16, 21*, 77, 88
Levealder 68
Lønninger 115f

Magistrat 60
»Mayonnaise-kvarteret« 17
Militæret 67, 85, 86*
Møntsystem 114, 115*

Natrenovation 47f
Nielsen, Nicolai P., skuespiller 98
Nyboder 89*, 90
Nørrebro 8, 23
Nørreport 8, 10, 45*, 69

Politi 62
»Politivennen« 84
Posekigger 11*
Postvæsen 75
Presse 80, 81*, 82, 83*, 84*
Priser 39, 114ff
Privéter (toiletter) 30, 47, 48*, 49*
Proviantgården 90

Rahbek, Knud Lyhne og Kamma 104*ff

Rendestene 50ff, 57
Restaurationsliv 170ff
Ryge, J. C. R., skuespiller 98
Rådhuspladsen 9*, 16

Selskabelighed 91*ff
Skoleforhold 76*, 77, 78*, 79
Skovserkoner 22, 112
Skraldemand 48
Spildevand 50f
Spisevaner 37ff, 107ff
Spækhøker 110
Strøget 74*, 121
Sygdomsbekæmpelse 68, 69*, 70

Tandpleje 70
Thorvaldsens Museum 17
Tivoli 13
Tobaksrygning 39
Toiletforhold 30, 47, 48*, 49*
Torvedage 10, 110
Transport 73ff

Udflugter 121f, 123ff
Undervisning 76*, 77, 78*, 79*
Urtekræmmer 110

Vagtparade 85
Vandforsyning 44, 45*, 46
Vesterbro 8, 14, 23
Vesterport 8, 13
Volde og voldgrave 7ff, 8*, 9*, 12, 119*
Vægter 55f, 62f, 64*, 65

Oehlenschläger, Adam, digter 99, 101,
105*, 126
Østerbro 8f, 21, 22*f
Østerport 8

327.

23.75